

DE NEDERLANDSCHE TAAL

EN

GRIMM'S DEUTSCHES WÖRTERBUCH;

AANTEKENINGEN EN BEDENKINGEN,

DOOR

Dr. H. J. NASSAU.

DE NEDERLANDSCHE TAAL

EN

GRIMM'S DEUTSCHES WÖRTERBUCH.

DE NEDERLANDSCHE TAAL

EN

GRIMM'S DEUTSCHES WÖRTERBUCH;

AANTEKENINGEN EN BEDENKINGEN

DOOR

D^r. H. J. N A S S A U.

TE GRONINGEN, BIJ
DE ERVEN C. M. VAN BOLHUIS HOITSEMA.

—
1858.

VOORBERIGT.

Weinig is er vooraf te berigten. Wat het geschrift bevat, zeggen Titel en Inhoud. 't Zijn aantekeningen en bedenkingen, waartoe Grimm's Woordenboek aanleiding gaf. Ze loopen maar over een klein gedeelte. Wierd 't geheele werk nagegaan, er was stof voor een zwaar boekdeel. Maar waartoe zou 't dienen? Een kruidboek met gedroogde planten, opgezette dieren, ze zijn voor de plant- en dierkennis niet te verachten: maar de plant, zooals ze leeft en tiert, 't dier, zooals 't zich voordoet in zijn vrijen natuurstaat, dit zijn d' eigenlijke voorwerpen, waaruit deze wetenschappen hare kern ontleenen. Met de kennis eener levende taal, in hare tegenwoordige ontwikkeling, is 't niet anders. In en door haar leven moet ze in d' eerste plaats gekend worden; in 't leven moet ze worden waargenomen, behuisterd en nagegaan; en taalgeleerdheid, oudheidkunde, vooral uitheemsche, hoe veel omvattende ook, kan dan eerst met de hoogste omzigtigheid te hulp worden geroepen, als de studie naar 't leven de grondtrekken der taal in den geest heeft afgedrukt. --- Die van deze waarheid, door de voorbeelden op een honderdtal bladzijden, niet tot overtuiging komt, zou 't evenmin door vele boekdeelen.

Nog alleen dit.

Vele plaatsen uit *Luthers bijbelvertaling*, *N. T.*, aangehaald bij *Grimm*, hebben mij aanleiding gegeven, ze met onze *Statenoverzetting* en den *Griekschen tekst* te vergelijken. Genoegzaam overal heb ik de *Nederlandsche overzetting* letterlijker en naauwkeuriger gevonden dan de *Hoogduitsche*. Had het gebruik 't grondonderscheid van begrip, dat er tusschen deze woorden is, reeds bevestigd, dan zou ik zeggen: ik heb gevonden dat de *Statenbijbel* eene overzetting is uit den grondtekst, maar die van *Luther* eene vertaling in 't *Hoogduitsch*. Genoeg, ik geloof, dat hetgeen er in de *Geschiedenis* gelezen wordt der *Nederlandsche Hervormde Kerk*, door *A. IJpey* en *I. J. Dermout*, *II d.*, bldz. 374: „zeker is het, dat de vertalers des *Bijbels* veelal de oude vertaling, welke tot het jaar 1640 in algemeen gebruik was, gevolgd zijn. Vandaar dat de kundige *G. W. Carp* de gegronde aanmerking kon maken, dat de nieuwe vertalers meermalen de *Hoogduitsche* van *Luther* gevolgd zijn;” ik geloof, dat deze bewering nader onderzoek verdient; en houde voorloopig d'opmerking van *Carp*, ten minste wat het *N. T.* betreft, voor ongegrond.

INHOUD.

	Bladz.
§ 1. Waarom of er Hollandsch in 't Woordenboek van Grimm is opgenomen? — De verschillende beteekenissen van Duitsch, Hoogduitsch, Nederduitsch, Nederlandsch, Hollandsch, en 't misbruik, dat er in 't Woordenboek van gemaakt wordt.....	1.
§ 2. Artikels, waarin 't Nederlandsch geheel is overgeslagen.	24.
§ 3. Artikels, waarin 't Nederlandsch is opgenomen.....	65.
§ 4. 't Woordenboek met betrekking tot het Deensch.....	88.
§ 5. Grimm's bepaling van een woordenboek en 't doel, dat hij zich voor 't zijne stelt.....	91.
§ 6. 't Woordenboek in zamenstelling en bewerking — rangschikking der beteekenissen — 't aandeel van 't	

Bladz.

Niederduitsch — afleidingen — de figuurlijke taal — vol-	
gens enkele artikels overwogen.....	99.
§ 7. Over 't verband tusschen 't woord en begrip, dat er	
door vertegenwoordigd wordt; inzonderheid over	
„Woordenboek”.....	111.
§ 8. Bijvoegsel.....	116.

§ 1.

Waarom of er Hollandsch in 't Woordenboek van Grimm is opgenomen? — De verschillende beteekenissen van Duitsch, Hoogduitsch, Nederduitsch, Nederlandsch, Hollandsch, enz.; en 't misbruik, dat er in 't Woordenboek van gemaakt wordt.

Bevreemdend valt het in 't oog, al ziet men 't werk maar even in, dat in een *Hoogduitsch* woordenboek, alléén voor die taal ontworpen, onder den ongewonen naam van *Nieuw-Nederlandsch*, bij vele artikels ook 't *Hollandsch* is opgenomen. De verwantschap beider talen gaf d' aanleiding; 't ligt voor de hand: maar d' eigenlijke bedoeling blijft duister. 't Geen de schrijver zelf, Voorrede XIV en v.v., in 't midden brengt, om de vraag te beantwoorden, wat hij door *deutsches* Wörterbuch verstaat, heldert de bedoeling met het Hollandsch niet op. In de hoofdzaak komt zijne verklaring van »*deutsches*” hier op neêr.

»'t *Duitsch* omvat ook tevens, in den ruimsten zin, zoowel den oud *Gothischen* als *Noordschen* of *Scandinavischen* stam: in dien omvang wordt het hier niet genomen; beide blijven uitgesloten. Maar, na deze beperking, zijn 't *Vriesch*, *Nederlandsch*, *Oudsaksisch* en *Angelsaksisch* nog onder 't woord *Duitsch* begrepen: ook deze worden in 't »*deutsches* Wörterbuch” niet

bedoeld, » hoewel de Vriezen, Nederlanders, en zelfs d' Engelschen zich" — huuner taal? — » nog heden een Duitsch bestanddeel toekennen." De grenzen, die het taalgebied van dit woordenboek omschrijven, zijn die van 't Deutsche Rijk. 't Werk bepaalt zich tot het *Hoogduitsch* [Oberdeutsch] en 't *Nederduitsch* [Niedersäksisch of Platduitsch], » welke beide tot den vereerenden naam van Duitsch gelijk geregtigd zijn." Dan, in poëzie en letteren, geeft het Hoogduitsch den toon: 't heeft dierhalve de meeste aanspraak op den naam van Duitsch; als men van 't Duitsch spreekt, in tegenstelling met het Fransch of eene andere vreemde taal, kan deze naam alleen van 't Hoogduitsch worden opgevat. » *Nederduitsche* [d. i. Nedersaksische, Platduitsche] woorden" [vormen?] » op te nemen, in een Duitsch [Hoogduitsch] woordenboek, dit had eigene bezwaren. *Deep* b. v. kon niet gevoegelijk plaats nemen naast *tief*; *dal* en *dag* naast *thal* en *tag*. Eigenaardiger vond 't Nederduitsch [Nedersaksisch, Platduitsch] eene plaats in een *Nederlandsch*, *Engelsch*, of zelfs (?) in een *Deensch* woordenboek. --- » Eene geheel andere toekomst was 't Nederduitsch [N. S. of P. D.] te gemoet gegaan, indien 't zich met het Nederlandsch had verbonden" [--- indien 't zich van 't Nederlandsch niet had gescheiden?], » en indien zóó ééne taal zich had verheven van den Benedenrijn af, langs de kusten en landen om de Noord- en Oostzee, tot in Lijfland toe." Nu volgen een paar woorden tot lof van 't N. Nederlandsch, en dan : » *Es versteht sich beinahe von selbst, dass das deutsche wörterbuch, unter allen ausserhalb seinem gebiet liegenden sprachen, zu allernächst auf diese niederländische sein augenmerk richten muss.*"

Waarom 't Woordenboek dat doen moet, met welk doel, wordt niet toegelicht. In tegendeel: door de geheele afscheiding, die de schrijver schijnt aan te nemen tusschen Nederduitsch (Nedersaksisch of Platduitsch) en Nederlandsch, is voor ons; dien de namen Nederduitsch en Nederlandsch voor onze taal, volgens 't gewoon gebruik, gelijkbeteekenend zijn, de duisternis grooter geworden.

Ook *Deutsch*, *Hochdeutsch*, enz. gebruikt Grimm met zooveel speling van beteekenis, nu in engeren, dan in ruimeren zin, dat het moeilijk wordt, den omvang van de begrippen, die deze en de verwante taalnamen telkens vertegenwoordigen, ieder door zijn eigenen kring omschreven, duidelijk te overzien. Ons eigen gebruik van »Hollandsch,» »Nederduitsch,» »Nederlandsch,» »Duitsch,» is niet minder weifelend. In d' eerste plaats dan is 't noodig, zich de betrekking tusschen beide talen te verlevendigen; vervolgens deze verschillende benamingen, met naauwkeuriger bepaalde waarde in vroegeren en lateren tijd, bij ons en in 't bovenland, na te gaan.

't Hollandsch en 't Hoogduitsch zijn in oorsprong één; ze bezitten beide dezelfde grondbestanddeelen. Bewijzen hoeven niet gezocht te worden: in weerwil der verscheidenheid, is de gelijkenis sprekend; de talen zelven zijn 't, die van zich zelven getuigen. Maar, alle talen hebben tongvallen. Van verschillende gewesten in 't zelfde taalgebied, van steden en dorpen, buurten en wijken zelfs in ééne stad, van bijna allen ontvangt d' uitspraak bijzondere wijzigingen, even als dezelfde plantsoort den invloed niet ontgaat der verschillende gronden, waarin ze verbouwd wordt. Bij d' uitspraak houdt het verschil niet op: tot woorden en taalwendingen breidt het zich uit. Die hier gemeenzaam zijn, worden ginds weinig gehoord; ze zijn er niet zelden onverstaanbaar; of wel, die op d' eene plaats edel zijn en deftig, zijn laag en plat op d' andere. Bij 't eene gedeelte der taalbevolking is een woord, verouderd en afgeleefd, voor een nieuw geweken: bij 't andere is 't nog in volle kracht. Is nu, bij 't zelfde taalvolk, 't verschil van land- en luchtstreek zeer groot; loopen leven en bedrijf verre uiteen, godsdienst en staatsregeling, historie en verleden: in gelijke verhouding is dan 't verschil tusschen edele en onedele, nieuwe en verouderde woorden, en tusschen de beteekenis derzelfde woorden grooter. Aan andere toestanden ontleent dan, hier en ginds, 't leven zijne beeldspraak; over woorden en spreekwijzen, over de geheele taal, ligt dan eene andere tint.

Is dit in 't algemeen waar, bijzonder moet het gelden voor de *Duitsche* taal, genomen in haar vollen omvang van Hoog- en Nederduitsche tongvallen. Dat Duitsch heeft in 't zuiden de bergen van Tyrol en Zwitserland betrokken, en zich over de grenzen van Italië verbreid. Naar 't oosten is het tot in Polen, Bohemen, in Hongarijen doorgedrongen; west en noord, tot de lage landen afgedaald, heeft het zich langs de kusten, op de naaste eilanden der Noord- en Oostzee gevestigd. Er is, hemelsbreedte, een afstand van den vijfenveertigsten tot den vijfenvijftigsten graad, bij eene rijke verscheidenheid van land en grond. Ginds hooge woudstreken en bergen, met hunne houthakkers en mijnwerkers; hier havens en zee-kusten, met hunne matrozen en visschers. 't Is eene bonte wemeling van beroepen en bedrijven, van levens-toestanden en streven; zonder eenheid van godsdienst of staatsbestier, van heerschende denkwijze of beschaving. Zoó moesten die talrijke spraak- en taalverscheidenheden geboren worden, die nog heden, in den omvang van dat Deutsche taalgebied, als tongvallen en spreektaalen voortbestaan, en, taai van leven, voor de wassende overmagt der algemeene beschaving en der schrijftalen, de Hoog- en Neder-duitsche = Nederlandsche, maar langzaam wijken.

Naar 't meest in 't oog vallende, waardoor al deze tongvallen in d' uitspraak verschillen, is men gewoon, *allen* tot *twee* hoofdafdeelingen te brengen: 't *Oberdeutsch*, 't Bovenduitsch, Bovenlandsch, ook wel Overlandsch bij ons genoemd, en 't *Nederdeutsch* of Nidersaksisch. 't Eerste is de spraak van Zuid- en Middelduitschland. Daar, in de hooglanden, is de spraak door fijnere berglucht verhard. De letters voor de zachtere klanken *b*, *d*, *g*, (*v*, *w*) zijn voor haar niet zoo zeer eigene en noodwendige *klank*beelden, als wel geërfde *schrijf*teekens, aan welke d' uitspraak doorgaans de waarde geeft van *p*, *t*, *k* (*). Hare *g* wordt *k*, en de *ch*, in den

(*) *Ein Hauptmangel, den man bey der oberdeutschen Aussprache des Hochdeutschen [de schrijftaal] zu rügen*

uitgang der woorden, diep uit de longen opgehaald. De *sch* wordt sissende uitgebragt; de *z* met eene sterke

pflegt, besteht darin, dass sie die weichen Buchstaben b und d, und g gewöhnlich gegen die harten p und t und k verwechselt, oder in der Aussprache drey Buchstaben weniger hat als die weichere [?] Aussprache des Hochdeutschen. — Ueber den Ursprung der Europäischen Sprachen von C. G. von Arnt, herausgegeben von J. L. Klüber, Frankf. a. M. 1818.

Aangaande de *f*, *v*, *w*: Grimm, op 't einde van zijn Voorbericht, wil, dat, waar men nu *v* schrijft, men voortaan *f* zal zetten; de *w* wil hij geheel verwerpen, en in hare plaats de *v* laten optreden. Zoo zou dan b. v.

» *Von Wahrheit und Vernunft, von Wohlstand und Vaterland war die Rede*” worden:

» *Fon Vahrheit und Fernunft, fon Vohlstand und Faterland var die Rede.*”

Verder in 't spelling-hervormen gaat een ander, *Archif von L. Herrig*, 14 band, p. 379: maar die zegt dan ook: » *ich bin der ansicht, dass man hier, wie in alen dingen, radical verfare; kein quacksalbern, sondern schoningloses aber heilbringendes wecschneiden.* Radicaal nu was 't dan, stelselmatig, alle zachte medeklinkers door verwante hardere te vervangen, en te schrijven:

» *Fon fahrheit unt fernunft, fon fohlstant unt faterlant far tie rete.*”?

Tegen de zenuwachtige spelomwentelingszucht der Duitse taalarchaeologen, steekt de kalme en standvastige eenparigheid van 't Fransch en Engelsch gunstig af. Beiden, Frankrijk en Engeland, hebben d' eerste behoefte eener algemeene volkstaal begrepen: eenparigheid van gebruik; niet eene denkbeeldige, volmaakte overeenkomst tusschen den klank en 't letterbeeld. Dan

Van algemeener belang voor de taalstudie is dit.

Op d' overgangen van de *mediae*, *b*, *g*, *d*, in de *tenues* *p*, *k*, *t*; van deze weêr in d' *aspiratae* *f*, *ch*, *th*, zoowel in dezelfde taal, als bij de overneming van een woord uit d' eene taal in d' andere, heeft Grimm een volledig klankovergangsstelsel, die *Lautverschiebung*, opgeslagen. Diep doordrongen van de waarheid zijner ontdekking, wezenlijk of gewaand, zegt hij: » *alle stumme consonanten halten, wie die gestirne sich von osten gen westen drehen, ihren*

klemming der tong tegen 't gehemelte. De verschillende waarde, die men aan de klinkers geeft, heeft niet minder eigenaardigs, maar wordt gewoonlijk, bij 't maken der twee hoofdafdeelingen, niet in aanslag gebragt.

festen naturgang ein, so dass sich die weiche, volle, tönende media zur dünnen, dumpfen tenuis erhärtet, die harte tenuis in aspirata spaltet und die entfaltete aspirata wieder zur media zusammenschlieszt. Hiermit ist der kreislauf vollendet, und kann von neuem beginnen."

Tegen dit stelsel zijn gewigtige bedenkingen, ook dan, wanneer men zich éénig bepaalt tot hetgeen zooeven door von Arnt omtrent *b, d, g*, en door Grimm zelven omtrent *f, v* en *w* is gezeid.

Nu, in eenen tijd van verfijnde taal- en klankstudie, kan men, zelfs in eene beschaafde taal, op 't *geschrevene* teeken niet af, om zijne klankwaarde te bepalen, omdat, ook volgens Grimms eigene getuigenis, nog heden ieder letter *niet* altijd dien klank vertegenwoordigt, dien ze moest. 't Stelsel rust alzoo op geen vasten bodem. 't Waggelt op de veronderstelling, dat in d'oude schriften en oorkonden, naar welke 't is ontworpen, geregeld, in onderscheidene tijden en bij al die taalvolken, wier klankstelsel in aanmerking komt, *dezelfde* letterbeelden *dezelfde* klanken uitdrukten, die men er nu voor laat hooren, of wel moest laten hooren. Dit is eene veronderstelling, die de waarschijnlijkheid tegen zich heeft. De beschaafde Duitschers van onzen tijd verwarren de *mediae* en de *tenues*; 't onderscheid is hun taalgehoor te fijn: te beweren, dat men, in gene ruwe eeuwen onder woeste stammen, d'onderscheidingen naauwkeurig in acht nam, is de natuur wederspreken en den loop der dingen omkeeren. Veel waarschijnlijker is 't zeker, dat de waargenomene letterverwisselingen of eenvoudige veranderingen van spelstelsels waren, gelijk die van *pligt* en *plicht*, welke voor de klankwijziging niets afdoen; of wezenlijke klankwijzigingen, uit verandering van woonplaats, van land- en luchtstreek ontstaan. Gezwegen nu van 't gewaagde, om naar één schrijver, die, bij de schemering der beschaving zijns volks, op 't voorbeeld der classique oudheid, een vast spelstelsel had aangenomen, bij voorbeeld Ulfilas, om alleen naar hem over de levende taal van een geheel volk uitspraak te doen.

Met betrekking tot de medeklinkers, is onze taal, en met deze alle niet geheel ontaarde Nederduitsche volkspraken, het tegenbeeld van 't Bovenlandsch. Zij onderscheidt de harde en zachte klanken naauwkeurig; *b* en *p*, *d* en *t*, zijn voor haar niet alleen onderscheidene *letter-*, maar ook tegelijk verschillende *klankteekens*. Hare natuurlijke neiging volgende, geeft ze evenwel aan de zachte de voorkeur, maar verwacht ze nooit in uitspraak of schrift. Zoo is *ch*, buiten de zeer enkele gevallen, waarin ze de tweede lettergreep begint, *lagchen*, en haar harderen klank behoudt, voor onze uitspraak eene bloote herinnering uit vroegere dagen, in de spelling overgebleven of op nieuw ingedrongen, maar in klankwaarde, zoowel als in de *volksspelling*, altijd de zachtere *g*. Waar 't Oberduitsch deze letter op 't einde der woorden heeft, gebruikt het Nederlandsch *h*, *milch* *melk*, of laat er in 't geheel geen' medeklinker hooren, evenmin als 't Engelsch, *mij* = *me* = *mich*. In 't begin der woorden is de *sch* een zachte keelklank: op 't einde altijd eene eenvoudige *s*. In 't begin der woorden komt *sch* alleen voor eenen klinker en voor de *r*; nooit, gelijk in 't Bovenlandsch, voor *l*, *m* of *n*. De *z* van dien tongval is in 't Nederlandsch

Eene tweede aanmerking.

Hoe is het toch mogelijk, dat men een' landaard, den Duitschen, die zelf getuigt, blijkens 't zooveen overgenomen, dat zijn gehoor *paard* en *baard*, *dier* (animal) en *tier* (*crescientia*), *God* en *Kot*, *vier* (quatuor) en *wier* (alga), *trek* (tractus) en *drek* (excrementum) *veerman* en *weerman*, niet wel kan onderscheiden — dat men dien landaard zitting en stem verleent, als 't eenig punt onzer taal betreft?

Tegen de lautverschiebung als stelsel, wordt het eene en ander in 't midden gebragt door H. A. Hamaker, *Akademische Voorlezingen — over 't Sanskrit*, Leid. 1835, bldz. IX en v.v.

Maar de grootste vraag blijft altijd: wat, bij dien rusteloozen kringloop der *mutae*, is d' *oorzaak*, 't *beginsel* der beweging? wat drijft en jaagt dan die letters in eene zoo rustelooze afwisseling en opvolging voort?

t; de *z* van 't laatste eene zachte *s*, waarvoor 't Bovenlandsch geen' klank, ten minste geen letterbeeld heeft. D' eerste wet onzer uitspraak is, 't Engelsch hierin naderende: geene buitengewone inspanning der spraakdeelen! » *Während manche Oberdeutsche — der Schwabe, der Baier — das Maul oft zu einer ungeheurn Grösse und Breite öffnen, spricht der nördliche Deutsche beinahe mit geschlossnem Munde zwischen den halbgeöffneten Lippen hindurch*” (*). Is dit, in gezonden zin, vergelijkender wijze genomen, d' uitspraak van 't Hoogduitsch door den Noordduitscher, dan is dit een uitwerksel van lucht- en landstreek, van *Neder-duitschland*; die Bovenlandsche inspanning, dat krachtbetoon is hem vreemd. Stelliger echter en zekerder is de waarneming op onze uitspraak van toepassing.

't Gebied der Nederduitsche tongvallen, al neemt men 't ook in zijn oorspronkelijken omvang naar de natuur der landstreken, is beperkter dan de Bovenduitsche taalheerschappij: want Duitschland heeft meer bergstreken dan vlakten en kusten. In weerwil dier betrekkelijke beperktheid, is 't ruimer, dan wij, door de gewoonte misleid van alléén onze taal de Nederduitsche te noemen, 't ons onwillekeurig voorstellen.

Wordt er van Duinkerken, oostelijk op, eene lijn getrokken, bezuiden Brussel, Maastricht, Dusseldorp, Kassel en, op grooteren afstand, bezuiden Frankfort aan d' Oder; vervolgens noordoostwaarts naar Koningsbergen heen: alles, wat dan noordwest, noordelijk, van deze lijn ligt, is *Neder-duitschland*; 't is 't land der Nederduitsche tongvallen (†):

(*) *Göttinger, die deutsche Sprache*, 1839, I th. p. 36.

(†) *Sprachkarte von Deutschland, entworfen und erläutert von Dr. K. Bernhardi*; 2 Aufl., von Dr. W. Stricker, Kassel 1849. — De opgegevene lijn is nagenoeg genomen, om een algemeen denkbeeld te geven. Een gedeelte van 't bergland, het Teutoburgerwald en deels 't Harzgebirge, komt, volgens de kaart, in 't Nederduitsch gebied.

Een werk, als dat van Bernhardi, is bijna nooit de vrucht van geheel eigen onderzoek: zoo komen, bij eigene mis-

Vriesch, Vlaamsch, Hollandsch, Nedersaksisch, Westfaalsch, Platduitsch, enz. Deze namen worden, en werden vooral vroeger, dikwijls van 't gedeelte op 't geheel overgebracht. Zoo schreef men, voor ruim twee en eene halve eeuw: »dat de *Nedersaksische* spraak" [Nederduitsch in 't algemeen], »van welke wij" [onze taal] »gekomen zijn, de middelbaarste en vriendelijkste is" [van alle Duitsche, Neder- en Bovenlandsche zamengenomen], »welke van Brugge af tot Rij [Riga] en Revel toe strekt; »wel in uitspraak verschelende, maar zoo niet, of elk »verstaat den anderen zeer wel; 't is kennelijk, dat de »Grieksche taal, die zoo waard geacht is, ook hare verscheidene *dialectos* had." (*)

Tot het tijdperk der hervorming sprak en schreef, over 't geheel, iedere landstreek en stad, zoowel in 't Boven-

vattingen, de dwalingen van anderen. Op 't gezag van *La Langue flamande, son passé et son avenir. Projet d'une orthographie commune aux peuples de la Basse-Allemagne*, par Hubert Vanderhoven, Brux. 1844, worden, bij Bernhardi, de grenzen tusschen 't *Nederlandsch* en 't *Nederduitsch* tusschen Vriesland, Groningen en Drenthe gesteld »bis in die Gegend von Dievenbrugg." *Quid hoc sit?* Bij »*Dievenbrugg*" — Dieversche Brug? — is geen overgang van tongval, en zulk eene onderscheiding van *Nederlandsch* en *Nederduitsch* is 't gevolg van onkunde in beide talen naar heur aard en wezen.

Voor 't overige, is dat boekje van Hubert Vanderhoven, gelijk te veel geschriften van Vlamen en Brabanders, krank van vaderlandsliefde. Als een waanzinnige, schopt en stoot Vanderhoven 't *Hollandsch*, om 't aan 't *Vlaamsch* zijne plaats te doen inruimen. Levendig brengt ons zijn geschrijf de sprookjes van *Moeder de Gans* voor den geest. Gelijk een nieuw *Klein Duimpje* laat onze schrijver de jonge Belgische nationaliteit de *laarzen van zeven mijlen* aantrekken, om zoo, in korten tijd, in te halen, 't geen die *Schoone Slaapster* in twee, drie eeuwen is ten achtere geraakt.

(*) *Kort begrip, leerende regt Duidts spreken. — Uitgegeven bij de Kamer in liefd bloeiende t' Amstr. De toe-eigenbrief gedagteekend 1584.*

als in 't Nederland, in haar eigenen tongval; noch hier, noch ginds kende men eene eigenlijk algemeene schrijftaal. Luthers *Bijbeloverzetting* verscheen, een groot deel van Duitschland nam d' *Augsburgsche Confessie* aan: en ééne algemeene taal voor de Bovenlandsche tongvallen werd geboren. Zij, d' Overzetting en de Confessie, riepen tevens, in 't voordeel dier tongvallen, tusschen de beide hoofdafdeelingen van 't Duitsch, eene andere verhouding in 't leven; ze veranderden den taaltoestand van een aanzienlijk deel der Nederduitsche bevolkingen.

Luther was geboren te Eisleben, op den zoom van 't bergland. In dien omtrek, waar Ober- en Niederdeutsch elkander ontmoeten en gedeeltelijk zamenvloeijen, werd hij opgevoed; daar leefde en werkte hij. Zijne vertaling werd 't afdruksel van de tale zijns lands: ze versmolt Bovenduitsche met Nederduitsche bestanddeelen; maar spelling en taalvormen waren die van 't eerstgenoemde. Deze *vermengde*, wil men liever, deze *keurtaal*, uit *Boven- en Nederduitsch*, is de *Hoogduitsche taal*, de schrijftaal en die der beschaving van geheel Duitschland. De levende, d'aangeborene spraak van geene enkele stad of streek zijnde, is ze nergens te huis en overal. Duitschland door, schrijft ieder ze; en wie maar beschaafd is, of op *Bildung* de minste aanspraak maakt, spreekt ze in zijne maatschappelijke betrekkingen, al blijft hij ook te huis, onder de zijnen of in vertrouwden kring, aan zijn voorvaderlijk *Platt* getrouw (*). Nog sterker dan hier, voor 't overige overeenstemmend, laat menig Duitscher (†) Luther, als den schepper van 't Hoogduitsch, op den voorgrond treden. » *Ist doch die hochdeutsche Sprache selbst keine Sprache provinzieller Beschränktheit, keine blosse Mundart Alt-Meissens, sondern in höhern Sinn, ein Kunstwerk des grossen Reformators, der aus den beiden Hauptdialecten des Nor-*

(*) M. W. Götzinger, *die deutsche Sprache*, Stuttg. 1836, I th. p. 124.

(†) *Soll die plattdeutsche Sprache gepflegt oder ausgerottet werden?* — von Dr. Ludolf Wienbarg, Hamb. 1834.

den und Südens, schon ohnehin im Sächsischen sich berührend, eine Sprache schuf, die, wenn auch mit Vorwalten des süddeutschen Elements, jedem deutschen Ohr zugänglich und verständlich sein, die eine gemeinsame Sprache aller Deutschen vorbereiten sollte." Men moge Luthers verdiensten en de waarde zijner overzetting hooger of lager aanslaan, dit doet niet af: deze overzetting, in verband met de hervorming, is en blijft d'eenige grondslag van Duitschlands algemeene schrijftaal, algemeene letteren en beschaving. D'eenige eenheid, die Duitschland bezit, voor zooverre't er eene bezit, is intellectueel en *Luthersch*, uitgegaan van de hervorming. In plaats van 't gezag der kerke en der overlevering, stelde de hervorming, in beginsel, 't gezag des Bijbels. Dien te lezen, dagelijks de schriften te onderzoeken, werd een godsdienstige pligt en 't werk van allen, aanzienlijken en geringen, rijken en armen, ouden en jongen. Zoo kwam Luthers overzetting in ieders handen. In 't huisgezin, in lagere en op hoogere scholen, werd ze gelezen en behandeld. Van den predikstoel klonk hare taal der menigte tegen; levende ging ze 't land door, in zooverre de Saksische hoogeschoolen hare kweekelingen, tegelijk met de hervormde leer, overal henen zonden. Langzamerhand werd deze taal algemeen in geschriften en boeken, bij regtbanken en regeringen. En toen, eene eeuw nu geleden, letteren en poëzie in Duitschland begonnen te ontwaken, vonden ze den weg door Luther gebaad: ééne taal voor alle min of meer beschaafde bewoners van 't Duitsche Rijk verstaanbaar, zoowel in Neder- als in Bovenduitschland.

In de Vereenigde Nederlanden was de loop der gebeurtenissen 't Nederduitsch gunstiger. Raakte 't in Duitschland meer en meer onder den voet, door Luthers Hoogduitsch overmand: hier bleef 't in eere, en werd d'algemeene schrijftaal en spraak. D'*Unie van Utrecht*, de *Nederlandsche Hervormde Kerk*, de talrijke gemeenten der *Doopsgezinden* en de *Broederschap der Remonstranten* deden voor 't Nederduitsch hier, 't geen

in Deutschland , voor d' eenheid der taal , Luther had tot stand gebracht. Maar meermalen vallen tusschen d' eene gebeurtenis en d' andere , op 't eerste gezigt , overeenkomsten in 't oog , tusschen welke , in den grond , een aanmerkelijk verschil bestaat. Zoo ook hier.

Nog eens : of Luther , door een gezond oordeel geleid , de taal , zoo als hij die om zich hoorde , in zijne overzetting heeft gebruikt , of , in hoogerem zin , eene keurtaal heeft geschapen , dit moge onbeslist blijven : *hij* is en blijft de schepper der *Hoogduitsche* taal , de grondlegger der taaleenheid voor beide hoofdafdeelingen van 't oude Duitsch , 't geheele Rijk door. *Hij* is d' alleenheerscher ; 't *Hoogduitsch* is zijne taalschepping ; zijne taal in 't Deutsche Rijk , is de zegevierende , door hem 't Nederduitsch d' overwonnene partij. Anders is 't bij ons.

D' eenheid onzer taal is niet uitgegaan van één , magtig boven allen , maar ze is uit den boezem des volks voortgekomen. Geene zoo uiteenlopende spraken als in Deutschland , moesten hier tot taaleenheid gebracht worden ; wel zeer verschillende , maar toch allen *Nederduitsche* tongvallen moesten zamensmelten , zonder zweem van opgedrongene bestanddeelen.

Alvorens de staat der Vereenigde Nederlanden zich vestigde , hadden de provinciën geene meerdere overeenkomst van spraak onderling , dan nu Groningen met Oostvriesland , Zeeland met Vlaanderen , andere provinciën met andere gewesten van de Nederduitsche streken des Duitschen Rijks. De veelvuldige staatsstukken van dien tijd zouden dit kunnen getuigen , zoo de nog levende lagere volksspraken 't niet overbodig maakten , getuigen te dagvaarden. Taal- en staatseenheid ontkiemden te gelijk. Veelvuldige betrekkingen tusschen de provinciën , zamenkomsten en staatscollegiën van afgevaardigden uit alle gewesten ; gedeeltelijk algemeene wetten , die , door 't geheele land , in dezelfde taal werden afgekondigd en aangeplakt ; dit alles was een gevolg der Unie. Van haar begin tot haar einde , deelde de kleine Republiek in al 't gewoel der volken en in alle groote gebeurtenissen en bewegingen

van haren tijd, wereld- en kerkelijke: en welk ingezeten nam er geen deel in, of koos geene partij? Van hier ééne algemeene volksliteratuur van tallooze blaauwboekjes, Mercuriussen, nieuwstijdingen en kerktwistschriften. Tevens werd dezelfde Bijbeloverzetting in alle provinciën gelezen, de Heidelbergsche Catechismus in alle scholen geleerd. De talrijke kerkleeraars, deze in die, gene in eene andere provincie geboren, werden nu hier dan daar beroepen, en wisselden bij herhaling van standplaats en spraakbevolking. Vooral in Holland en Zeeland bloeiden koophandel en zeevaart; geheele scharen van menschen vloeiden hierom, jaar op jaar, uit de landprovinciën derwaarts naar de koop- en zeesteden: maar, met den overgewonnen stuiver, keerde menigeen naar zijne geboorteplaats terug. Door deze en soortgelijke oorzaken, slepen zich, gaande weg, de provinciale spraken tegen elkander af, ze verloren hare scherpste trekken. Ongevoelig vormde zich zoo eene schrijftaal. Met toenemende verbreiding, is ze ook, die schrijftaal, meer en meer naderend en zamen-smeltend, de spraak aller beschaafden geworden, in welke de bijzondere tongvallen minder en minder doorschemeren. Op deze spraak en taal heeft Holland een grooten, maar geen onbepaalden invloed uitgeoefend. Volgens de getuigenis der nog levende provinciale tongvallen, zijn *ij* voor *ii*, schrijven schriiven, *ui* voor *uu*, huis huus, van provinciaal Hollandschen oorsprong: maar beide klanken hebben, in d'algemeene beschaafde spraak, dat breedmondige en onaangename verloren, dat ze in 't straathollandsch nog hebben; veredeld zijn ze in hun geboorteland terug gekeerd, en gedeeltelijk eene klankverrijking der tale geworden. 't Onwelluidend *blommen* voor *bloemen*, 't verwarren van *gelegen* en *gelegd*, of geleid; van den uitgang *en* de *n* weg te laten, *zegge* voor *zeggen*; de woorden, die vroeger deels veelal, deels nu nog altijd op *e* uitgaan, *lampe*, *eere*, *overweginge*; *vreugde*, *rogge*, kort af, zonder *e* uit te spreken, en altijd *lamp*, *eer*, *overweging* te zeggen, zelfs *vreugd*, *rog*: alles kenmerkend provinciaal-Hollandsch, is nooit in d'algemeene taal en spraak overgegaan.

Onze taal noemde men, hier te lande, niet zelden de *Duitsche*, de *Dietsche*, zoolang het gebruik geene behoefte had aan eene naauwkeuriger onderscheiding. 't Is bekend, dat *Dutch* nog heden in 't Engelsch alleen deze beteekenis heeft. *Duitsch* is, in dezen zin, de naam van 't geheel voor 't gedeelte, synecdoche; gelijk bij Grimm *deutsches* Wörterbuch voor Hoogduitsch. Volgens 't gevoelen van eenigen, kon men ook aannemen, dat *Duitsch*, voor Nederlandsch, in den zin was genomen van 't *Duitsch* bij uitnemendheid, ἡ κατ'ἐξοχὴν: want ze houden de Nederduitsche tongvallen voor 't oudste, onverbasterde Duitsch (*). Aan zoo iets heeft men echter, waarschijnlijk, nooit gedacht, toen 't woord nog in gebruik was; maar men gevoelde geene behoefte aan onderscheiding. Zelfs Opitz, als hij Heinsius, wiens *Nederduitsche* poëmata hij in 't *Hoogduitsch* navolgde, en tot voorbeeld nam, d' onsterfelijkheid toezingt, onderscheidt niet; hij noemt beide *Teutsch* en *Teutsche* poëzie (†). Tot in de zeventiende, diep in d' achttiende eeuw, duurt dit gebruik van »Duitsch" en »Duitsche" taal, »Duitsche" scholen voort; maar wijkt meer en meer voor »*Nederduitsch*" en de »*Nederduitsche*" taal. Eigenaardig stond deze naam tegen Hoogduitsch over; daarenboven was onze taal 't Nederduitsch bij uitnemendheid *geworden*. »*Die holländische Sprache könnte auch als der jetzige Hauptzweig der Niederdeutschen Mundart betrachtet werden*" — de schrijver had haar wat vroeger, met de Deensche enz., onder de verwanten van 't Ober- en Niederdeutsch opgeteld, — *der, bey dem Verfalle der übrigen niederdeutschen Dialecten, sich als Schrift- und Büchersprache in einem blühenden Zustande erhält*" (§).

(*) B.v. Schmeller, *die Mundarten Bayerns*, Munch. 1821.

(†) »*Auf* Dan. Heinsii *Niederländische poëmata*" in *Martin Opitzen von Boberfeld Teutsche Gedichte*, Frankf. 1736.

(§) Von Arnt, *Die europäische Sprachen*, Frankf. a. M. 1818, p. 103.

De naam *Hollandsch*, in 't dagelijksch leven en buiten 's lands voorlang niet ongewoon, — maar vroeger minder in gebruik dan *Vlaamsch*, *Flamand* — schijnt, in schrift en druk, eerst algemeener te zijn geworden na 't oprigten van 't koninkrijk *Holland*, 1806. 't Meer algemeen gebruik van *Nederlandsch* dagteekent van 't jaar 1815 in de boeken schrijftaal; in 't dagelijksch leven is 't zeldzaam. Dit meer algemeen gebruik alleen is nieuw: de naam zelf is zoo oud als *de staat der Nederlanden*. D'Unie van Utrecht, de *Nederlandsche* taal en haar naam *Nederlandsch* zijn van gelijke jaren. Voorbeelden zijn overal. D'Amsterdammer Dirk Volkertsz Koornhert, 1522—1590, wilde reeds eene » *Nederlandsche* grammaticam » schrijven; en beweerde, » dat onzer voorouderen *Nederlandsche* tale verstandig en rijk is geweest » (*). Petrus Scriverius, 1615, begint zijne opdracht eener uitgave van de Nederduitsche poëmata van Heinsius:

» *Nederlandsche* poëzie, niet minder als de Grieken en 't oude Rome was, roert nu vrij uwe wiken.”

De Staten-Generaal, in de bekendmaking aan den volke van de Bijbeloverzetting, op hunnen last en ten hunne koste gemaakt, berigten, 1637, dat ze » om eene nieuwe *Nederlandsche* overzetting der Heilige Schrifture — te voorschijn te brengen ” eenige voorname geleerde mannen hadden verzocht en belast.

» Hij die op *Neêrlandsch* vlamt, neemt zeemanstaal te baat: Hij kan goed *Nederlandsch*, die goe zeemanstaal verstaat.”

is de spreuk van 't bekende boekje: *Wigardus à Winschooten's Zeeman*, 1681.

» *Die Bezeichnung* niederländisch [*Nederlandsch*] *ist aus neuerer Zeit*,” zoo als Göttinger berigt, is eene dwaling. Dit doet op zich zelf niet af: wel, dat menig een onder onze landgenooten in dezelfde dwaling schijnt te verkeeren.

(*) In zijne voorrede voor 't Kort Begrip, leerende enz. hiervoor genoemd.

Verwarrend is 't, zoowel in d'aangehaalde werken als in andere schriften, dat deze benamingen *Duitsch*, *Nederduitsch*, *Nederlandsch*, nu en dan ook, maar minder *Hollandsch*, met dezelfde beteekenis, elkander afwisselen en dooreen dwarrelen.

Omtrent den waren, den meest gepasten naam voor onze taal laat dit overzicht geen' twijfel over. De naam van *Duitsch* is voor haar geheel verouderd; en 't was eene aanmatiging, dien aan te nemen. Niet, omdat hij achtbaarder is dan d'andere: maar omdat der taal van dertig of veertig milioenen taalverwanten, wier land tevens denzelfden naam draagt, deze benaming eigenaardiger voegt, dan aan die van een volk van twee, drie milioenen, dat niet als Duitschers, maar als Nederlanders in de jaarboeken der wereldgeschiedenis is ingeschreven.

De vroeger zoo gewone benaming »de *Nederduitsche taal*» is niet meer geschikt. De Nederduitsche tongvallen, in Duitschland voortlevende, worden, onder dien naam, meer en meer nagespoord. Voorbedachtelijk denzelfden naam te kiezen voor twee taalafdeelingen, die zoo uiteenloopen in uitspraak, woordbeteekenissen, gevestigde spraakwendingen, als onze schrijftaal en de Platduitsche volkspraken, was geen gelukkig denkbeeld. Hoogmoed, taalhoogmoed, gelijk elk andere, teekent een bekrompen verstand: doch zich met ieder, zonder onderscheid, gemeenzaam te maken, is gebrek aan gevoel van eigenwaarde. In de *Handelingen van 't vierde Nederlandsche taal- en letterkundig Congres*, van 1854, is een waarschuwend voorbeeld opgenomen van zulk eene te groote gemeenzaamheid, uit gelijkheid van naam gesproten. Er komen een paar brieven in voor, in 't *Platduitsch*, aan de »*leiven nedderdütschen Brüder*." We willen op dit broederschap niet afdingen; de vader van den verloren zoon verloochende zijn boetvaardig kind ook niet: maar! eerst liet hij hem wasschen en een fatsoenlijk kleed aantrekken, voor hij hem bij zich liet aanliggen. Willen de Westfaalsche broeders de *Nederduitsche* familiebetrekkingen met onze taal aanhouden, dan moeten ze de hunne

eerst beschaven, en tot werkelijke schrijftaal verheffen, anders is 't beter, de betrekking als afgestorven te beschouwen. 't Congres schijnt met deze dubbelzinnige hulde nog al verguld te zijn geweest. Omdat ze, gelijk de Wijzen, uit het Oosten kwam?

Hollandsch is in der daad al lang de gewone naam in 't dagelijksch leven. En waarom niet? men verstaat elkander. In schrift en druk, in eene meer deftige of doordachte taal, is 't af te keuren. We hebben 't gezien: onze taal is evenmin provinciaal *Hollandsch*, als *Utrechtsch* of *Groningsch*. Wordt de naam van een gedeelte op 't geheel overgedragen, dan worden ook alligt d'eigenheden van dat deel voor eigenschappen van 't geheel genomen.

Ons volk is 't *Nederlandsche* volk, *Nederlanden* is de naam van den staat sedert weldra drie eeuwen; de *Nederlandsche* vlag wappert nog op de Sunda-eilanden en in de Molukken, in Oost en West: wezenlijk gepast is dierhalve alleen de naam *Nederlandsch* en de *Nederlandsche taal*; eigenaardig en overoud, is hij tevens 't minst aan misverstand blootgesteld. Bij veelvuldiger gebruik slijt, zelfs voor 't dagelijksch leven, 't min gewone; Cicero's *usu molliendum* (*) geldt ook hier. De naam *Nieuw-Nederlandsch* behoort alleen aan Grimm. In zijne algemeene *deutsche Grammatik*, neemt hij, bij de Germaansche talen, drie tijdperken aan; van daar: *Alt-*, *Mittel-* en *Neu-hochdeutsch*, enz. Evenwel heeft hij geen *Oudnederlandsch*, zelfs geen *Oudnederduitsch*, maar *Altsaksisch* bekleedt deze plaats (I. 202). Volgens 't geen vroeger is aangevoerd, had hij gepaster, ook voor zijn *Mittelniederländisch*, eene minder algemeene benaming kunnen nemen, en bij *Nederlandsch* *nieuw* weglaten. — Zijn *alt-* en *mittel-hochdeutsch*, voor Ober-

(*) ista sive beatitas sive beatitudo dicenda est: utrumque omnino durum, sed *usu mollienda nobis verba sunt*. N. D. I. 34. En 't gebruik heeft het laatste van al zijne stroefheid ontdaan; in 't Fr. *béatitude* en 't Ital. *beatitudine* leeft het voort. Lang kan nog »Nederlandsch», zelfs in den Oranjestaat, in Japan, voortduren.

deutsch, is een *anachronismus*, die vooral een werk ontsiert, welks verdiensten *archaeologisch* zijn. — In allen gevalle, is *Nieuw-Nederlandsch*, ten hoogste, bloot een kunstwoord der *taalarchaeologie*; 't is in een woordenboek der levende taal evenmin op zijne plaats, als de naam *Nieuw-Hoogduitsch* dit zou geweest zijn: van beide bestaat, als *taaleenheid*, geen *oud*.

Zóóveel over d'onderscheidene taalbenamingen, voor 't *Nederlandsch* vroeger en heden in omloop. Omtrent den omvang der beteekenis van die, welke voor de taal van Duitschland in gebruik zijn, leert het overzigt dit.

Door *Hoogduitsch* verstaat men 's lands schrijftaal, die tevens d'algemeene spraak is der beschaving. Dit Hoogduitsch beschouwt men als eene meng- of keurtaal van Ober- en Niederdeutsch. Naauwkeuriger is het te zeggen: 't Hoogduitsch, in woordenschat, taalwendingen, spelling en vormen, is 't Oberdeutsch, aangemengd met zeer veel Niederdeutsche bestanddeelen, maar, voor een groot gedeelte, in d'Oberdeutsche spelling overgebragt.

't Niederdeutsch, dat nog in Duitschland als volksspraak voortleeft, zoolang 't *niet* in de schrijftaal is opgenomen, zoo veel mogelijk in Oberdeutschen vorm, is *Platdeutsch*, Niedersaksisch.

Omtrent eene taal, door zulke onzekere grenzen omschreven als 't Hoogduitsch, is 't moeilijk te zeggen, of een woord er al of niet toe behoort; en dit op te merken, is niet zonder belang. De Hoogduitsche taal, 't Duitsch, heeft wel iets van den *deutschen Bund*: ze breidt gaarne haar gebied over verwante talen uit, en zoekt daarin nationale grootheid en levenskracht. 't *Hoogduitsch* toch noemen de Duitschers, in spraak en schrift, gewoonlijk met *dien* naam, die den geheelen stam, met al zijne takken, loten en spruiten omvat, kort en eenvoudig *die deutsche Sprache*. Grimm heeft 't algemeen gebruik gevolgd, en zijn *Hoogduitsch* woordenboek een *Duitsch* genoemd. Hiertegen zijn geene bedenkingen, hoegenaamd. Maar 't wordt geheel iets anders, zoodra hij over andere, verwante talen uitspra-

ken doet, die *dan* alleen grond zouden hebben, indien zijne taal 't *aleenige* Duitsch was, en niet het zooveen omschrevene *Hoogduitsch*, per synecdochen met den eersten naam genoemd.

En toch komt het misbruik van deze naamverwisseling meermalen bij Grimm voor. B.v. op 't artikel ausrichten in 't Woordenboek, leest men: . . . „*das schwedische uträtta, dänisch udrette, isländisch ütretta sind germanismen.*” We bepalen ons tot het Deensch. Aangenomen, udrette is naar 't Duitsch gevormd: hieruit volgt dan nog niet, dat het een germanismus, dat is, dat het uit het *Hoogduitsch*-Duitsch is overgenomen. De waarschijnlijkheid is er voor, dat het een *neerlandicismus* is, dat is: aan 't *Nederduitsch* ontleend; met het laatste staat het Deensch in naauwer verband. Grimm's Hoogduitsch Woordenboek maakt hier dierhalve misbruik van zijn te ruimen naam *Duitsch*. En heeft er al overneming plaats gehad, bij udrette, waartoe bepaalt zich die dan nog? Alleen tot de samenstelling van *ud* met *rette*, want, ieder op zichzelf, zijn deze woorden evenzoo zuiver Deensch, als *aus* en *richten* Hoogduitsch, en *uit* en *rigten* Nederlandsch zijn. Te willen, dat een volk, uit eigen woordenschat, geene samenstelling zal maken, die reeds bij een verwant volk in diens taal bestaat, zonder 't laatste als leenheer te huldigen, was eene zonderlinge taalaanmatiging. Wat zou van 't Hoogduitsch, van 't Nederlandsch, van alle nieuwe talen worden, indien die honderden woorden en wendingen, die ze, uit eigen voorraad, maar naar 't voorbeeld van 't Grieksch, Latijn, Fransch, hebben gemaakt, en waarmede ze nagenoeg dezelfde begrippen verbinden - b.v. *φιλοσοφία*: wijsbegeerte; *perillustris*: doorluchtig, *durchlaucht*; *haut-placé*: hooggeplaatst, fig.; zelfs *erigere*, *e-regere*, uitrigten-, indien die allen als graecismen, latinismen, gallicismen, moesten gestempeld worden? Er blijft geen redelijke grond over, om aan 't Deensch »udrette” voor een *neerlandicismus*, veel minder nog, om 't voor een *germanismus* toe te rekenen.

Zonderling staat tegenover dien naijver op taaleigendom, de zucht, om zich aan 's naasten goed te bezondigen. Zoo bevat het Woordenboek, onder meerdere, één artikel: »aufprunken, prangen, stolzieren, nl. oppronken: het meisje pronkt zich verbaasd op,» dat geheel Nederlandsch is; een neerlandicismus in den volsten zin. Niet, omdat het Hoogduitsch geen regt zou hebben uit »auf» en »prunken», die 't bezit, later dan wij 't gedaan hebben, ook eene samenstelling te maken, even zoo, als later dan 't Hoogduitsch, de Deensche taal 't woord *udrette* heeft gevormd: maar daarom, dewijl in 't Hoogduitsch *zelf* dat woord nog niet is opgenomen; omdat het Woordenboek de taal vooruit loopt en haar een woord opdringt, dat ze niet behoeft, noch voor 't hare erkent. Heeft het gebruik dit eenmaal gedaan, dan vervalt het neerlandicismus van zelf. Nog een aantal samenstellingen zijn er in onze taal, waarvan de bestanddeelen eveneens in 't Hoogduitsch voorhanden zijn, b. v. »*bekooken* fig.; *bepalen* fig.» &c. Zoodra ze, met der daad, in 't Hoogduitsch in 't leven en verkeer zullen zijn aangenomen, zullen 't even zuiver Hoogduitsche uitdrukkingen wezen als elk andere, ten zij, dat ze in strijd mogten zijn met het Hoogduitsch zelf, iets, waarover niet wij, maar Duitschland moet beslissen. Zoo *moet* onze taal *daarstellen*, gaaf en onbepaald, verwerpen. Hoewel dat woord en zij hunne gouden bruiloft al voor jaren hadden kunnen vieren (*), en 't nu een modewoord is geworden, blijft het een grof germanismus. De taal moet het niet afwijzen, omdat ze zichzelve 't regt weigert, uit hare woorden *daar* en *stellen* één te maken, evenals uit *dar* en *stellen* 't Hoogduitsch heeft gedaan. In de beteekenis, in den strijd, van de beteekenis der deelen met het geen 't geheel beteekenen moet, ligt de veroordeeling. *Daar* vordert of 't correlativum *waar*, of eene aanwijzing: 't eene zoowel als 't andere ontbreekt; en *daur* zweeft in de grenzelooze ruimte.

(*) Omstreeks 1780 komt »daarstellen» al voor in de boekentaal, »betrekkingen daarstellen.» 't Werkelijke leven kende 't woord toen niet.

Stellen is eene rigting in de hoogte geven : eene haven , eenen weg daarstellen is alzoo dubbele onzin , èn omdat *daar* nergens op slaat , èn omdat eene haven , een weg , die in de hoogte wordt gerigt , gelijk een staak of paal , niet denkbaar is. Om deze tegenstrijdigheid is *daarstellen* een germanismus , niet om het woord als woord.

Er is meer. In d'aangehaalde uitspraak » 't zijn germanismen » , ligt hier niet alleen aanmatiging : 't is eene miskenning tevens van de Deensche taal in haren aard en wezen.

't Grondbestanddeel , de taalvormen van 't Deensch zijn Scandinavisch. » 't Moet daarom echter niet beschouwd worden , 't Deensch , als een tongval van 't nu levende IJslandsch , maar , in vergelijking met d'oude stamspraak , als eene *nieuwe* taal , die , zoowel door 't zamensmelten van de tongvallen der onderscheidene provinciën , als door 't opnemen , in vroegeren en lateren tijd , van bouwstoffen uit de Germaansche *zijtakken* (*) , vooral uit het Saksisch of Nederduitsch , zich , sedert de dertiende eeuw , tot eene zelfstandige schrijftaal heeft ontwikkeld , omtrent op gelijke wijze , als de *tegenwoordige* , zoogenaamde *Hoogduitsche schrijftaal* uit verschillende , vooral *Bovenlandsch-Duitsche tongvallen* zich heeft gevormd : » *At vi ei kunne betragte det danske Sprog , som nogen Dialect af det endnu levende Islandske ; men som et nyere Sprog , i Forhold til det gamle Stammesprog der ved at sammenstøbe Elementer af de danske Provinders forskiellige Mundarter , og ved at optage , baade in ældgamle og in nyere Tider , mange Bestanddele af de germaniske sidelinier (men fornemmelig af den , vi kunne kalde den saxiske , eller nederty'ske) har fra det 13de Aarhundrede af , udviklet sig til et selvstændigt Skriftsprog ; omtrent som det naerværende , saakaldte høitydske Skriftsprog paa en lignende Maade har dannet sig af flexe , for-*

(*) Geen *zijtakken*. Lees : uit den Oudduitschen hoofdtak , 't Nederduitsch of Nedersaksisch.

nemmelig overtydske Mundarter" (*). — Hieruit blijkt meteen, om dit in 't voorbijgaan aan te merken, dat d' algemeene verdeeling der Germaansche talen in de voorrede van 't Woordenboek, hiervoor medegedeeld, blz. 1, die juistheid mist, die men, in een werk als dit, mogt verwachten.

Eene tweede bedenking tegen 't Woordenboek, met betrekking tot de taalbenamingen, gelijk hier en daar reeds is aangemerkt, is dat *Hochdeutsch*, als gelijk beteekenend, voor *Oberdeutsch* wordt genomen.

De schrijver geeft de reden niet op, waarom hij dat doet, evenmin als hij heeft opgegeven, met welk doel hij 't Nederlandsch eene plaats verleent. Wat ook Grimm er toe bewogen hebbe, de naamverwisseling is evenzoo in strijd met het wezen der zaak, als 't is, dat hij, ingewikkeld, 't Hoogduitsch, eveneens onder begunstiging van eene naamverwisseling, *Duitsch*, als den eenigen wet-tigen erfgenaam van den alouden Duitschen taalschat laat optreden.

Bij eene der aangehaalde zinsneden, uit de voorrede, in verband met de taalnamen, moet ik nog bijzonder stilstaan. Als ik mij d'omvattende kennis des schrijvers er bij voor den geest roep, dan weet ik eigenlijk niet, wat ik er van denken moet. Namelijk, dat het Niederdeutsch niet kon worden opgenomen, *omdat* »deep" niet gevoegelijk naast *tief* kon plaats nemen; *dal* en *dag* naast *thal* en *tag*, enz. (Hiervoor, blz. 2.)

In hun *Niederdeutschen* vorm en spelling, konden ze niet opgenomen worden. Neen. De naam, *Niederdeutsch*, zooveel Deutschland betreft, is een verzamelende naam, een collectief. Had 't Woordenboek *al* de tongvallen en spraken opgenomen, die deze naam omvat, dan was 't niet eenig een Hoogduitsch woordenboek geworden, maar eene verzameling der *idiotica* van geheel Deutschland. Er is maar ééne schrijftaal, de Hoogduitsche, en voor deze alleen, is Grimm's Deutsches *Wörter-*

(*) *Oversigt af det danske Sprogs Historie af C. MOL-BECH*, in zijn Woordenboek.

buch. Voor 't Woordenboek van geene taal is 't iemand ooit in den zin gekomen, eene volledige verzameling van hare *idiotica* te geven; 't was een onuitvoerbaar plan, dat zich in 't oneindige verloor. Maar 't wordt iets anders, zoo we de bijzondere tongvallen en d' uitspraak daar laten, en 't wezen der taal, niet in de *spelling* of *lautverschiebung*, maar in de *woorden* en hunne *beteekenissen* stellen. Dan verliest de redenering allen grond, want ze rust op verwarring van begrip. Nog eens, en nog eens: 't Hoogduitsch, de schrijftaal, van haar begin af, bevat *Niederdeutsche* bestanddeelen; ze bestaat er gedeeltelijk uit. Gelijk 't Engelsch hoofdzakelijk een mengsel is van Fransch en Nederduitsch, 't Deensch van Noordsch en Nederduitsch, zoo is 't Hoogduitsch, van Luther af, eene mengtaal van Hoog- en Nederduitsch. Sedert d'opkomst der Hoogduitsche letteren, nu omtrent voor honderd jaar, hebben Klopstock, Bürger, Voss, Claudius, eene reeks van Hoogduitsche schrijvers, maar in 't nederland geboren, 's lands schrijftaal met talrijke *Niederdeutsche* woorden en wendingen vermeerderd. De bekende volksromanschrijver von Horn (Auerbach?) doet dit nog dagelijks. Grimm's Woordenboek zelf doet het; 't heeft, onder andere, vele woorden op *sel*, *oppronken* en een aantal diergelijke opgenomen. Zoo veel noodig, is dit geschied met verandering van spelling: en daarom ons *oppronken* als *aufprunken* in de rij gebracht. Pas deze handelwijze toe op *deep* en *tief*: dan komt er tief = tief. 't Voorgewende bezwaar doodt zichzelf; Grimm's voorbeelden lossen zich in elkander op. — Zijne nasporingen waren, jaren lang, op de *spelling* der woorden, op de *lautverschiebung*, hare geschiedenis en wetten gerigt: onwillekeurig schijnt dit voor hem 't *wezen* der taal geworden. Deze bijzondere rigting, gevoegd bij de zucht, die sedert lang vele Duitsche geleerden kenmerkt, om voor Duitschlands staatseenheid en roem, eene schuilplaatze te zoeken op 't gebied van 's lands taal en letteren, is d' eenige oplossing, die ik weet te geven van de verwarring van namen en begrippen, die

in de voorrede, zoowel als in 't werk wordt gevonden.

Zooveel noodig, hebben we de geschiedenis der beide talen, den omvang en 't verschillende gebruik der taalnamen nagegaan. Waartoe het Nederlandsch is opgenomen, is duister gebleven: maar toch schijnt er iets in door te schemeren van 't doel, om 't *Nederlandsch*, als zijnde thans d' eenigste *Nederduitsche* schrijftaal, in 't »deutsches Wörterbuch», *alle* niederdeutsche tongvallen te laten vertegenwoordigen, en den algemeenen naam van 't boek, in bepaaldere zin, min of meer te regtvaardigen.

Vrede zij met het doel!

Hoe is 't Nederlandsch opgenomen? moet nu worden nagegaan. De volgende proeven zullen ons in staat stellen, de vraag te beantwoorden.

§ 2.

Artikels, waarin 't Nederlandsch geheel is overgeslagen.

Hoe is onze taal in 't Woordenboek opgenomen? Zonderling: bij 't eene woord staat het Nederlandsch, bij 't andere niet. Keus, noch regel laat zich hierin ontdekken. Stelde men b.v.: alleen de niet-zamengestelde woorden zijn opgenomen: bij *abendessen* staat *avondeten*; maar bij *abendgesang* *avondgezang*, *avondzang*, niet. De verkiezing van dit, de verwerping van dat woord, moet voor een werk van luim en toeval genomen worden.

Proeve van artikels, waarin 't Nederlandsch ontbreekt, met eenige vergelijkingen en opmerkingen omtrent beide talen.

Bij aalfang	ontbreekt <i>aalvangst</i> , en een aantal diergelijke zamenstellingen.
-------------	---

Bij abborgen	ontbreekt	<i>afborgen.</i>
— abbruch, <i>ein haus</i>	—	<i>afbraak</i> , een huis op
<i>auf abbruch verkau-</i>		afbraak verkoopen.
<i>fen</i> (*), maar :		
<i>was mir der schalk für</i>		Hoeveel <i>afbreuk</i> doet mij
<i>abbruch thut.</i>		de schalk.
Bij abcebuch, enz. enz.	—	<i>abeboek</i> , enz. enz.
— abdanken		<i>afdanken.</i>
<i>das ganze heer abdan-</i>		'tgeheelee leger afdanken.
<i>ken</i> , maar :		
<i>der minister hat ab-</i>		de minister heeft <i>zijn ont-</i>
<i>gedankt.</i>		<i>slag genomen.</i>
— abdankung	—	<i>afdanking.</i>
— abdingen	—	<i>afdingen.</i>
— abdocken	—	<i>afdokken.</i>
— abdrängen	—	<i>afdringen.</i>
— abegen	—	<i>afeggen.</i>
— abendfest	—	<i>avondfeest,—gezag,—</i>
— — gesang		<i>zang.</i>
— — glocke		
— — lied	—	<i>klok — lied — rood.</i>
— — roth		
— abendpredigt, f.	—	<i>avondpreek</i> , 'tgeen, als
<i>abends gehaltne.</i>		levende in de dagelijksche
Luther 3, 183.		taal, bij ons geene be-
		wijsplaats behoeft. Heeft
		Duitschland tegenwoordig
		's avonds nooit preek?
— abendschatten	—	<i>avondschaduw.</i>
		» Zoo blij de landman,
		moe van 't ploegen,
		» De neigende <i>avond-</i>
		<i>schaduw</i> groet.”
— abendsitzung	—	<i>avondzitting.</i>

(*) Alle Hoogduitsche voorbeelden zijn uit het Woordenboek ontleend, om d'overeenkomst of afwijking beider talen te doen uitkomen.

Bij abendsonne	ontbreekt <i>avondzon</i> .
— abendmaal is daarentegen niet alleen <i>avond-</i> maar ook <i>nachtmaal</i> opgenomen.	
Bij abessen	— <i>afeten</i> .
— abfahren	— <i>afvaren</i> .
— abfahrt	— <i>afvaart</i> , afvaartsgeld.
— abfall	— <i>afval</i> , lett. en fig.
maar: <i>abfall des wassers</i>	<i>verval</i> van 't water.
— abfallen	— <i>afvallen</i> .
— abfällig	— <i>afvallig</i> . nu alleen fig.: uwe vorsten zijn afvallige Jesaia 1: 23. Bij Luther: » <i>abtrünnige</i> ."
— abfangen	— <i>afvangen</i> ; ook fig. - gemeenzaam: iemand eene vlieg afvangen, d.i. de kans, een voordeel afwinnen.
— abfärben	— <i>afverven</i> .
— abfertigung	— <i>afvaardiging</i> .
— abfuhr, f. abductio. (zonder meer; 'tgeheele artikel is niet grooter)	— <i>afvoer</i> van waren, meest te water (?); ook van water — verschillend van <i>uitvoer</i> en <i>vervoer</i> .
— abgehen	— <i>afgaan</i> .
— abgelebt	— <i>afgeleefd</i> .
— abgelebtheit, f. abgang der lebenskräfte [?] (zonder meer)	— <i>afgeleefdheid</i> , toestand van den afgeleefde.
— abgelegen, ein abgelegenes haus; abgelegener wein;	<i>afgelegen</i> , een afgelegen huis, maar <i>belegen</i> wijn.
— abgemessen, praecisus. (zonder meer)	— <i>afgemeten</i> . Fig. eene afgemetene taal, d.i. koel, stijf, vóóraf berekend.
— abgemessenheit, praecisio.	— <i>afgemetenheid</i> , zin als voren.

<i>Abgemessenheit genau bestimmter begriffe.</i>		<i>Naaauwkeurigheid</i> van streng <i>bepaalde</i> begrippen, of <i>bepaaldheid</i> van naauwkeurige begrippen.
Bij <i>abgesandt</i> , missus, ontbreekt substantivisch <i>ein abgesandter</i> , <i>der abgesandte</i> , gleichviel mit <i>gesandter</i> , <i>gesandte</i> .		Bij <i>afgezant</i> = <i>gezant</i> = <i>ambassadeur</i> . Alleen van soeverein aan soeverein; in alle andere gevallen <i>afgevaardigde</i> .
— <i>abgeschieden</i>	—	<i>afgescheiden</i> , afgescheiden van de zondaren. Hebr. 7, 26 (Bij Luther <i>abgesondert</i>); een afgescheidene, van een Protestantsch kerkgenootschap.
— <i>abgeschiedenheit</i>	—	<i>afgescheidenheid</i> , de staat van hem, die eene gemeenschap heeft verlaten, omdat hij er zich niet mede vereenigen kan: <i>afzondering</i> , de staat van hem, wiens doel was, alleen te zijn.
— <i>abgesondert</i> , <i>separatus</i> , <i>abgetrennt</i> , en <i>abgesondertheit</i> , <i>separatio</i> .	—	<i>afgezonderd</i> en <i>afgezonderdheid</i> .
— <i>abgott</i>	—	<i>afgod</i> , lett. en fig.
— <i>abgraben</i>	—	<i>afgraven</i> .
— <i>abgrasen</i>	—	<i>afgrazen</i> .
— <i>abgrund</i> ontbreekt	<i>afgrond</i> ;	fig. in slechten zin.
»Der blaue <i>abgrund</i> , die unermessene tiefe des himmels» [<i>coelum profundum</i>] is bij ons wansmaak: 't blaauw <i>gewelf</i> , d' onmetelijke <i>hoogte</i> des hemels.		
Bij <i>abgunst</i> en <i>abgünstig</i>	ontbreekt	<i>afgunst</i> en <i>afgunstig</i> .
— <i>abgusz</i>	—	<i>afgietsel</i> .
— <i>abhaaren</i>	—	<i>afharen</i> .

Bij <i>abhändig</i>	ontbreekt <i>afhandig</i> .
— <i>abhängen</i>	— <i>afhangen</i> .
— <i>abhaspeln</i>	— <i>afhaspelen</i> ; ook fig. en gemeenzaam: laten zij 't onder elkander afhaspelen, d.i. uitmaken, afdoen.
— <i>abhauen</i> <i>den kopf abhauen</i> , <i>den baum</i> .	— <i>afhouwen</i> , maar meest: 't hoofd <i>afslaan</i> , den boom <i>vellen</i> , <i>kappen</i> bij den wortel.
— <i>abjagen</i>	<i>afjagen</i> .
— <i>abkalben</i>	— <i>afkalven</i> .
— <i>abkanten</i>	<i>afkanten</i> .
— <i>abkappen</i> <i>einen abkappen</i> .	— <i>afkappen</i> ; alleen lett. iemand eene afjagt geven?
— <i>abkaufen</i>	— <i>afkoopen</i> .
— <i>abkehren</i> , <i>avertere</i>	— <i>afkeeren</i> .
— <i>abklemmen</i>	<i>afklemmen</i> .
— <i>abklopfen</i>	— <i>afkloppen</i> .
— <i>abknicken</i>	— <i>afknikken</i> .
— <i>abknippen</i> , <i>vellicare</i> , die spitze <i>abschneiden</i> , verwandt mit <i>kneip-</i> <i>messer</i> , und mit <i>ab-</i> <i>kneipen</i> , <i>die feder</i> <i>abknippen</i> . (Zonder gezag te vermelden).	— <i>afknippen</i> . Is abknippen wezenlijk, gebruikelijk <i>Hoogduitsch</i> , of is <i>abknippen</i> naar ons <i>afknippen</i> gemaakt?
— <i>abkrümeln</i>	— <i>afkruimelen</i> en <i>afkruimen</i> .
— <i>abkündigung</i>	— <i>afkondiging</i> .
— » <i>abkürzung</i> , f. <i>abbreviatio</i> » ('t geheel), ontbreekt <i>afkorting</i> . D' <i>afkorting</i> laat weg op 't einde; de <i>verkorting</i> trekt zamen, en maakt het <i>geheel</i> korter. De <i>bekorting</i> is eene verkorting in 't verhalen. <i>korting</i> is eene terughouding, volgens overeenkomst, van een deel der uitbetaling van eene bepaalde som.	
Bij <i>ablaszbrief</i>	ontbreekt <i>aflautbrief</i> .
— <i>ablauern</i>	— <i>afloeren</i> , <i>afluisteren</i> .

Bij ablaugen	ontbreekt <i>afloogen</i> .
— ablecken	— <i>aflikken</i> .
— ableger	— <i>aflegger</i> (eener plant).
— ableihen	— <i>afleenen</i> .
— ableiter	— <i>afleider</i> ; <i>bliksemafleider</i> .
— ableitung	— <i>afleiding</i> .
— ablieferung, prae- statio, hingabe. ('t Ge- heele art.)	— <i>aflevering</i> 1) de volvoe- ring der geheele of ge- deeltelijke levering; 2) 't geen dan geleverd wordt zelf.
— ablösen	— <i>aflossen</i> .
<i>die wache ablösen</i> ;	de wacht aflossen;
<i>die seele vom dem</i>	maar: de ziel van 't ligchaam
<i>leib ablösen</i> ;	<i>scheiden</i> of <i>verlossen</i> ;
<i>die kanone ablösen</i> .	de kanonnen <i>lossen</i> of <i>afschieten</i> .
— abmessung	— <i>afmeting</i> .
— abnagen	— <i>afknagen</i> .
— abpachten	— <i>afpachten</i> .
— abpacken	— <i>afpakken</i> .
— abpassen	— <i>afpassen</i> .
— abpfählen	— <i>afpalen</i> .
— abpflügen	— <i>afploegen</i> .
— abrahmen	— <i>afroomen</i> .
— abrathen	— <i>afraden</i> .
— abrauben	— <i>afrooven</i> .
— abrechnen en ab- rechnung	— <i>afrekenen</i> en <i>afreke- ning</i> .
— abreichen	— <i>afreiken</i> en <i>afrekken</i> .
— abreise en abrei- sen	— <i>afreis</i> en <i>afreizen</i> .
— abrichten	— <i>afrigten</i> .
— abrosten	— <i>afroesten</i> .
— abrotten	— <i>afrotten</i> .

- Bij *abrundung f.* (niets meer) ontbreekt *afronding*, d'afronding der volzinnen; ook van de grenzen van een' staat, van een landgoed.
- absalzen, *sale condire*, *gehörig* [?] salzen. (‘t geheele art.) — *afzouten*; ook fig. gemeenzaam: iemand met iets afzouten, d. i. of met mooie woorden, of eene kleine gift, van iemands verzoeken, dringen, zich ontslaan; gelijk men te oud wordende kinderen op St. Nikolaas, in plaats van lekkers, voor 't laatst een peperhuisje met zout plag te geven. De kinderschoenen moesten nu uit.
- absägen — *afzagen*.
- abschaben — *afschaven*, maar:
den bart (*von den Wangen*) *abschaben* — den baard afscheren;
abgeschabte kleider; *afgesletene* kleederen;
— *ein abgeschabter kerl*. een *versleten* karel, vent, gemeen.
- abschab en abschabsel, *afschaafsel*. De woorden op *sel* zijn Niederdeutsch en *Nederlandsch*; 't Hoogduitsch heeft den door »zijne welluidendheid meer edelen» [?] »uitgang *sal* daarvoor», zegt Grimm: maar »viele -sal dauern in der schriftsprache fort, viele -s-el haben sich, vielleicht durch die volkssprache, wieder geltend gemacht — doch schliessen sich beide ab, und neder drang-s-el ist zulässig noch überbleib-sal. GRIMM, deutsche Grammatik, II, 106—107.
- In Grimm's geheele redenering over *sel* en *sal* is veel duisters op d' aangehaalde bladzijden: maar we bepalen ons hier tot het overgenomen.

1. Volgens welk beginsel, naar welke wetten van

euphonie, laat zich dat meer welluidende van *sal* boven *sel* betoogen?

2. Welke redenen zijn er voor, om te zeggen, dat vele woorden op *sal* in de schrijftaal voortduren [alzo van 't begin der schrijftaal tot heden toe daarin voorkomende?]: maar dat vele op *sel* zich, *welligt* door de volksspraak, *weder* hebben doen gelden. *Waar* doen gelden? In de schrijftaal? *Weder*? Dan waren ze ook vroeger in de schrijftaal? Is 't nu, verder, stellig waar, dat men, van 't *zelfde* grondwoord, tegelijk geen woord zoowel op *sal*, als op *sel* kan maken, en dat b. v. drangsel niet *zulässig* is, zoomin als *über-bleibsal*, *dan* is 't even zeker, dat de gelijke kracht van *sal* en *sel* meer dan twijfelachtig wordt; of men moet deze ongerijmdheid toelaten: twee verwante stammen, de Boven- en de Nederduitsche, bezitten, in hunne gemeenschappelijke taal, 't *zelfde* achtervoegsel in ongelijken tongval, *sal* = *sel*: maar hierbij heeft deze bijzonderheid plaats, dat, hoewel de beteekenis *dezelfde* is, men toch nooit naar verkiezing, zoo als men wil, van dit woord eene zamenstelling op *sal* en van dat op *sel* kan maken. — Al dat wonderspreukige, dat ongerijmde vervalt, zoo men, op 't gezag der levende taal, eenvoudig aanneemt: d' uitgang *sel*, = *else*, is eigenlijk *Nederduitsch* en *Deensch*; *sal* Oberdeutsch, onverschillig of ze al of niet gelijk van beteekenis zijn. 't *Nederlandsch*, als zuiver Nederduitsch, kent geen *sal*: 't *Hoogduitsch*, als een mengsel van Boven- en van Nederduitsch, bezit beide uitgangen. — Uit zucht om den rijkdom van zijn Woordenboek te vermeerderen, heeft Grimm, uit het Nederlandsch, een aantal woorden met *sel* opgenomen, die in 't Hoogduitsch niet in omloop zijn; hij heeft er niet minder vele overgeslagen, die hem zijn ontgaan.

Bij afschaffen	ontbreekt <i>afschaffen</i> , afschaf-
	—— <i>fang</i> , een afschaffer.
— abschälen	—— <i>afschalen</i> en <i>afschillen</i> .
— abschatten en ab-	—— <i>afschaduwen</i> en <i>afscha-</i>
schtattung	<i>dwining</i> .

Bij abschäumen	ontbreekt <i>afschuimen</i> ; niet fig.
— abscheiden	— <i>afscheiden</i> , maar:
<i>ich habe lust abzuscheiden und bei Christo zu sein.</i> Philipp. 1, 23.	hebbende begeerte, om <i>ontbonden</i> te worden en met Christo te zijn.
— abscheidung	— <i>afscheiding</i> .
— abschein	— <i>afschijn</i> , (b. v. afschijn van 't vuur).

Om zich gelijk te blijven, had 't *Wörterbuch* hier ook moeten opnemen, in Hoogduitschen vorm, ons *afschijnsel*, als »abscheinsel», ἀπαύγασμα. Hebreë 1, 3: ὁς ὡν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ: alzo hij is het *afschijnsel* zijner heerlijkheid en 't uitgedrukte beeld zijner zelfstandigheid. Luther: *sintemal er ist der Glans seiner Herrlichkeit und das Ebenbild seines Wesens*. Nader 't Deensche: Herlighedens Afglands.

Bij abscheu	ontbreekt <i>afschuw</i> .
— abschiedsgrusz,	— <i>afscheidsgroet</i> , <i>afscheidskus</i> , enz. enz.
abschiedskusz	
— abschiffen <i>waaren, güter abschiffen</i> , verschiffen. [?]	— <i>afschepen</i> , waren goederen afschepen, d. i. per schip verzenden. <i>Verscheppen</i> , bij ons: van 't eene schip in 't andere laden. Fig. die iets wil of verzoekt, met weinig heen zenden: afschepen.
— abschilderung	— <i>afschildering</i> , naar't welk toch 't Hoogduitsch gevormd schijnt.
— abschlag	— <i>afslag</i> .
— abschreiber	— <i>afschrijver</i> .
— abschwören en abschwörung	— <i>afzweren</i> en <i>afzwering</i> .
— absegeln	— <i>afzeilen</i> , waarnaar 't denkelijk is gemaakt.

Bij abseifen	ontbreekt	<i>afzeepen.</i>
— absenden	—	<i>afzenden</i> en <i>afzender</i> ,
— — er, rin, — ung.		<i>afzendster</i> , <i>afzending.</i>
— absengen	—	<i>afzengen.</i>
— absetzbar	—	<i>afzetbaar.</i>
— absonderlich	—	<i>afzonderlijk</i> en <i>afzon-</i>
— en absonderung.		<i>dering.</i>
Bij abstammen	—	<i>afstammen</i> en <i>afstam-</i>
— en abstammung.		<i>ming.</i>
(maar bij <i>abstämmling</i> daarentegen staat ook 't Ne-		
derl. <i>afstammeling</i>).		
— abstäuben	ontbreekt	<i>afstoffen.</i>
— absterben, <i>subst.</i> , —	—	<i>afsterven</i> (het).
— abstimmen	—	<i>afstemmen.</i>
— abstürzen	—	<i>afstorten.</i>
— abtheilung	—	<i>afdeeling.</i>
— äbtissin	—	<i>abdisse.</i>
— abtreiben	—	<i>afdrijven</i> , <i>afdrijver</i> en
— abtreiber en — ung.		<i>afdrijving.</i>
— abtreten	—	<i>aftreden</i> , <i>aftreding.</i>
— abtretung.		
— abtrocknen	—	<i>afdroogen</i> , <i>afdrooging.</i>
— abtrocknung.		
— abtrumpfen	—	<i>aftroeven</i> , fig.-gemeen : slaan.
— abwägen	—	<i>afwegen.</i>
— <i>seine worte abwägen ;</i>		<i>zijne woorden afwegen ;</i> <i>zijne woorden op een</i> <i>goudschaaltje leggen ;</i> <i>maar : zoo weegt altijd 't</i> <i>eene tegen 't andere op.</i>
— <i>maar so wägt sich im-</i>		
— <i>mer eins gegen das</i>		
— <i>andere ab.</i>		
— abwechselung,		
— permutatio ,	—	<i>afwisseling</i> , <i>variatio</i> , <i>af-</i> <i>wisseling</i> vermaakt.
— <i>abwechselung der ge-</i>		<i>Uitwisseling</i> der gevan-
— <i>fangnen ; die abwech-</i>		genen ; maar : <i>de wisse-</i>
— <i>selungen aller jahr-</i>		<i>lingen</i> aller eeuwen.
— <i>hunderte.</i>		

Bij abwehren en abwehr.	ontbreekt <i>afweren</i> en <i>afweer</i> .
— abweichung	— <i>afwijking</i> .
— abweisung	— <i>afwijzing</i> .
— abwenden	— <i>afwenden</i> lett.. Fig. nu alleen in goeden zin: den oorlog afwenden. 't volk van God <i>vervreem-</i> <i>den</i> , <i>afkeerig maken</i> .
<i>den krieg abwenden</i> ; maar <i>das volk von</i> <i>Gott abwenden</i> .	
— abwendung	— <i>afwending</i> .
— abwesen, <i>durch</i> afwesenheit <i>ver-</i> <i>drängt</i> .	— <i>afwezen</i> , niet verdrongen Nederlandsch: <i>aanwezen</i> , <i>bijwezen</i> , <i>zeemezen</i> , <i>schoolwezen</i> , <i>opperwezen</i> .
— abwirken, detexe- re[?] detrahere, weinig in gebruik.	— <i>afwerken</i> , <i>perficere</i> , voleindigen; ook: sterk vermoeijen.
— abzeichnung	— <i>afteekening</i> .
— abziehen <i>regeln abziehen</i> ; <i>abgezogne begriffe</i> .	— <i>aftrekken</i> . regels <i>afleiden</i> , maar: <i>afgetrokkene</i> begrippen.
— achtbar en achtbaarheid.	— <i>achtbaar</i> en <i>achtbaar-</i> <i>heid</i> .
— achtlos, — heit nu in onbruik? en acht- losigkeit.	— <i>achteloos</i> , <i>achteloos-</i> <i>heid</i> .
— achtmal achtpfänder.	— <i>achtmaal</i> , <i>achtponder</i> .
— achtung	— <i>achting</i> .

Hierbij: » *auf den stufen förmlicher höflichkeit* » [onder de vormen der beleefdheid] » *gilt achtung* (considération), *hochschätzung*, *für weniger als hochachtung*. » Maar *hoog* vermeerderd altijd; een *hooge prijs* is meer dan een *prijs*? *Hoogachting* is in 't Nederlandsch ook meer dan *achting*. Wil men echter aan » *hoog* » zijne volle waarde geven, dan moet, bij ons, de zamenstelling ontbonden worden, en *hoog*, op zich zelf staande, geschreven en uitgesproken: *hooge*

achting. In de zamenstellingen verliest het eerste deel, zoo't er vatbaar voor is, veel van zijne kracht. en de zamenstelling vertegenwoordigt een ander begrip. Zoo is een groot meester iets anders dan een grootmeester; een edel man dan een edelman; eene hooge school dan eene hoogeschool; een groot spreker dan een grootspreker.

Bij ackerpferd ontbreekt *akkerpaard*, *akker-*
maar *akkerman* is op- *werk*, enz.
genomen.

— adam — *adam*, den ouden *Adam*
der alte adam fig. en afleggen; *adamskind*.
adamskind. Bij ons ook *adammen*,
gemeen: werken.

— adelaar *adelaar*.
nu alleen Nederlandsch?

— ademen — *ademen*.
nu alleen Nederlandsch?

— affenliebe — *apenliefde*.
en alle verdere zamen-
stellingen.

— all, subst. τὸ πᾶν — 'tal, 'theelal. Meermalen
[Schiller zegt van den bij Cats b.v.
zanger, van de poësie: op den dag, als God het
So drückt er ein Bild wonder *al*
des unendlichen All ontbinden en van nieuw in
In des Augenblicks wezen brengen zal.
flüchtig verrau-
schenden Schall.]

— alleinhandel — *alleenhandel*.

— allerbest, aller- — *allerbest*, *allereerst*.
erst &c.

Bij allgegenwärtig en allgegenwart ontbreekt *alomtegenwoordig* en *alomtegenwoordigheid*. »De almagtige en *alomtegenwoordige* kracht Gods, door welke hij hemel en aarde..., gelijk als met zijne hand nog onderhoudt.» Heidelb. Catechismus.

Grimm daarentegen heldert het woord op met het Fransche *omniprésence*; dat is alzoo met een woord,

dat de Fransche taal, zoo verre ik weet, — niet bezit.
 Bij allgemein ontbreekt *algemeen*, en't *alge-*
 universalis, enz. *meen*, 't publiek.

— allgemeinheit — *algemeenheid*.

— allmannsfreund,
 is 'tDeensche *alle-*
mandsven gezet, maar — *allemansvriend*.

— alltägig &c. &c. — *alleduagsch*, enz. enz.

— allvermögen, n., — *alvermogen*.

»schrakenlose macht», Toen hieldt gij ook, o
 zonder meer. Is 't *Alvermogen!*

woord wezenlijk in 't Uw oog, vol liefde, op 't
 Hoogduitsch in gebruik? vaderland.

Bellamy.

— allvermögend — *alvermogend*. Meest in
 ruimeren zin: hij is *alver-*
mogend bij den koning.

— allweise — *alwijze*.

— allzeit, allezeit — *altijd*.

— alpenrose — *alpenroos*.

en verdere samenstel-
 lingen.

— altarstück &c. &c. — *altaarstuk*, enz. enz.

— altbürgerlich — — *oudburgerlijk*, *oud-*
burgersch, op zijn oud-
 burgers.

— alte, senex — *de oude*.

— alte, vetustas, ontbreekt *de oudte* = *de oude* =
oudde, aetas en senectus. Geef mij den herdersstaf tot
 steunsel van mijne *oude*. Gijsbrecht van Amstel.

Want anders mogt een leek in 's dichters *oudde* dwa-
 len. Poot.

Hij is van mijne *oudte*.

Bij alten, pl. m. ontbreekt *de ouden*.

Bij alter, aetas, — *ouder*: hij is van mijn
ouder, jaren.

— altjungferlich &c. — *oudjufferachtig*, *oud-*
vrijsterachtig, enz. enz.

Bij altvader	ontbreekt <i>oudvader</i> , kerkvader.
maar patriarcha is <i>aarts-</i> vader.	
— altweibisch	— <i>oudwijfsch</i> , <i>oudwijvig</i> ,
altweiblich.	<i>oudwijfachtig</i> .
— amazone	— <i>amazone</i> .
— ambacht	— <i>ambacht</i> , nu alleen hand-
s. amt, zonder meer.	werk; maar <i>ambt</i> is
— amber	post, vaste betrekking.
waarvan geene zamen-	<i>amber</i> , ambergeur.
stellingen zijn opgeno-	
men.	
— amen	— <i>amen</i> , ja en amen zeg-
	gen.
— amtgeld, en eene	
reeks zamenstellingen,	— <i>amtgeld</i> , enz.
— anbeten	— <i>aanbidden</i> , <i>aanbidder</i> ,
anbeter, anbetung,	<i>aanbidding</i> , <i>aanbid-</i>
anbetungswürdig.	<i>denswaardig</i> .
— anbringen, n.,	— 't <i>aanbrengen</i> , <i>aanbren-</i>
anbringer.	<i>ger</i> .
— andächtig	— <i>aandachtig</i> .
— anders	— <i>anders</i> .
— anderthalb	— <i>anderhalf</i> .
— andeutung	— <i>aanduiding</i> .
— anfechtung	— <i>aanvechting</i> .
<i>Wachet und betet, dass ihr nicht in Anfechtung</i>	
<i>fallet</i> . Matth. 26, 41: Waakt en bidt, opdat gij niet	
in <i>verzoeking</i> e komt. Matth. 6, 13 vertaalt Luther	
<i>εις πειρασμόν</i> ook in <i>Versuchung</i> . — Door 't geen	
buiten ons is, komt men, naar het tegenwoordige spraak-	
gebruik, in <i>verzoeking</i> e: <i>aanvechting</i> en behooren tot den	
inwendigen strijd tegen de zinnelijke natuur, 't kwaad,	
den booze.	
Bij anfetten	— <i>aanvetten</i> .
— anfragen	— <i>aanvragen</i> .
Bij anfuhr	— <i>aanvoer</i> , <i>aanvoerder</i> ,

anführer, — rung en *aanvoering*. Daarentegen *anführungen*, uit een' schrijver, zijn *aanha-lingen*.

Bij *angeben* ontbreekt *aangeven*. Daartoe heeft hij uwen knecht bij mijnen heere valschelijk *aangedragen*. Nu gewoonlijk *betigten*. Aangeven in verwanten zin: eene misdaad *aangeven* bij 't gericht.

— *angenehmheit* — *aangenaamheid*.
gewoon.

— *angewohnen* — *aanwennen*.
angewönen.

— *angift* — *aangifte*, opgaaf, doen.
— *angrenzen* ontbreekt *aangrenzen*. » *Duitschland en aangrenzende rijken*”, in de Haarlemmer courant, heeft misschien bijna twee eeuwen standgehouden.

Bij *angrinsen* ontbreekt *aangrijnzen*.

— *anklemmen* — *aanklemmen*.

— *anlage* — *aanleg*.

— *anleitung* — *aanleiding*.

— *anlernen* — *aanleeren*.

— *anmeldung* — *aanmelding*.

— *anmerkungs würdig* — *aanmerkingswaardig*.

— *anmessen* — *aanmeten*.

maar: eine angemessene antwort, een *gepast* antwoord.

— *anmischen* — *aanmengen*.

— *annehmbar* — *aanneembaar*.

— *anquellen* — *aanwellen*.

— *anreifen* — *aanrijpen*.

— *anrufen*, subst., — 't *aanroepen*, *aanroeping*.
anrufung

— *anschauen*, subst., ontbreekt *aanschouwen*. Ook *aanschouwing*, *anschauung*, in't Hoogduitsch op't einde

der 18de eeuw in zwang gekomen. Beide oud bij ons: Wij wandelen door geloove en niet door *aanschouwen*; bij Luther *schauen* 2 Cor. 5, 7. Wandel in d' *aanschouwing* uwer oogen, Pred. 11, 9. Luther: *thue was deinen Augen gefällt*.

Bij *ansehnlich* ontbreekt *aanzienlijk*.
ansehnlich.

— *anspannen* — *aanspannen*, alleen lett.
er spannte alle seine Hij spande al zijne oplet-
aufmerksamkeit an tendheid *in*, om haar te
ihr zu gefallen. behagen.

— *anspornen* — *aansporen, aansporing*,
anspornung. fig. zeer gewoon.

— *anstecken, an-* — *aansteken, aansteking*,
steckung. van ziekten.

— *anstellung* ontbreekt *aanstelling*, meest voor d'acte van aanstelling tot een ambt; *emplacement* in 't Fransch, zegt 't *Wörterbuch*, hoewel in die taal dat woord *nooit* deze beteekenis heeft.

Bij *ansuch* ontbreekt *aanzoek*, gewoon.

— *antreffen* — *aantreffen*.

— *anweisung* — *aanwijzing*.

— *anwendbar* — *aanwendbaar*.

— *anwendung* — *aanvending*, gewoon.

— *anwuchs* — *aanwas*.

maar *mit dem an-* bij 't *verloop*, den *voort-*
wuchse der zeit. *gang*, des tijds.

— *anzeichnung, annotatio* ('tgeheele Art.), ontbreekt *aanteekening*, 't geen verschilt met *aanmerking*. 't Eerste is 't geen men aanteekent, opschrijft, niets meer; het tweede is 't zelfde, maar sluit tegelijk eene berisping in, van 't geen is *aangemerkt* *Opmerking* is eene toevallige waarneming, meestal; maar met hetzelfde bijdenkbeeld, hoewel zwakker, als *aanmerking*.

Bij *äpfelchen* n. *pomulum*, *äpflein* ('tgeheele Art.), ontbreekt *appeltje*. Fig. een appeltje voor den dorst, *une poire pour la soif*: geld, voor toekomstende behoeften gespaard. Een appeltje met iemand te schillen

hebben: hem eenige aanmerkingen te maken hebben; hem te moeten bestraffen. — Onder vier oogen, en onder 't eten van een' appel bij 't nageregt?

Bij apostel ontbreekt *apostel*. Fig. gemeenzaam, van kinderen: de kleine *apostels*; ook: een ruwe *apostel*.

Bij arbeitsmann m.

operarius pl. *arbeits-*

leute, zonder meer, ontbreekt *arbeidsman*, vooral dag-

Een aantal andere za- looners, sjouwers. Meer

menstellingen met *ar-* omvattend ook handwerks-

beit ontbreekt even- lieden, collective: d'ar-

eens. beidsman kan zoo niet

bestaan.

— ärgern

— *ergeren*.

— arglist, arglistig, — *argelist, argelistig, ar-*
arglistigheid. *gelistigheid*.

Hij vangt de wijzen in hunne argelistigheid, Job 5, 13; bij Luther: *in ihrer Listigkeit*.

Bij armenkind staat *armkind*. Bij armenkasten, armenrecht &c. &c., staat *armkas*, *armregt*, enz. enz. niet.

Bij artig ontbreekt *aardig*, in de hoofdzaak gelijk in beteekenis, maar: steinartig, sandartig, thonartig: steenachtig, zanderig, leemig enz.

— artigheid ontbreekt *aardigheid*.

— arzenei, n.

— *artsenij; geneesmiddel*
voor *innwendige* kwalen:
heelmiddel voor *uitwen-*
dige.

besser *heilmittel*.

— äther

— *ether*, in de scheikunde,
en bij dichters.

— athmen

— *ademen*.

— atlas, eene stof, — *atlas* en *atlassen* adj.

— au, aue, nu nog alleen in eigennamen over: Grünau, Ilmenau, ontbreekt *oun*, in landoum.

— aufbrausen ontbreekt *opbruisen*.

— »aufdonnern, fragorem edere graviorem — »und
es sank fürchterlich aufdonnernd Jericho, Klop-

stock" — ontbreekt *opdonderen*. In hoeverre is een woordenboek een leidraad ook voor den goeden smaak? Dàt woordgeweld is meestal krachteloosheid in denkbelden. De zamenstelling, opdonderen, komt al bij Hooft voor: »hier *opgedonderd* uit de helsche graven", in den *Gerard van Velsen*. Maar Hooft volgde 't gebruik van de taal in zijnen tijd, gelijk de Romein, wanneer hij *attonitus* zeide. Hooft bediende zich van *gewone* scheepstaal. In een' brief in 't *Dagverhaal* van *Jan van Riebeeck*, 1651, uitgegeven 1848, blz. 12, leest men: »hoe [wij] met het schip »den Diamant (de Almagtige zij ten hoogste gedankt) »gelukkig zijn aangekomen — gemerkt, dat [wij] nu al »elf dagen hier gelegen hebben, en geen van u allen »met de schepen *opdondert*." »Oneigenlijk," zegt W. à Winschooten, »wordt het gezeid van iemand of iets, dat te zoek was, en weêr verschijnt... hij is nog niet *opgedonderd*: hij heeft zich nog niet laten zien." In den *Vermeerderde Winschoten van J. van Lennep*, 1856, is 't woord, waarschijnlijk als nu verouderd, niet opgenomen.

Helmers, voor 't overige d' eerste onder onze nationale dichters, is ongelukkig ook de *ὕψιβρεμέτης*.

De Ruyters schim, met kracht, *opdonderend* uit de plassen, is één voorbeeld uit vele.

Hooft had de taal van zijnen tijd voor zich; Helmers 't voorbeeld van Hooft; eene verontschuldiging, die Klopstock niet had: maar geen hunner heeft, in stoutheid van gedachten of verhevenheid van voorstelling, door dat woordgebrom een grein gewonnen. Een woordenboek wint even zoo min in waarde, wanneer dáarin, al is 't in uitdrukkingen, aan dichters ontleend, de bliksem en de donder, met en door alle mogelijke onscheidbare en scheidbare voorzetsels, weerlicht en flikkert, rolt en rattelt; wanneer ook dáár, verblindend en bedonderend, 't neêrbliksemen uit den hooge en 't opdonderen uit de diepte geen einde nemen.

Bij auffegen ontbreekt *opvegen*, vuil bijeenvegen.

»Bald, wenn es (das meer) gelblichen sand auffegt,» voss.
 Bij ons is 't, om deze lett. beteekenis, onbruikbaar voor dichters: somtijds, als de zee geelachtig zand *opwoelt*. In 't Platduitsch, is *fegen* ook met den bezem schoonmaken. Zelfs 't Hoogduitsch heeft het woord in dezen zin: welke taalaesthetica kan dan die van Voss en Grimm wezen?
 Bij *aufkaufen* en *aufkäufer* ontbreken *opkoopen* en *opkoop*. 't Zeldzame *opkoop* is geplaatst.

Bij *aufklärung* ontbreekt *opklaring*, van de lucht, van't weêr; maar: *aufklärung ist die maxime jederzeit selbst zu denken: verlichting* neemt tot grondregel, steeds zelve te denken. *Befreiung vom aberglauben heiszt aufklärung*: bevrijding van bijgeloof heet *verlichting*.

Bij aufladen	ontbreekt <i>opladen</i> , maar:
<i>da wir auszogen, luden sie auf, was uns noth war.</i> Hand. 28: 10.	als we vertrekken zouden, <i>bestelden</i> , bezorgden ze (ons), 'tgeen van noode was.
— <i>auflage</i>	— <i>oplaag</i> , gelijk <i>onderlaag</i> , <i>nederlaag</i> .
— <i>aufmalen</i> , <i>mole- re, das ganze getraide aufmalen</i> , zonder meer.	— <i>opmalen</i> , maar gewoonlijk in anderen zin: door malen naar boven brengen: water opmalen.
— <i>aufmerker aufmerksam</i> , — <i>keit &c.</i>	— <i>opmerker</i> , <i>opmerkzaam</i> , — <i>heid</i> , enz.
— <i>aufquellen</i>	— <i>opwellen</i> .
— <i>aufrichten</i> en <i>auf- richtig</i>	— <i>oprigten</i> , <i>opregt</i> .
<i>die augen gen himmel aufrichten</i> ;	d'Oogen ten hemel <i>slaan</i> , <i>wenden</i> ;
<i>der adler richtet seine schwingen auf</i> .	d'adelaar <i>breiult</i> zijne <i>wieken uit</i> .

oprigten in 't Nederlandsch is thans bijna nooit anders dan figuurlijk in goeden zin, en sluit in, dat hetgeen opgerigt wordt, in eene staande houding wordt gedacht.

Stehe aufrichtig *auf deine füsze!* Hand. 14, 10, sta *regt* op uwe voeten, *overend*, *regtop*.

Damit diese achtung aufrichtig und nicht erheuchelt sey, opdat deze achting *opregt* en niet geveinsd zij.

Zijt dan voorzigtig gelijk de slangen en *opregt* gelijk de duiven. Luth.: ohne *falsch*.

Bij aufsagen ontbreekt *opzeggen*.

— aufsagen, mit der — *open zagen*. Meermalen heeft het Hoogduitsch *auf* säge öffnen. voor *offen*.

— aufsammeln — *opzamelen*.

— aufschöpfen — *opscheppen*, ook fig. — gemeenzaam: in Amerika is 't ook niet opgeschept, d.i. er is geen ruim leven zonder werken. Gemeen: den boel opscheppen, geweld maken, alles stuk slaan.

»aufseher, inspector. Verg. *oberaufseher, sittenaufseher*», zonder meer, ontbreekt *opziener, opzigter*. 't Laatste *nu* bij stoffelijke verrigtingen; 't eerste bij intellectuele en zedelijke: een *opzigter* bij den waterstaat, d'*opzieners* en leeraars der gemeente. *Und* [Salomo] *zählete ab siebenzig tausend zur last und drey tausend und sechs hundert amtleute über sie*, 2 Chr. 2, 2: En Salomo telde zeventigduizend lastdragende mannen mitsgaders drieduizend en zeshonderd *opzieners* over dezelve. *Die ganze Heerde, unter welche euch der heilige Geist gesetzt hat zu Bischöfen*, Hand. 20, 28: De geheele kudde, over welke u de heilige geest tot *opzieners* gesteld heeft.

Bij aufsehen, n. ontbreekt *opzien*, veel opzien maken. Andere zin: onder *ein grosses aufsehen* *opzien* tot God.

— aufsetzlich — *opzettelijk*, met *opzet*. *dolusus* [?]: *aufsetzlicherweis; aufsetzli-* iets met *opzet* doen, of opzettelijk: mit Fleiss?

che todsünd: listiger
wijze, listige doodzon-
den?

Bij aufsparen ontbreekt *opsparen* en *iets besparen*;
't eerste, ook voor iemand anders, en tot een niet ver
verwijderd gebruik, 't laatste, in de eerste plaats, om
het zelf te behouden.

Bij aufsuchen ontbreekt *opzoeken*.
— auftragen — *opdagen*, alleen fig.
es taget schon auf. 't *Daagt* al, 't begint te
Verouderd in 't Hoog- *dagen.* » 't *Daget* in 't
duitsch? Oosten", maar:

Wie durft dien dapperen Zeeuw bestrijden, wie zal 't wagen?
't Is d' overmagt alleen, die schrikkelijk *op* komt *dagen*.
Helmets.

Bij aufreibung ontbreekt *opdrijving*, van den prijs
buiten gebruik? der waren.

— aufzeichnung — *opteekening*.
buiten gebruik?

— aufziehbrücke, *besser ziehbrücke*, zugbrücke,
ontbreekt *ophaalbrug*. Figuurl. *die aufziehbrücke der*
gesichter, worauf sonst beide seelen zusammen
kamen, stand hoch aus einander gerissen in die
luft, J. Paul: » d' ophaalbrug der gezigten, waarop anders
de beide zielen te zamen kwamen, stond, hoog opge-
haald, in de lucht." De mond, de lippen, eene ophaal-
brug, en daar, bij 't kussen, der zielen *rendes-vous?*
Angels of God, defend us! 't Is een te ongelukkig beeld,
om in een woordenboek bewaard te worden. 't Is nog
monsterachtiger dan: zij heeft een' bek als eene hooi-
schuur; ze scheurde een grooten bek open, en andere
beelden uit de laagste volkstaal.

Bij augenglas ontbreekt *oogglas*, *oogheilkunde*.
augenheilkunde &c. &c.

augenmerk, n., waarbij *oogmerk* ontbreekt, » *quo at-*
tendunt oculi, scopus." » *augenpunckt* m. punctum, in
quod acies oculorum intenditur, *augenmerk*, *gesichts-*
punct." Dat is: » 't doel, waarop d' oogen gerigt zijn,"

en »'t punt, waarop 't gezigt, de scherpste der oogen, gerigt wordt.” Dit zijn de twee omschrijvingen in 't *Wörterbuch*, die, met andere woorden, geheel denzelfden zin uitdrukken: diensvolgens aan *augenmerk* en *augenpunct* eene gelijke beteekenis geven. Blijkens d' aangevoerde voorbeelden, is evenwel de beteekenis *niet* gelijk. *Augenmerk des schiffers, jägers, reisenden; sein augenmerk haben, nehmen, sein lassen*; is zooveel als *doel*. Eveneens: *erde, wie oft warst du, in deiner niedrigen ferne, mein erwähltes, geliebteres augenmerk!* Klopstock. Maar: *man kann die sache zur entschuldigung des ungenannten aus einem ganz andern augenpunkt betrachten*; dat is: oogpunt, standpunt, en zoo zijn bijna alle opgenomene voorbeelden van dit woord. De Latijnsche omschrijvingen zijn derhalve niet gelukkig; maar, evenals in 't Nederlandsch, is *augenmerk*, 't *oogmerk*, 't geen we met het oog als ons *doel* gemerkt hebben, en werwaarts onze handeling gerigt is; 't *wit*, dat we beoogen. Oogpunt is geheel iets anders, 't is het standpunt, *vanwaar*, 't gezigtspunt, *waaruit* we iets beschouwen: *woraus sie die gellertsche moral betrachten*: waaruit zij Gellerts zedekunde beschouwen; evenzoo in 't eerste voorbeeld. Hoewel nu op *augenmerk* en ons *oogmerk* dezelfde omschrijving schijnt te passen, zijn ze toch in de meeste voorbeelden, die 't *Wörterbuch* bijeen heeft gebragt, 't eene niet door 't andere te vertalen. Waarom niet? *Oogmerk* en *doel* ondergaan, bij gelijkheid van zin, eene wijziging van gebruik. 't Eerste is meer de taal van 't gewone leven dan 't andere: hierdoor 't oogmerk meestal minder van belang, meer persoonlijk dan 't doel. In 't overgenomene van Klopstock moet bij ons *doel* staan.

Maar nu, met een zoo uitgebreid woordenboek, als dat van Grimm, voor ons, en na zelven eene slotsom, voor de beteekenis beider woorden, uit de gegevene voorbeelden gezocht en opgemaakt hebben, staan we nog verlegen met Göthe's uitdrukking, *jeder sollte nur auf seine rollen, auf die kunst, sein augenmerk*

richten." 't Augenmerk toch ligt *buiten* ons; we kunnen 't, gedurende ons streven, niet *verzetten*; wel kunnen we ons een *ander* voorstellen, ons oogmerk *veranderen*. Onze vertaling van 't voorbeeld kan alleen zoo of zoo worden: ieder moet zich maar zijne rol, de kunst, ten doel *stellen*, *daarheen* zijn streven rigten.; of: zijne *aandacht* er op vestigen.

Bij augenschein staat *oogenschijn* [?], maar bij augenwasser, enz. ontbreekt *oogwater* en vele andere samenstellingen.

— ausbersten — *uitbersten.*

— ausdienen — *uitdienen.*

»ausdruck, m. enuntiatio, significatio, ein heute sehr gangbares, doch erst im 18 jh. entsprungenes wort, dem auch kein nnl. *uitdruk* entspricht." Hier ontbreekt *uitdruk*:

't Onschatbaarst erf van 's werelds ondergod,
In 't Gods geschenk der edele Taal besloten,
Die *uitdruk* van 't onstoffelijk zielsgevoel....

Bilderdijk, *de Taal.*

Bij ausfahrt ontbreekt *uitvaart.*

— ausfall — *uitval.*

— ausfertigen — *uitvaardigen.*

— ausfischen — *uitvrissen.*

— ausflucht en
ausflug — *uitvlucht.*

— ausfragen — *uitvragen.*

— ausgabe — *uitgaaf, uitgave, uitgift.* Tot rekening van *uitgeef* en ontvang, Philipp. 4, 15.

— ausgeber — uitgever.

— ausgelassen, noch nicht bei Luther, en ausgelassenheit, ontbreken *uitgelaten, uitgelatenheid*, dartzel, uitgelaten dartzel. Reeds bij Kiliaan *emissus* [ook in goeden zin?]

Bij ausgelernt ontbreekt *uitgeleerd, volleerd.*

— ausharken — *witharken.*

Bij aushorchen	ontbreekt	<i>uithooren</i> , gemeenzaam.
maar <i>bezweifeln</i> , <i>ob</i>		twifelen, of Bentley zij-
<i>Bentley seinen genius</i>		nen genius hierover be-
<i>darüber gehörig aus-</i>		hoorlijk heeft <i>geraad-</i>
<i>gehört habe</i> . Wolfs		<i>pleegd</i> ; zijnen genius
<i>analecten</i> .		d'uitspraak heeft laten
		doen, enz.
— <i>auskehr</i> , <i>exitus</i> ,	—	<i>uitkeer</i> van eene erfenis
verouderd.		enz. gebruikelijk.
— <i>auskleidung</i>	—	<i>uitkleeding</i> : 't ontdoen
<i>ornatus, ausputz</i> . [?]		van kleederen.
— <i>auskramen</i> ,	—	<i>uitkramen</i> .
— <i>auslage</i>	—	<i>uitleg</i> van eene stad.
<i>bare auslage</i> ;		<i>voorschot</i> , <i>inleg</i> , <i>uit-</i>
<i>die ausgelegte waare</i> .		<i>gaaf</i> van gereed geld;
		<i>d'uitstalling</i> , <i>d'uitge-</i>
		<i>stalde</i> koopwaar.
— <i>auslecken</i>	—	<i>uitlikken</i> .
— <i>auslehnen</i>	—	<i>uitleenen</i> .
— <i>ausliegen</i> .	—	<i>uitliggen</i> .
— <i>auslieger</i> , m. wacht-	—	<i>uitligger</i> .
<i>schiff</i> .		
— <i>auslüften</i>	—	<i>uitluchten</i> .
<i>kleider, betten aus-</i>		kleederen, bedden <i>uit-</i>
<i>lüften</i>		<i>luchten</i> ; ze worden <i>bui-</i>
		<i>ten</i> gebragt.
<i>eine stube auslüften</i> ,		een vertrek <i>luchten</i> .
<i>einen auslüften</i> ,		hem frissche lucht <i>laten</i>
		<i>scheppen</i> .
		Fig. - gemeen. iemand <i>uit-</i>
		<i>luchten</i> : zijn kwaad aan
		den dag brengen.
— <i>ausnehmend</i> , <i>eximius</i> ,	ontbreekt	<i>uitnemend</i> , <i>uitne-</i>
<i>mendheid</i> , <i>bij uitnemendheid</i> , adv. Om d' <i>uitnemendheid</i>		der kennis Jesu Christi mijns Heeren, Philipp. 3,8: διὰ
<i>τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ</i> ; 't Deensch minder let-		terlijk: mod Ypperligheden af Kundskaaben. Bij Luth.: gegen die <i>überschwängliche</i> Erkenntniss.

Bij ausrufer	ontbreekt	<i>uitroeper</i> , ook <i>omroeper</i> .
— ausruhen	—	<i>uitrusten</i> .
— ausrüsten	—	<i>uitrusten</i> , eene vloot,
<i>ein schiff ausrüsten</i> —		een schip uitrusten, maar:
<i>einen wagen ausrüsten</i> —		een' wagen <i>gereed maken</i> — een leger <i>op de been brengen</i> , <i>bijeen brengen</i> .
<i>ein heer</i> —		
<i>Gott rüste dich aus mit muth.</i>		God <i>wapene</i> u met <i>moed</i> .
— ausschlieszend	—	<i>uitsluitend</i> .
— aussetzung	—	<i>uitzetting</i> . Van waren,
<i>der waaren</i> — <i>der kinder</i> .		<i>uitstalling</i> ; van kinderen, <i>te vondeling leggen</i> (het).
— aussieben	—	<i>uitziften</i> .
— ausspruch	—	<i>uitspraak</i> van 't vonnis, enz.
— ausstehen	—	<i>uitstaan</i> .
— aussteigen	—	<i>uitstijgen</i> , alleen lett.
— ausstottern	—	<i>uitstotteren</i> .
— austagen	—	<i>uitdagen</i> , tot een tweegevecht.
— austilgen	—	<i>uitdelgen</i> .
— austräger m. zonder meer. N.landsch, waarvan de zin, Trödler, den schrijver vreemd was?	—	<i>uitdrager</i> , oude-kleërenkooper.
— austrägerei, f. klatscherei.	—	<i>uitdragerij</i> , uitdragerswinkel.
— ausübung	—	<i>uitoefening</i> en <i>uitvoering</i> .
— ausverkaufen	—	<i>uitverkoopen</i> . Ook fig. gemeenz. hij is uitverkocht, d. i. hij weet er niet meer van te zeggen.

Bij auswägen	ontbreekt	<i>uitwegen.</i>
— auswanderer	—	<i>landverhuizer.</i>
— auswässern,	—	<i>uitwateren</i> , van grach-
ontzouten		ten, rivieren, enz.
		<i>uitwatering.</i>
— auswirkung	—	<i>uitwerking.</i>
In 't Hoogduitsch ont-		
breekt hier, analogice,		
auswirksel,	voor ons	<i>uitwerkse.</i>
— bächlein	ontbreekt	<i>beekje.</i>
— bahnen, bähnen	—	<i>banen</i> , <i>baangeld</i> , <i>baan-</i>
		<i>veger</i> , <i>baanwachter</i> ,
		<i>baanmaker.</i>
— ballast	—	<i>ballast.</i>
— balsam	—	<i>balsem.</i>
— banier	—	<i>banier.</i>
verouderd voor panier?		
— barbar	—	<i>barbaar</i> ,
Bij Luther wordt het nog		reeds in den Statenbijbel
niet gevonden, maar		voor <i>buitenlander</i> ,
Hand. 28, 2, daarvoor		<i>vreemdeeling.</i> Nu alleen
in plaats: <i>Leutlein</i> ;		voor <i>wreeddaard.</i>
Rom. 1, 14 <i>Ungriechen.</i>		
— barmherzigkeit	—	<i>barmhartigheid.</i>
— barre	—	<i>baar</i> , goud in baren.
— bauerfrau, — haus	—	<i>boerenvrouw</i> , — <i>huis.</i>
en eene geheele reeks		
zamenzetsels.		
— baufall en baufällig	—	<i>bouwval</i> en <i>bouwvallig.</i>
— bauknecht, bau-	—	<i>bouwknecht</i> , <i>bouw-</i>
kunst, bauland &c.		<i>kunst</i> , <i>bouwkunde</i> ,
&c. &c.		<i>bouwland</i> enz. enz. enz.
— baumstill	—	<i>bladstil</i> eigenaardiger;
		gewoner <i>doodstil.</i>
— baumwolle	—	<i>boomwol.</i>
— beamte	—	<i>beambte.</i>
— beaugen,	—	<i>beoogen</i> , bedoelen.
oculis lustrare		

Bij bebauen	ontbreekt <i>bebouwen</i> .
— bebung	— <i>beving</i> , <i>trilling</i> .
— becker ^e i &c. &c.	— <i>bakkerij</i> .
— bedachtsam	— <i>beduchtzaam</i> .
nu alleen Nederlandsch?	
— bedanken	— <i>bedanken</i> .
— bede [<i>niederdeutsch</i>]	— <i>bede</i> ; grafelijke <i>beden</i> .
— bedeckung	— <i>bedekking</i> .
hier mist men <i>bedecksel</i> ,	overeenkomende met ons <i>bedeksel</i> .
— bedeichen	ontbreekt <i>bedijken</i> , <i>bedijking</i> .
— bedenkich	— <i>bedenkelyk</i> ; ook: hij is <i>bedenkelyk</i> , gevaarlijk ziek.
— bedenkung	— <i>bedenking</i> ; bedenkingen maken, d. i. zwarigheden.
— bederben	— <i>bederven</i> , minder dan <i>verderven</i> ; <i>bederf</i> , <i>bederfelijk</i> .
— bedienen, be- diente	— <i>bedienen</i> , <i>bediende</i> .
— bedienung	— <i>bediening</i> ; de beteekenis even als in 't Hoogduitsch. Nog <i>bediening</i> : 't H. avondmaal; <i>aan de bediening gaan</i> : 't avondmaal medehouden.
— beding, mit dem, zeldzaam unter dem <i>beding</i> .	— <i>beding</i> , <i>onder beding</i> ; ook wel: <i>met beding</i> .
— bedrücktheit ongewoon?	— <i>bedruktheid</i> , vroeger <i>verdrukking</i> . 2 Chron. 18, 26: <i>spijzet</i> hem met het brood der <i>bedruktheid</i> ; Luther: brod der <i>Trübsal</i> . Nu fig. <i>neêrslagtigheid</i> , <i>bedruktheid</i> van ziel.

Bij *bedunk* [ongewoon?] ontbreekt *bedunk*; naar mijn *bedunk*.

— beelden, beedi-	—	<i>beëdigen</i> .
gen		
— beeifern	—	<i>beijveren</i> .
— befechten	—	<i>bevechten</i> .
— befehlshaber, beter		
befehlhaber,	—	<i>bevelhebber</i> .
— befinden, nachdrück-	—	<i>bevinden</i> . Men <i>vindt</i> ,
licher, doch abstracter		zoekende of toevallig:
als finden.		men <i>bevindt</i> na <i>onder-</i>
		zoek. <i>Zich bevinden</i> :
		ergens zijn. <i>Bevindin-</i>
		<i>gen</i> : godsdienstige aan-
		doeningen.
— beflügeln	—	<i>beveugelen</i> .
		Beminnelijke hoop! Gij
		<i>beveugelt</i> mijn' wenschen.
		P. Moens.
— befreien[verouderd?]		<i>bevrijen</i> , een meisje.
— befreier, befrei-	—	<i>bevrijder</i> , <i>bevrijding</i> .
ung		
— befrieder, befrie-	—	<i>bevediger</i> , <i>bevedig-</i>
digung en befrie-		<i>ging</i> en <i>beveding</i> ; de
dung.		<i>bevediging</i> van Europa:
		de <i>beveding</i> van eenen
		hof.
— befruchten en be-	—	<i>bevruchten</i> .
früchtigen		
— begabniss, begabt-	—	<i>begaafdheid</i> ; <i>begaafd</i> .
heit, talent, aus-		De natuur alleen <i>begaafd</i> ,
stattung		voor zooverre 't uitste-
		kende zielsvermogen be-
		treft; anders is 't <i>be-</i>
		<i>deeld</i> , <i>beschonken</i> , <i>toe-</i>
		<i>gerust</i> , allen in goeden
		zin.
— begebung	—	<i>begeving</i> van eenen post,

in drie [nu afgestor- eene betrekking, 't eenige
vene?] beteekenissen: maar 't levende gebruik.
ergebung, eventus en
versicht.

Bij begierde, begie- ontbreekt *begeerte, begeerig,*
rig, begierlich *begeerlijk.*
— begräbniss — *begravenis.*
— begrenzen — *begrenzen.*

Een kort artikel, en toch worden in beide talen, van de vier voorbeelden, maar één op dezelfde wijze uitgedrukt: 1) gebirge *begrenzen den horizont*: de gezigt-einder wordt door bergen *begrensd*, meest in lijdenden vorm; maar 2) der begrenzte *verstand*: 't *beperkt* of 't *bekrompen* verstand. De *beperktheid* is een *gevolg* van de natuur van ons wezen; de *bekrompenheid* een *gebrek* of aan aanleg, of aan geoefendheid; 3) ein phänomen zu erklären, das ihren *begrenzten* herzen zu göttlich war: een verschijnsel te verklaren, dat te verheven was voor hun *stomp* gevoel, hunne *kleingeestige* opvatting; 4) begrippe gehörig *begrenzen*: begrippen behoorlijk *bepalen*.

Bij begünstigung ontbreekt *begunstiging.*

— behaaren — *beharen.*
— behagen, subst., — *behagen.*

aan de kinderen der
vreemdelingen toonen ze
hun *behagen*. Jez. 2, 6.
Luther: und *machen* der
fremden Kinder *viel*.

— behaglichkeit, — *behagelijkheid.*
behäglichkeit waardig den Heere tot
alle *behagelijkheid*. Coll.
1, 10. Luth.: zum allen
Gefallen.

— behalter — *behouder.*
— behandlung — *behandeling.*
— behang, — *behang.*
in 't Hoogduitsch ont-

breekt , analogice,
 behängsel hetzelfde als ons *behangsel*.
 Bij behausen, en ontbreekt *behuizen* en *behuizing*,
 behausung, woning; ruim behuisd
 zijn.

— behelf — *behelp*, *behulp*.
 't is maar een *behelp*;
 maar *hij* is tot *behulp*.
 — behendig, behen- — *behendig*, *behendigheid*.
 digkeit &c.
 — beigedanke — *bijgedachte*.
 nebengedanke

't Hoogduitsch Woordenboek schijnt aan deze en diergelijke zamenstellingen met *bei*: beigeschmack, bijsmaak, voor *nebengesmack*; beisache, bijzaak, voor *nebensache*; beiweg, bijweg, voor *nebenweg*; beiwerk, bijwerk, voor *nebenwerk* enz. eene nuttelooze bladvulling te hebben; even zoo nutteloos, als voor een Nederlandsch woordenboek al deze zamenstellingen met *neven* zouden wezen. Een rijk bevrachte bodem neemt geen' ballast in: 't woordenboek eener rijke taal even zoo min. Dit *Wörterbuch* nu schijnt wel niet tot spreuk te hebben: *Rem facere rem, cives! virtus post nummos*; maar toch: *vocabula undique congerere, vocabula, cives! utilitas post copiam!*

Bij beihülfe ontbreekt *bijhulp*.
 — beikommen — *bijkomen*.
 — beil, beilbrief — *bijl*, *bijlbrief*.
 — beilage — bijlaag, bijlage, in vorming, gelijk aan: *onderlaag*, *bovenlaag*, *nederlaag*.
 — beimengen (beimischen) alleen N.-landsch? — *bijmengen*.
 — beinahe — *bijna*.
 — beiname — *bijnaam*.

Bij beinamen, verbum [?], ontbreekt *bijnoemen*; *bijge-*
 Karl beigenamt der *naamd* en *bijgenoemd*.
 grosse

— beischlag — *bijslag*.
 — beistand — *bijstand*.
 — beiwesen — *bijwezen*, tegenwoordig-
 heid.

dieser zug mit seiner pracht und allem beiwesen:
 deze optogt met zijne pracht en al 't *bijwerk*, de toe-
 voegsels.

Bij beiwohnen ontbreekt *bijwonen*.
 — bejammern — *bejammeren*.
 — bekehrung f., — *bekeering*.

conversio, zonder meer.

Alleen Nederlandsch. 't Is mij onbekend, of dit artikel
 zoo onvolledig is, dan wel of een begrip, dat, ver-
 schillend gewijzigd, van zoo hoog belang is in 't gods-
 dienstig leven der Evangelische gezindheden, door een
 ander woord in 't Hoogduitsch vertegenwoordigd wordt;
 ontbreken kan 't niet. Brengt dan vruchten voort, der
bekeering waardig. Matth. 3, 8: Luther: *thut* recht-
 schaffene *früchte der Busze*; over negenennegentig regt-
 vaardigen, die de *bekeeringe* niet van noode hebben,
 Luc. 15, 7: Luther: die der *Busze* nicht bedürfen.
 &c. &c.

Bij beklagte, be- ontbreekt *beklaagde*, *beklaging*,
 klagung, bekla- *beklagingswaardig*, en
 gungswürdig ook *beklager*.
 — beklinken, alleen — *beklinken* ook fig.: de
 lett., zaak is beklonken, d. i.
 heeft haar beslag.
 — beknurren — *beknorren*.
 — bekoring — *bekoring*, fig. met *beko-*
 verouderd *rend* en *bekoorlijkheid*,
 die niet zijn opgenomen,
 zoowel als *bekoren*, zijn,
 door 't regt van gebruik,
 alleen Nederlandsch.

Bij bekürzen, man sagt dafür heute *abkürzen* und *verkürzen*", ontbreekt *bekorten*. Al sprekende *bekort* men zijn verhaal; *zich*, dat is: zijne rede; ook *bekort* men *zich* door meer weg te geven dan men missen kan. Men *verkort* het reeds bestaande onstoffelijke: een boek *verkorten*, 't leven; iemands regten *verkorten*. *Af*-korten is van 't stoffelijke: eene lat, een' touw *af*korten; een' stuk, een gedeelte op 't einde 'er afnemen.

Bij belebtheit f. ('t geheel art.) ontbreekt *beleefdheid*, *beleefd*, door 't leven gevormd. 't Laatste komt in 't Woordenboek niet voor, maar wel o. a. bij Von Horn in seine Dorfgeschichten, (waarschijnlijk uit 't Nederduitsch-Rijnlandsch overgenomen.) Als samenmenging van *Ober-* en *Niederdeutsch*, we herhalen het, eerbiedigt de Hoogduitsche taal geene grenzen, met betrekking tot deze hoofdafdeelingen. Links en regts is alles van hare gading, om haar woordenkapitaal, of liever klankenovervloed, te doen aanwassen. De gevestigde beteekenissen der woorden intusschen in eene taal stellen vast, welke nieuwere, al of niet, er nog aan diezelfde woorden kunnen gegeven worden. Dit is de ware grensscheiding. Hij die ze niet eerbiedigt, verrijkt de taal niet, maar verwart de begrippen; hij voert de taal tot hare kindsheid terug. Beleben met de gevestigde *Hoogduitsche* beteekenis van 't *leven geven*, *bezielen*, *animare*, laat niet toe, uit het oogpunt van *taalverrijking*, ook de Nederlandsche, die van *beleefd*, door 't *leven gevormd*, *beschaafd*, aan 't zelfde woord te geven, evenzoo min als d' eigene beteekenis van 't Engelsche *humour* op 't Fransche *humeur* over te brengen, hoewel toch beide van 't Latijnsche *humor* komen. Indien ook de Franschen aan hun *humeur* den bijzonder Engelschen zin van *humour* gaven, dan hadden ze nog de verontschuldiging, dat ze hunne taal met een nieuw begripsbeeld verrijkten, dat hun ontbrak. Taalverrijking kan *beleefd*, in zijn Nederlandschen zin, voor 't Hoogduitsch niet worden, dewijl dit door verscheiden andere woorden 't zelfde begrip kan uitdrukken. Diergelijke woordenjagt is eene soort van ziekelijke taal-

vraatzucht, die voor 't inwendige taallevens even storend is, als d' overdaad voor de gezondheid.

Bij beleidigen, ontbreekt *beleedigen*, *beleediger*
beleidiger en be- en *beleediging*.
leidigung

belesenheit — *belezenheid*.

— belieben, subst., — *believen*, naar mijn, zijn
believen.

— belgen, tumere, — *belgen*, zich zeer *gebelgd*
irasci toonen, *gebelgdheid*.

— belügen — *beliegen*, iemand kwaad
toedichten; maar:

Gott kann man nicht God kan men niet *ver-*
belügen. liegen, door logen niet
misleiden.

— belustigung, be- — *belustiging*.
lustung

— bepacken — *bepakken*.

— bequ Coastheit, be- *bekwaamheid*, *bekwa-*
quemung &c. &c. *ming*, enz. enz.

— berechenbar — *berekenbaar*.

— bergbau, berge- — *bergbouw*, *bergvlakte*,
bene, bergkette, *bergketen*, *bergland*.
bergland &c. &c.

— bericht, berichten — *berigt*, *berigten*.

— bernstein &c. — *bernstein*, *barnsteen*,
enz.

— berst — *berst*, *barst*.

— beruf — *beroep*, stand; aanstel-
ling tot kerkleeraar;

— berufen, berufung — *beroepen*, nu alleen in ge-
lijken zin, ook *beroeping*.

— berührt — *beroerd* nu fig. gemeen:
een *beroerde* vent, d. i.
een onaangenaam of slecht
mensch.

— besaufen — *bezuipen*, gemeen: zich
in den drank te buiten
gaan.

- Bij *beschämen* ontbreekt *beschamen*.
 — *beschauer*, m., — *beschouwer*, en, zeldzaam genoeg, bij *beschauerin* is *beschouwerster* opgenomen. 't Laatste is bij ons zoo zeldzaam, als 't eerste, zelfs in 't dagelijksch leven, gewoon.
- Bij *beschauung* ontbreekt *beschouwing*.
 — *bescheiden*, — *bescheiden*, *bescheidenheid*.
 — *beschirmer* — in — *beschermmer*, *beschermster*.
 — *herr*, — *mung* — *beschermheer*, *bescherming*.
 — *beschneien* — *besneeuwen*, ook fig: Laat zestig winters vrij dit *Vossenhoofd besneeuwen*. Vondel.
- *besnuffeln*, fig. bij — *besnuffelen*, van honden, Lessing, Wieland. beruiken; fig. gemeenz. van menschen: alles besnuffelen; een *snuffelaar*.
- *beschreibung* — *beschrijving*.
 — *beschuldigen*, — *beschuldigen*, *beschuldiger*, *beschuldigung*.
 — *beschütt*, subs., — *beschut*, van boomen; in 't *beschut* staan.
- *besichtigung* — *bezigting*.
 — *besinnen*, — *nung* — *bezinnen*, *bezinning*, enz. &c.
- *besonnenheit* — *bezonnenheid*.
 — *besorgtheit*, be- — *bezorgdheid*, *bezorging*.
 sorgung
- Bij *bespiegeln*, se in speculo intueri, ontbreekt *bespiegelen*; bij *bespiegelung*, *bespiegeling*, enz. 't Hoogduitsch *bespiegeln* is bij ons: *zich aan iets spiegelen*; *afspiegelen*. In 't figuurlijke ontbreekt ons *bespiegelen*.

aan 't Hoogduitsch ; en is 't geen onbelangrijk woord voor de geschiedenis van d' ontwikkeling der begrippen van taal.

Contempler animo, θεωρέω, *théorie*, *spéculer*, in één zijner beteekenissen, *spéculatif*, teekenen begrippen, waarvoor d' andere Germaansche talen geen eigen woord schijnen te hebben. In d' onze zijn daarvoor *bespiegelen*, *bespiegeling*, *bespiegelende* (wijsbegeerte), gedeeltelijk, sedert omtrent een paar eeuwen in gebruik.

»Voorts is er nog 't woord *bespiegelen*, daar 't nieuw »gemaakte woord *bespiegeling* van afkomstig is ; en »beteekent zijne zinnen ergens mede bezig houden, of, »met een onduitsch bastaardwoord, speculeren, speculatie." Winschootens Zeeman, 1684.

Het verband tusschen de zinnelijke voorstelling en 't begrip? De werkwoorden, van een zelfstandig naamwoord gemaakt, geven meestal ieder zijne eigene voorstelling, die door den aard of 't gebruik van 't beteekende wordt bepaald. Hij *neeft* hem, hij *noemt* hem neef ; ze *tafelen* lang, ze *zitten* lang *aan* tafel ; hij *pot* op, hij *doet* zijn geld *in* een' pot ; hij *ankert* hier, hij *ligt* hier *voor* anker, of *werpt* het anker uit. *Spiegelen* is dan zich, of iets anders, *in* een' spiegel *zien*. Zich *zelve*, of dat andere, ziet men niet wezenlijk : men ziet een beeld. Overgebracht op 't onzinnelijke : men maakt zich voorstellingen, gedachten van 't bovenzinnelijke, van 't geen nog niet is, welke tot het wezen der dingen in de werkelijkheid in verhouding staan, als 't beeld in den spiegel tot het voorwerp, dat zich in den spiegel afteekent. *Be* drukt den duur der handeling uit, gelijk in *beminnen*, *bewonderen*. *Bespiegelen* is alzoo : peinzend, nadenkend, 't afgetrokkene, 't bovenzinnelijke, het toekomende, 't ideale, in zijne voorstelling aanschouwen als in eenen spiegel. — D'uitdrukking 2 Cor. 3, 18: τὴν δόξαν κυρίου κατοπτριζόμενοι, »de heerlijkheid des Heeren als in eenen spiegel aanschouwende", geeft dezelfde voorstelling, als : de heerlijkheid des Heeren *bespiegelende*?

Bij besprenkelen ontbreekt	<i>besprenkelen.</i>
— beständig, be- ———	<i>bestendig, bestendig-</i>
ständigkeit &c. &c.	<i>heid, enz.</i>
	<i>Bestendig</i> is die, of dat, niet verandert.
	<i>standvastig</i> is hij, die niet verandert, <i>omdat</i> hij niet <i>wil</i> .
— besteck	— <i>bestek, berekening en</i> <i>plan</i> eener uitbesteding; in een kort bestek: in kleinen omvang.
— besteigen	— <i>bestijgen.</i>
— besteller,	— <i>besteller, enz.</i>
— bestempeln	— <i>bestempelen</i> , fig. met den naam van deugd bestem- pelen.

— *bestimmt*, adj. en adv., ontbreekt *bestemd*. 't Is weder een dier honderden voorbeelden, hoe *één* taal tot *twee* wordt, door 't uiteenloopende van de beteekenissen, die 't zelfde woord hier en ginds uitdrukt.

Dem tode *bestimmt*, voor den dood *bestemd*, is gelijk: maar *eine* *bestimmte stunde*, een *bepaald* uur; *eine* *bestimmte erklärung*, eene *bepaalde* verklaring; *sich* *bestimmt ausdrücken*, zich *bepaald*, zich *naauwkeurig* uitdrukken.

» *Gleich muss etwas bestimmt sein* (bepaald *sagt* » *der Holländer*), *und nun glaubt man eine weile* » *den unbekannten raum zu besitzen, bis ein anderer* » *die pfähle wieder ausreißt und sogleich enger* » *oder weiter abermals bepfählt*”.

— Göthe bij Grimm op bepfählen — Dit woord kon menig, zelfs hooggeleerd schrijver bij ons van Göthe leeren, om zich van geene uitdrukkingen in zijne moedertaal te bedienen, die » *bestemd*” Hoogduitsch zijn: maar d' onbekende ruimte, waar Göthe van spreekt, doet denken, dat hij wel 't Nederlandsche woord verstond, maar niet volkomen 't *denkbeeld*, dat wij er mede ver-

binden. *Bepalen* toch, *bepaling*, bedoelt niet d' *onbegrensde* ruimte, of de verwante begrippen, die *buiten* de bepaling liggen, af te perken: de *bekende* ruimte en hare gerechtigheid wil men, kenbaar, van 't geen er buiten ligt, afzonderen, en 't bekende begrip met scherpe trekken zóó omschrijven, dat het met geene verwante verwarrend in één loopt.

Bij bestreuen	ontbreekt <i>bestrooijen</i> ; ook fig. uw levenspad met bloemen bestrooijen.
— besucher	— <i>bezoeker</i> .
— besuchung	— bezoeking, niet in gebruik voor <i>bezoek</i> , maar fig. 't is eene <i>bezoeking</i> : straf, vergelding van bedreven kwaad.
— betasten	— <i>betasten</i> .
— betfahrt	— <i>bedevaart</i> , 't gewone Nederlandsch.
nu alleen wallfahrt?	
— betheilen	— <i>bedeelen</i> . Geen schande of eer ontspruit uit stand- of lot <i>bedeelen</i> ; een <i>bedeelde</i> d. i. ondersteunde uit d'armkas.
— betiteln	— <i>betiteln</i> .
— betrappeln en betrappen	— <i>betrappen</i> , op heeter daad.
betrauen	— <i>betrouwen</i> 1) vertrouwen 2) door huwelijk verkrijgen: veel geld betrouwen.
— betrug	— <i>bedrog</i> .

Bij *bettag*, *betetag*, uit een oud rijm, komt niet voor *bededag*, *biddag*. 't Woord *biddagsbrief* schijnt in 't Hoogduitsch onbekend. In de woorden eener taal drukken zich gedeeltelijk volksgewoonten, zeden en geschiedenis eigenaardig af. De *dank*-, *vast*- en *bededagen*, die de Staten-Generaal onder d' oude Republiek

jaarlijks uitschreven, waren merkwaardige tijdstippen in 't godsdienstig volksleven. Tevens dagen, die vele predikanten der heerschende kerk gebruikten, om hunne staatkundige denkwijze bloot te leggen, en der regering meer of minder harde waarheden te zeggen, niet zelden met die plumpe vrijpostigheid, welke later van den preekstoel in de dagbladen is overgegaan. De biddagsbrieven zelven geven eene doorloopende voorstelling van de wijze, hoe de hooge overheid wilde, dat d' ingezetenen 's lands toestand beschouwden.

Bij bettelbrief ontbreekt *bedelbrief*, enz. enz.

&c. &c.

— bettlägerig	— <i>bedlegerig.</i>
— beurbaren [<i>cultiviren</i> gewoonlijk ?]	— <i>ontginnen, ontginning, ontginner.</i>
— bevolken, bevölkerung, bevölkerung [<i>population</i> ?]	— <i>bevolken, bevolking, de gewone levende taal.</i>
— bewacher, bewachung.	— <i>bewaken, bewaking.</i>
— bewehren <i>eine bewehrte hand;</i> <i>die frommen bewehren.</i>	— <i>beweren, alleen fig.: staande houden; eene gewapende hand; de vromen verdedigen.</i>
— beweinen	— <i>beweenen.</i>
— beweisen &c.	— <i>bewijzen, enz.</i>
— bewirken, bewirken	— <i>bewerken.</i>
— bewirker met één voorbeeld: <i>wenn der mensch bewirker seiner moralischen schöpfung sein sollte.</i>	— <i>bewirker.</i> indien de mensch de bewerker, de schepper, zijner zedelijkheid zijn moest. In 't leven: hij is de bewerker van zijn eigen ongeluk; maar: <i>zijn geluk heeft hij aan zich zelven te danken.</i>

Bij bewohner.	ontbreekt	<i>bewoner</i> van een huis — der aarde — der zee — des hemels: d' <i>inwoner</i> eener stad; 't land onzer <i>inwoning</i> .
— bewolthätigen	—	<i>beweldadigen</i> .
— bewunderung &c. &c.	—	<i>bewondering</i> enz. enz. Nog in 't begin der acht- tiende eeuw niet in ge- bruik. Zoowel voor <i>ad- miration</i> als voor <i>éton- nement</i> zeide men <i>ver- wondering</i> .
— bewurzeln.	—	<i>bewortelen</i> .
— bewustlos,—igheid en bewustsein, erst im 18jahrh. gebildet.	—	<i>bewusteloos</i> , —heid, <i>bewustzijn</i> . De herder, <i>onbewust</i> van alles, sliep gerust. Poot; <i>bewustheid</i> bij Marin, Dict. Fr. Holl. 1706. Al deze zamenstellingen zijn in dagelijksch gebruik.
— bezahlbar, bezah- ler &c.	—	<i>betalbaar</i> , <i>betaler</i> , enz.
— bezähmer, bezäh- mung.	—	<i>betemmer</i> , <i>betemming</i> .
— bezauberung	—	<i>betoovering</i> , lett. en fig.
— bezeugen, bezeugung.	—	<i>betuigen</i> , <i>betuiging</i> .
— bezimmern <i>einem das licht be- zimmern</i> .	—	<i>betimmeren</i> . iemand 't licht betimme- ren, lett. en fig.
— bezwang, bezwän- gen, bezwingen.	—	<i>bedwang</i> , <i>bedwingen</i> . Toen kon Jozef zich niet <i>bedwingen</i> , Gen. 43, 1: Luther, <i>da konnte sich Joseph nicht länger enthalten</i> .

Bij bibelfest, bibelge- ontbreekt *bijbelvast*, *bijbelge-*
 sellschaft, bibel- *nootschap*, *bijbellezer*,
 leser, bibelüber- *bijbeloverzetting*, *bij-*
 zetsung, &c. &c. *belvertaling*, *bijbelver-*
tolking, enz. enz.

bibern, bibbern, *mir bibbert*, ich friere, hat
 sich noch in der gaunersprache erhalten. 't Is ook
 N.landsch: *bibberen* van koude, *bibbering*, *bibberende*
 leden.

Bij biegsam, ontbreekt beugzaam, biegsamkeit,
 biegun*g* *buigzaam*, *buigzaamheid*, *buiging*.

Bij bienenkorb, bie- ontbreekt *bijenkorf*, *bijenzwerm*.
 nenschwarm &c.
 &c.

Dit zijn *voorbeelden van* artikels, waarbij 't Neder-
 landsch niet wordt gevonden, niet *de* artikels; ze zijn
 veel talrijker.

§ 3.

Artikels, waarin 't Nederlandsch is opge- *nomen.*

Bij vele Hoogduitsche woorden is dat Nederlandsche
 afgedrukt, 'tgeen, in oorsprong of vorm, er mede
 overeenkomt. Dan, bijna nooit gaat met deze gelijkheid
 d'overeenkomst van alle beteekenissen gepaard, meest
 maar van weinige, somtijds van niet eene enkele. Zoo
 iemand, op 't gezag der vorige artikels — waarin 't
 Nederlandsch is vergeten — eenig oordeel wilde vellen
 over den rijkdom of armoede onzer taal, dan moest hij
 tot de slotsom komen, dat ze, of zeer arm was, of
 grootendeels haar Oudduitschen aard had verloren. Gaat
 hij, daarentegen, op artikels af als de volgende, dan ver-
 valt hij in eene groote verwarring van begrippen, en

schept zich, voor een niet klein gedeelte, eene Nederlandsche taal, die nooit heeft bestaan. Hoe men de zaak ook wende, 't Nederlandsch, op deze wijze opgenomen, kan voor de kennis onzer taal nooit vruchtbaar worden, evenmin der vergelijkende taalkunde heil aanbrengen.

D' artikels, met = geteekend, hebben *éene of meer beteekenissen in beide talen gemeen*. De Hoogduitsche *voorbeelden*, meest met *witeenloopende beteekenis*, zijn uit het *Wörterbuch* genomen, maar de Nederlandsche vertaling is er hier bijgevoegd.

abbeissen, *afbijten* =. Die wurzel ist abgebissen, *praemorsa*: de wortel is *aangebeten*; *afgebeten*, dan was bij ons de wortel van de plant gescheiden.

abbrechen, *afbreken* =. Verschil 1) den apfel, blumen abbrechen: den appel, bloemen *plukken*; 2) die parze brach den faden seines lebens ab: de schikgodin *sneed* den draad zijns levens *af*; 3) das licht abbrechen: 't licht *snuiten*; 4) er bricht sich selbst damit ab: hij *doet* zich zelven daardoor *te kort*; 5) er bricht sich nichts ab: hij *laat* het zich aan niets *ontbreken*.

Feine unterschiede zwischen acc. und dat. Er brach *seine* rede ab, hij brak zijne rede af: er brach *seiner* rede ab: hij *bekortte* zich.

abdonnern, *afdonderen*, *zu donnern aufhören*. Ook Weiland geeft dit woord in gelijke beteekenis met een voorbeeld, dat hij uit het Hoogduitsche woordenboek van Adelung, zijne gewone bron, geput heeft: »es hat abgedonnert: »'t heeft *afgedonderd*». 't Woord is mij alleen uit de ruwe volkstaal bekend in eene bedrijvende beteekenis: iemand van den trap afdonderen, afwerpen; en d'uitroep: wel, afgedonderd!

Bij bedonnern, daarentegen, is geen nnl. opgegeven. Evenwel: er stand da ganz bedonnert = hij stond geheel bedonderd; in de ruwe taal. 't Woord komt bij ons zelfs in poësie voor b. v.:

Zoo stond ook Sanherib verwonderd,
Beschaamd, en door God zelf *bedonderd*.
J. Scharp.

Geene gelukkige navolging van 't Latijnsche *attonitus*.
» *aberglaube*, m., *superstitio*, für *oberglaube*, nml.
overgeloof”. Verkeerd. Dit woord, *overgeloof*, is
nooit, zooveel ik weet, hier te lande gehoord. 't Onze
is *biggeloof*, maar 't Deensch heeft *Overtro*.

abgang en *afgang* komen in geene enkele betee-
kenis overeen. 1) *Der abgang* des boten, des briefes:
't *vertrek* van den bode, de *verzending* van den brief;
2) *abgang* aus dem leben: 't *afsterven*, 't *overlijden*,
't *verscheiden*; 3) *abgang* der waare: 't *vertier*,
d' *aftrek*; 4) die sache kommt in *abgang*: de zaak
komt in *onbruik*, raakt *buiten gebruik*, *buiten*
zwang; 5) besser überfluss als *abgang*: beter *voor-* dan
achteruitgang, beter te veel dan te weinig (?); 6) *ab-*
gang, was von einer sache abgeht: *afval*, *verlies*,
tarra. 't Nederlandsche *afgang* = Hoogd. *stuhlgang*.
Deze ééne beteekenis doet bij ons ieder andere vermijden.

abhalten, *afhouden* = . 1) Der mantel *hält* den
regen vom leibe *ab*: de mantel *keert* den regen *af*;
2) einem die sorge *abhalten*: iemand de zorg *sparen*,
van de zorg *ontheyffen*; 3) sich *abhalten*: zich *veder-*
houden; 4) ich habe viel müssen *abhalten*: ik heb
veel moeten *uitstaan*, enz. enz.

ablegen, *afleggen*. Kleider, hut, schuhe vom
leibe, vom haupt, von den füszen *ablegen*: geen van
allen is bij ons gangbaar. Men *doet*, *trekt* zijne klee-
deren *uit*; zet den hoed *af*; *trekt* de schoenen *uit*.
Wij *leggen* ook wel kleederen *af*: maar dit is dan, om
ze niet weêr te gebruiken. Sie hat *abgelegt*, is geen
Nederlandsch: ze is *heimelijk befallen*. Omgekeerd:
zij, hij heeft *het afgeleid*, voor: zij, hij is dood,
schijnt aan 't Hoogduitsch vreemd.

En *leg* ik, afgesloofd, dit kommervolle leven
In de armen van den dood gerust, blijmoedig, *af*.
Bellamy.

Nog bij ons: iemand *afleggen*, 't doodkleed aan doen.

abmachen en afmaken = ; doch er zijn ook geheel uiteenlopende beteekenissen. Einen menschen *abmachen*: een' mensch *afbeelden*. Een' mensch *afmaken* is: hem vermoorden. Einen weg *abmachen* = een' weg *afleggen*; een' weg *afmaken* = een' weg *voleindigen* te leggen.

Das ist *abgemacht*: dat is *afgedaan*; *witgemaakt*.

» *abpellen*, *follem auferre*, *abschälen*, niederdeutsch, nnl. *afpellen*: die grünen nüsse, die gesotenen kartoffeln *abpellen*, franz. *peler*, eng. *to peel*."

't Artikel is klein, de handeling van geene beteekenis, maar 't verschil in gebruik daarom niet minder groot.

1) *pellen* is in gebruik van den dunnen, droogen, dorren of harden dop van boekweit, haver, noten, ook van eijerschalen: *gepelde* gort, *pelmolen*; fig.: een eitje met iemand te *pellen* hebben; 2) *schillen*; *schil* is 't meer sappige bekleedsel eener vrucht; van groene noten, van aardappels, ongekookt en gekookt. Hier is 't meer 's lands gebruik den ongekookten aardappel te *schillen*; 3) *schaal* bijzonder van 't ei.

» *abscheuen*, n., horror.... nnl. *afschouwen*". Geheel verkeerd voor *afschuw*.

» *abscheuern*.... nnl. *afschuieren*, die pfanne *abscheuern*". Neen: de pan *afschuren*. *Afschuieren* is *afborstelen* = *abbürsten*.

abschlagen, *afslaan* =. Eine bude *abschlagen*: eene kraam *afbreken*; den fluss *abschlagen*: de rivier *afleiden*; das bier *abschlagen*: 't bier *aftappen*; die kälte *schlägt ab*: de koude *neemt af*, enz. enz.

absetzen, *afzetten* =. Die mutter *setzt* das kind *ab*, von der brust, von dem arm; das glas *absetzen*, vom munde. 't Geen de moeder doet, 't geen men met het glas doet, geschiedt voorzigtig, opdat 't kind zich niet bezeere, 't glas niet breke; en 't kind komt te *zitten*, 't glas te *staan*. Dat behoedzame van

hem, die zet, en de behoorlijke plaatsing van 't geen gezet wordt, gaat door alle beteekenissen van ons *zetten* en zijne samenstellingen. Dáárom is 't stuitend voor ons taalgevoel: das pferd hat seinen reiter *abgesetzt*: 't paard heeft zijnen ruiter uit den zadel *geworpen*.

abspitzen. Fouten, ongelijkheden in de spelling van 't Hollandsch, komen er weinig in 't werk voor; in dit opzigt is 't boek, voor eene buitenlandsche pers, een meesterstuk, zoo loffelijk als moeilijk te evenaren. Enkele, welke er voorkomen, verdienen dáárom aandacht, omdat ze uit de verkeerdheid schijnen geboren, eene algemeene opmerking voor een vasten regel te nemen. De *f* van 't Hoogduitsch, 't is bekend, wordt meermalen *v* bij ons; *t* wordt *d*; *p* gaat in *b* over; *z* in *t*. Maar: *meermalen*, meestal, is niet *altijd*. Intusschen van hier, denkelijk, de volgende grove fouten.

abspitzen, de vooronderstelling aangenomen: *z* wordt *altijd t*, is vertaald door

afspitten. Ein bleistift *abspitzen*: een potlood afspitten; voor afspitsen; beter *aanpunten*.

Bij *beflohren* [Hoogd. *f* *altijd* = *v* in 't N.], staat bevloeren. Den himmel *beflohren*: den hemel *bevloeren*, voor *befloersen*, *omfloersen*; fig. met floers omhangen.

antrippeln [*t=d*; *p=b*] aandribbelen, voor aantrippelen. We hebben *beide* woorden, beide drukken eene meer of min huppelende beweging uit: maar verschillend. *Trippelen*, *trippeling*, is 't gevolg van inwendig leven, jeugd of ongeduld; eene soort van aanhoudende dans, in gebruik van kinderen, van driftigen en ongeduldigen, van vogels en van eene versmaat:

Neen, bloos niet, oudheid, om uw kind'ren,
Dat zij den rang huns bloeds vermind'ren;
Uw wiegzang ruischt nog in hun oor:
Maar op die maat en trippelingen
Bestaan ze een stouter lied te zingen.

Loots.

In *dribbelen* ligt afkeuring: 't is met korte treden, bij voorkeur op muilen of slossen, haastig heen en weêr loopen, en ledig bezig zijn. Hij *trippelt* van ongeduld bij haar eindeloos heen- en weêr*dribbelen*.

abstellen, afstellen. Den stuhl von der wand *abstellen*; einen sack vom wagen; einen misbrauch *abstellen*. Tegenwoordig is in geen dezer voorbeelden *afstellen* Nederlandsch. 't Geheele woord zelfs, zoowel als zijne afleidingen — van uitstel komt *afstel* — is voor 't letterlijke bijna in onbruik.

Kiliaan verwijst dan ook al bij *afstellen*, naar *afzetten*. Weiland heeft van zich zelven: hij is, als raad, *afgesteld*; schattingen *afstellen*; maar naar 't voorbeeld van Adelung: »deze slechte gewoonte moet *afgesteld* worden.” Waar in ons land deze uitdrukkingen gangbaar zijn, is mij onbekend. Waren ze 't ook hier of daar, nog zouden ze in strijd zijn met het algemeen gevestigde spraakgebruik. De levende spreektaal is zeer puntig op 't verschil tusschen *stellen*, *zetten* en *leggen*. Wat ze stelt en zet, *staat*; wat ze legt, *ligt*. *Stellen* is in 't letterlijke, zoo als we zeiden, bijna geheel weg; wordt het gebruikt, dan sluit het in zich: met eene bijzondere zorg en eene rigting *naar boven* zetten; hierdoor bevat *afstellen*, voor *afzetten*, thans eene tegenstrijdigheid: *af* staat lijnregt tegen *stellen* over. In 't fig. is deze rigting *naar boven* de *post*, de *waardigheid*: tot burgemeester aanstellen; of 't is dat, 't welk men als regel aanneemt, wat men in schrift brengt: iets *vaststellen*; *instellen*, *opstellen*, enz. *Zetten* is gewoon, in 't lett., van alles, wat *staande* wordt gedacht, 't zij op een' voet, 't zij alleen in zijn gewonen stand met het bovendeele naar boven. De tafel, de stoel *staan*; 't bord *staat* op tafel, de schoenen voor 't bed. Zijn die voorwerpen niet *gezet*, niet in den stand, waarin ze behooren, dan *staan* ze niet, maar *liggen*. De stoel, de tafel *ligt* om: ze *staan* niet op de pooten; 't bord, omgekeerd, de schoenen, op zijde gevallen, *liggen* op den grond. Dewijl, bij Grimm, voorbeelden en uit de

vroegere en uit de tegenwoordige taal dooreen geplaatst zijn, is 't onmogelijk op te maken, in hoeverre 't Hoogduitsch tot eenige vastheid in dit opzigt is gekomen.

abtragen, afdragen, een artikel van eene halve kolom, geeft alleen d'overeenkomst van *verslijten*: schoenen *afdragen*. Maar:

Du hast gehoft: dein lohn ist abgetragen.

Schiller.

Gij hebt gehoopt: uw loon is *voldaan*, *betaald*.

» abstoszen, detrudere, nnl. afstuiten."

Moet zijn afstooten. Afstuiten is *zurück prallen* [?] *abthun*, *afdoen*, heeft veel, dat niet overeenkomt. Kolom 139: »den hut (von dem kopf) *abthun*; den ring (von der hand" [von dem finger?]), »die schue (vom fusz) *abthun*; nnl. hoed, ring, mantel *afdoen*, aber de schoenen *afdoen*, *reinigen*, putzen." Grimm schrijft Weiland hier af, en deze nam weder de voorbeelden hoed, mantel, ring, van Adelung over. Alles zonder waarde. 't Geen niet wordt aan- of *omgedaan*, wordt ook niet *afgeduan*. Men *doet* geen' hoed *aan* of *om*, dus ook niet *af*; den hoed *afnemen*, *afleggen*, *afzetten*. 't Geen *omgedaan* wordt, wordt ook weder *afgedaan*; 't geen *aangedaan* is, wordt *uitgedaan*. Het eerste is of van 't min sluitende of weinig bedekkende, het andere van 't meer sluitende. Dat, waar 't ligchaam, of een deel *in* is, wordt *uitgedaan*. Den mantel, den ring, den doek, de das, enz. *afdoen*: en schoenen, kousen, rok, jas *uitdoen*. — Bijdragen voor een anderen, een toekomenden Tursellinus of Vigerus, maar: *de particulis Neerlandicis*.

abwirfen en afwerpen verschillen hoofdzakelijk daarin, dat de Duitschers, zelfs Lessing en Wieland, op 't onjuiste denkbeeld zijn gekomen, om *abwerfen* fig. te gebruiken voor *opbrengen*, *opleveren*; *dragen*: ein gut, das viel *abwirft*: een goed, bezitting, die veel *opbrengt*. De vruchten, die de boom, van een zorgvuldig tuinman, *afwerpt*, of laat vallen, zijn on-

rijp, wormstekig; 't is *afval*. Van hier kan geen eigenaardig beeld ontleend worden, om 't goede, 't voordeelige uit te drukken, dat eene zaak, eene onderneming oplevert. Die gewoon is de beelden *te zien*, waarin hij zijne gedachten verzinnelijkt, kan dit beeld niet kiezen.

»alterthum, nnl. ouderdom, bedeutete sonst *senectus*." Alterthum is *oudheid*, en ons *ouderdom* is, nu, 't Hoogd. Alter. Voor oudheid ook nog:

De *aloudheid* schildert gulden eeuwen.
de Geuzen.

»anbild, n. imago, nnl. aanbeeld." 't Is verkeerd: beeld, schaduwbeeld [?] Ons *aanbeeld* is in 't Hoogd. *ambosz*.

»anbot, aanbod. *Anbot*, auch *angebot*, erstes *gebot* auf eine sache bei versteigerungen." Geene overeenkomst. 't Geen 't eerste wordt geboden, is 't *eerste bod*. *Gebod* is, in bijbeltaal, bevel. Alles, wat men iemand, mondelijk of schriftelijk, voor iets aanbiedt, voorslaat, is *aanbod*.

»anbrüllen, aanbrullen, fig. was *brüllst du mich an?*" is bij ons niet gewoon. Alleen de leeuw brult iemand aan.

»andenken, het aandenken =. Gellerts *andenken* bedarf keines eitlen geräusches": Gellerts *nagedachtenis*. Een *aandenken* is in 't klein, 't geen een *gedenkteeken* in 't groot is: een middel, om iemand of iets in 't geheugen, in de geheugenis der menschen te doen voortleven, te bewaren. Eene *gedachtenis* is gelijk aan aandenken, maar van meer geldelijke of zedelijke waarde.

»andichten, aandichten =. Der mythologie einen neuen zug so glücklich *andichten*": haar met eene nieuwe vinding *verrijken* [?] Deze beeldspraak van andichten kenmerkt geen fijnen smaak. De gewone beteekenis, *falso tribuere*, is reeds figuurlijk maar in slechten zin: hiermede wordt nu eene nieuwe figuur, maar in goeden zin, zamen gesmolten.

» andrücken, aandrukken. Das bild des geliebten fest *ans* herz *andrücken*”: ’t beeld van den beminde digt tegen, of aan ’t hart *drukken*, niet *aandrukken*. Den leim, den kalk der wand *andrücken*: den wand met leem, met kalk *bepfeistern*, *bestrijken*.

anfangen, aanvangen. Ons gewoon woord is *beginnen*. Meer eigen en gewoon schijnt *aanvangen* in: wat zal ik daarmee *aanvangen*; hij weet niet, wat hij *aanvangen* zal. In het tegenwoordige Hoogduitsch komt *beginnen* bij den dag meer en meer in gebruik.

» anfänger, aanvanger. Lasset uns aufsehen auf Jesum, den *anfänger* und vollender des glaubens, Hebr. 12. 2”: ziende op den *oversten leidman* en voleinder des geloofs. Weiland heeft: God is de *aanvanger* en voleinder des geloofs; maar zijn *geheele* artikel is uit Adelung afgeschreven. Kiliaan en de Statenoverzetting kennen *aanvanger* niet. Deze overzetting is, in dit opzigt, zoo zuiver *Nederduitsch*, dat *aanvangen* er maar twee, drie maal in voorkomt. Onze latere kerkzangen en leerredenen zijn des te kwistiger met dit meer Hoogduitsche woord en zijne afleidingen. » Bij ’s werelds *aanvang* sprak uw mond.” — » Bij den *aanvang* of verderen voortgang”, enz. enz.

angehen, aangaan. Van dit artikel, ruim drie kolommen lang, kan maar een klein deel der beteekenissen op *aangaan* worden overgebracht. Diese noth *geht* uns *an*: wij *zijn* in *nood*; de nood *dringt* ons; er *ging* ihn mit dem degen in der faust *an*: hij *viel* met den degen in de vuist *op* hem *aan*. Er *geht* es tapfer *an*: hij *vat* het moedig *aan*; hij *pakt* het frisch *aan*. Die übel, gegen welche die freimauerei *angehet*: de verkeerdheden, die de vrijmetselarij *bestrijdt*, enz. enz. Drie, vier beteekenissen komen overeen.

anhalten, aanhouden =. Maar: *haltet an* am gebet, Rom. 12, 12: *volhardt* in den gebede. Die uhr *anhalten*: ’t horologie laten *stilstaan*. *Haltet an* das feuer! *haltet* es zurück, unterlaszt es: *weerhoudt* ’t vuur; of: *houdt op* te vuren[?] » *Houdt* ’t vuur *aan*;

» of *houdt aan* te vuren”, heeft bij ons eene aan ’t Hoogduitsch tegengestelde beteekenis.

» anhitzen, calefacere, nnl. aanhitsen.” Moet zijn *aanheeten*, zoo dit in gebruik is.

ankaufen, aankooopen =. Mit unserm herzbluth haben wir dich zum leibeigenen angekauft, Schiller: wij hebben u *gekocht* met ons bloed. Waarom in deze figuur ’t Hoogduitsch *aankooopen* en niet *koopen*, *harten*-bloed en niet eenvoudig *bloed* neemt, is duister.

anlegen, aanleggen. =. De beteekenissen van dit woord zijn onder tien afdeelingen gebragt: de helft is onzer taal vreemd. B. v. durch *angelegte* meuchelmorde: door *beraamden* sluipmoord; sein leben, seine tage, zeit *anlegen*: zijn leven, zijne dagen, zijn’ tijd *besteden*, enz. Voor de vergelijkende taalkunde zijn ook, vooral hier, twee opmerkingen te maken, die nadere overweging verdienen.

1) Eenige voorbeelden, uit eene en dezelfde afdeeling, zijn met het Nederlandsch overeenkomende, andere niet. Uit d’eerste b. v. die mutter *legt* das kind *an* (an die brust): de moeder *legt* het kind *aan* de borst (bij ons kan niets uitgelaten worden). Maar, uit dezelfde afdeeling, das schwert *aanlegen*: ’t zwaard *aandoen*, *aangorden*. Uit eene andere: die hand *anlegen*: de hand *aan* iets *leggen*, *slaan*; maar: was wilt du ihr *für einen tod anlegen*? welken dood wilt gij haar *aandoen*, *doen ondergaan*? — Onze tegenwoordige taal blijft zich gelijk, en *legt* alleen, *legt aan*, ’t geen dan *ligt*, of *liggende* wordt gedacht. — Uit de mogelijkheid nu van *deze* voorbeelden *derzelfde* afdeeling, letterlijk te kunnen vertalen, en *gene* niet, schijnt te volgen, dat het beginsel, naar ’t welk de 10 afdeelingen in ’t Woordenboek zijn gemaakt, niet geheel juist kan wezen.

2) Veelvuldig zijn de voorbeelden met *anlegen*, waarvan ’t Woordenboek zegt: wo wir heute sagen *an* thun. En dit zijn dan spreekwijzen, in welke bij ons *aandoen*, omdoen, omgeven, oud en gewoon is. De Hoogduitsche schrijftaal is dierhalve, in dit, gelijk in

andere opzigten, meer *Nederduitsch geworden*, dan ze voor een, twee eeuwen is geweest. Door 't overwigt van vele latere Hoogduitsche schrijvers, die in 't *Niederland* zijn geboren, laat zich 't feit verklaren.

anrufen, aanroepen =. Den beistand der gesetze *anrufen*: den bijstand der wetten *inroepen*.

Ein winzer der am tode lag
rief seine kinder *an*, und sprach:
(Bürger.)

een wijngaardenier, die op sterven lag, *riep* zijne kinderen *bijeen* en zeide.

Eben jetzt *ruft* der nachtwächter zwei *an*.
Schiller.

Zoo op 't oogenblik *roept* de klepperman: twee heeft de klok!

aanroepen, *inroepen*, *bijeenroepen*, *roepen*, voor *uitroepen*, worden, volgens de getuigenis dier voorbeelden, door 't zelfde woord in 't Hoogduitsch uitgedrukt, ook bij de beste schrijvers. Hieruit volgt, dat of de Hoogduitsche taal op een niet hoogen trap van ontwikkeling staat; of dat de voorbeelden ongelukkig zijn gekozen, en dat een paar provincialismen van Bürger en Schiller, minder oordeelkundig, als gewone, algemeene schrijfen spreektaal zijn opgegeven. Zijn 't provincialismen, dan leert dit nadrukkelijk, dat zulk een alles opnemend pakhuis-woordenboek inderdaad voor de taal en de volksbeschaving geene weldaad is. — Een schip op 't strand, een baken in zee.

ansager, aanzegger. Naar de voorbeelden, is 't Hoogduitsch verouderd, en zijn ze alleen om volledig te wezen opgenomen. Er staat bij *delator*, *nuntius*. *Delator* in 't Nederlandsch is een *aanbrenger*, een *verklikker*, *aandrager*, alle drie één, maar gewijzigd in gebruik; *nuntius* is een bode. Aanzegger komt alleen in de samenstelling *leedaanzegger* (leiaanzegger) voor; 't zelfde als elders: aanspreker, lijkdienaar, lijkbidder.

» *anschreien*, *acclamare*, nnl. *aanschreijen*."

Letterlijk is't Hoogduitsch *aanschreeumen*: maar is 't gelijk acclamare, in den meest gewonen zin, dan is 't toejuichen. *Aanschreijen* staat bij Weiland: ik ken 't niet, maar bestaat het, dan is weder de Hoogduitsehe vertaling *anweinen* [?]

ansehen, aanzien = . Lustig war es *anzusehen*: aardig was het te *zien*; *seht ihn an!*: *zie* hem eens; ich *sehe* euch an der nase wol *an*: ik kan 't u wel aan den neus *zien*; er *sah* keinen sonntag *an*, jaget: hij *stoorde* zich aan geen' zondag, joeg, enz.; er hat für gut *angesehen*, eine mittelmässige stadt zu wählen: hij heeft heeft *goed gevonden*, eene middelbare stad te kiezen; die sache *sehet* mich *an*: de zaak *komt* mij *goed voor*.

anstellen, aanstellen. Zie *abstellen*.

anstosz, aanstoot. Bij ons alleen fig. *aanstoot* geven; een steen des *aanstoots*.

anstoszen, aanstooten. Weinig of geen overeenkomst. *Anstoszen* is, volgens 't Woordenboek, veelal overgegaan in *anstecken*, enz., even gelijk *anstellen* in *anthun*. Ook hier is de voortgaande nadering van 't Hoogduitsch tot het Nederlandsche taalgebruik in 't oog vallend.

anthun, aandoen = . In weerwil van het toenemend gebruik van dit woord naar onze wijze, is er nog veel verschil. *Anthun*: *betooveren*, letterl. en fig.; einem recht *anthun*: iemand regt *doen*, enz.

Opmerkelijk is dit artikel, dewijl 't ons doet zien, hoe zwak de schrijver van 't Woordenboek in 't Hollandsch is, of wil men dit liever, met hoeveel overhaasting 't boek moet zijn bewerkt. Grimm had Weiland bij zich liggen, en, uit diens *aandoen*, heeft hij eenige uitdrukkingen overgenomen, die *anthun* niet heeft. Bij Weiland staat: »aandoen heeft nog verscheidene andere beteekenissen »als voor *aanranden*, iemand bij den avond aandoen." Grimm heeft aanranden overgeslagen, en vertaalt: »aan- »doen = besuchen, *aller trauer*: *iemand bij den »avond aandoen*, *heimsuchen*". In plaats van:

iemand bij den avond *aanvallen*, *attaquer*, *hem heroveren*. 't Eigenaardige, ook bij Weiland opgenomen: die zaak *doet* mij *aan*, d. i. *treft* mij, is vergeten. — Weilands artikel *aandoen* draagt blijken van eenige zucht, om naauwkeurig te wezen. Hij zegt: »wij gebruiken 't woord *aandoen* alleen van *naauwe* kleederen; van *wijde* sprekende zeggen wij *omdoen*: *ik heb mijn' rok aangedaan*". Grimm heeft ook zoo iets: »*anthun* » aber unterscheidet sich von *umthun*, *aufthun*, das » kleid wird *angethan*, der mantel *umgethan*, der » hut *aufgethan*". Voor onze taal is 't oorspronkelijke, dat van Weiland, valsch. Niet in 't wijde of naauwe van 't kledingstuk ligt het verschil van *om-* en *aan-*doen: 't wijdeste hemd en de ruimste schippersoverbroek worden *aan-*, niet *omgedaan*. 't Ligt in *aan* en *om*. — vergelijk *abthun* - *aandoen* is van 't geen digter om 't ligchaam of zijne deelen is, en er aan of tegenluit, de vormen laat zien: kousen, schoenen, hemd, vest, rok, jas, enz., *aandoen*. *Om* is: boven over heen, rondom; 't laat den vorm minder kenbaar: een' mantel *omdoen*, een' doek *omdoen*, *omslaan*. Eene das, een gordel, een degen (de draagband) wordt *om*, rondom, maar ook *aangedaan*: de spreektaal weifelt, of ze 't rondom den hals, 't lijf, zal uitdrukken, of wel 't sluitende en den vorm niet verbergende van das, gordel en draagband. Ze *doet* ook geen' hoed *op*: maar *zet* hem op, geheel in den geest der door haar vastgestelde beteekenis van dat woord.

Sermo est pictura. Onze spreektaal en onze schilderschool hebben één karakter: net, naauwkeurig, uitgewerkt tot in kleinigheden toe. Menig woord, in zijne talrijke en fijne wijzigingen, is gelijk een kabinetstuk van Gerard Dou. Keurigheid en oorspronkelijkheid kunnen zoo min aan de spreektaal als aan onze schilderschool betwist worden. Verre staat de schrijftaal hierbij ten achter, want ze is veelal achteloos, of zoekt oorspronkelijkheid en eigen leven - in navolging. Dit is niet alleen eene

tegenstrijdigheid, maar: ieder zij zich zelf! Een origineel van Dou is beter dan eene copie van Raphaël.

anwerpen en aanwerpen komen in niet één beteekenis overeen.

»anwesend, praesens, nnl. aanwezig, in dieser sprache had sich auch das verbum *aanwezen*, adesse, reg erhalten." Niet in de taal, maar wel in Weilands woordenboek is mij dit werkwoord bekend. D' onbepaalde wijze en de deelwoorden, de gebiedende wijze van *wezen*, niet van *aanwezen*, zijn in gebruik. *Aanwezen* is alleen zelfstandig, evenals *aanzijn*.

»anzahl, aantal... will nicht die *volle zahl*, nur eine *bestimmte zahl*, *pars rata*, ausdrücken." Voor 't Hoogduitsch is dit bij Eberhard anders; en 't Woordenboek zelf wederspreekt d' onderscheiding, dewijl 't *anzahl* door *bon nombre* omschrijft. Hoe dit zij, op *aantal* en *getal* is deze bepaling niet toepasselijk. 't Gebruik noemt twee of meer éenheden, vele of weinige, een *getal*; een groot of klein *getal*; en 't woord neemt meestal een bepaald getal bij zich: een *getal* van *tien*, enz. *Aantal* is, in beteekenis, met menigte verwand, en beteekent, op zichzelf, een *groot* getal; *tal* heeft denzelfden zin. *Pars rata* is geen *bestimmt*, bepaald getal, maar een *evenredig deel*.

anzug en aantogt hebben, van de vijf opgegevene beteekenissen, er maar één gemeen: d' *aantogt* van een leger.

apfelgrün, appelgroen. Niets belet appelgroen te zeggen, zoo min als appelgeel, appelrood, appelgrauw, enz.: maar al die zamenstellingen, voor zoverre ze niets eigenaardigs of puntigs hebben, in een woordenboek op te nemen, is de rijkdom der armoede.

»apfelmänchen... nnl. ist appelmanntje ein verkäufer von äpfeln." Bij Weiland staat: »Appelman van appel en man, appelverkooper. *De appelman* (het appelmanntje) *komt om zijn geld*; spreekw., 't welk tegen" [? van] »diegenen pleegt gebezigd te worden,

die zich, door te veel vruchten te eten, ziek maken." Of *appelman* ergens voor appelverkooper in gebruik is, weet ik niet: maar op deze wijze, even als door appelgroen, enz., wordt een woordenboek verschrikkelijk wijdloopig: appelman, appelvrouw, appelwif, appeljood, appelmeisje, appeljongen. Anders is 't met *appelmanneltje*. 't Is een spreekwoord, 't geen Grimm niet heeft gezien. 't Is eene waarschuwing, in beeldspraak uit de volkstaal: die te veel vruchten eet, wordt ongesteld. Fig. is deze ongesteldheid de prijs, dien 't *appelmanneltje* — omtrent zoo als aardmannetje — voor zijne waar komt vorderen.

arbeit, arbeiten, arbeid, arbeiden, enz. = . Veel voorbeelden gaan, natuurlijk, bij ons in *werk* en *werken* over.

» armselig, armzalig, ein nachdrücklicheres arm von personen wie sachen." Komt niet overeen: *armzalig* is alleen fig. van zaken in een *verachtelijken* zin. Die grössten wirkungen durch die *armseligsten* ursachen, hervor gebracht: de grootste uitwerksels, door de *kleinste*, of de *nietigste*, oorzaken te weeg gebragt. Eene *armzalige* oorzaak is niet denkbaar, eene *armzalige* reden wel.

auf, op = . Een ontzettend wijdloopig artikel. Hierin, B. 2 kolom 615: » 2) bei *sein* das dann meistentheils die bedeutung von manere, *wesen* [?] hat: das kind ist *auf* der welt (erschienen); er ist *auf* dem meer, *auf* der see, *auf* dem lande" . . . » er ist *auf* der *hohen* schule (aber *in* der *schule*, in der niederen); *auf* der universität; *auf* dem balle, *dem* schmaus, *auf* der bühne; *auf* der kanzel (aber *im* schauspiel, *im* haus.)"

De taal, zij, die ze spreken, volgen, zich zelven onbewust, een vast beginsel; de sporen kan men nagaan, zoo men ze al niet onafgebroken, voet voor voet, kan volgen. Wenschelijk, eene aanwinst voor de taalkennis ware 't geweest, zoo 't Woordenboek zich met zijne ziellooze lijst van voorbeelden niet had vergenoegd, maar dat beginsel had doen uitkomen, 't welk de taal, in hare keuze tusschen de voorzetsels, tot regel heeft

genomen, en de gelijkblijvendheid aan zichzelf, waarmee ze er zich aanhoudt.

Op gebruikt onze taal, in de letterlijke beteekenissen, niet alleen van 't geen betrekkelijk *hoog* is, van 't geen *hooger* wordt gedacht dan 't naast bij zijnde, of *hoog* wordt *genoemd*, maar ook van alle plaatsen, waar men, betrekkelijk, geheel open en vrij rond kan zien, en om zich heen eene grootere of kleinere vrije ruimte heeft.

Hij is *op* zolder; *op* de vliering; *op* den preekstoel; *op* 't dak; *op* den toren.

Hij is *op* het tooneel, hooger dan 't parterre; *op* 't stadhuis, gewoonlijk met eene opgaande stoep; *op* een eiland, hooger dan de zee rondom; *op* den dam, *op* den dijk, hooger dan 't water; *op* 't kasteel, slot; *op* de stoep, hooger dan de straat.

Hij is *op* de *hoogeschool*, en vandaar: *op* de studie. Hij woont *op* 't *Hoogeveen*, *op* 't *Hoogezand*, (nu meer en meer, analogice met andere plaatsnamen, *te*) Hij woont *op* de *hoogstraat*; analogice naar eene andere voorstelling ook: *in* de *hoogstraat*.

Eveneens van groote ruimten en landstreken *open* en *vrij* gelegen, zonder boomen gedacht: *Op* de Veluwe, *op* de Mookerheide. Zoo zeide men *in* Groningen en *te* Groningen, voorheen: hij woont *op* Drenthe, hooger en open gelegen - *Op* de markt, *op* den voorgrond, *op* een' stoel.

In, in de tegenstelling, omgeeft, omsluit het voorwerp, zoo al niet van *alle* zijden en van boven, dan toch van twee of drie zijden. Hij is *in* de kerk, *in* huis, *in* den schouwburg, *in* de stad, *in* de straat.

De taal heeft zich uit *op* en *in* een' rijkdom van *synonyma*, gewijzigde beteekenissen, weten te scheppen.

Hij is *in* de kamer, *in* de zaal, deze kamer en zaal zijn in de benedenverdieping: *op* de kamer, *op* de zaal is boven. Hij zit *op* een' stoel, maar *in* een' arm- of leuningstoel.

Hij is *op* zee, gedacht als eene groote ruimte; we

zijn *op* 't water geweest: hij is *in* zee (gestoken; van de kaaien en havendijken is 't water lager en omgeven door de glooijingen); hij heeft *in* 't water gelegen. Hij staat *op* den toren: hij zit *in* den toren (gevangen). Hij is *op* school, hij gaat school, ontvangt onderwijs: hij is *in* school, nu op 't oogenblik is hij *in* 't school-*vertrek*.

't Figuurlijke verzinnelijkt zich in gelijke beelden. Hij vertrouwt, hij steunt *op* God; *op* mijn woord, *op* mijne eer. 't Is, als of men *op* een vasten grond stond.

Hij is *in* twijfel, *in* verwachting; hij leeft *in* de hoop. Twijfel, verwachting, hoop omgeven hem, gelijk de wanden van een vertrek, dien er in is.

»ausleiten, perpeti, nnl. uitleiden.” Lees: uitleiden.

»aufbleiben, opblijven... nnl. auch für *währen, dauern*: de kaars kan niet lang opblijven: kann nicht *lange brennen*.” Weiland heeft: »aanblijven niet uitgaan: »*de kaars kan niet lang opblijven*. »Niet toegesloten worden: *ik zal de deur tot tien uren laten opblijven*.” Verkeerd schijnt dit. *De kaars* enz. staat voor: *de kaars* kan niet lang *op*-, *aan* (gestoken) blijven. Bij: de deur staat *op*, gelijk in 't Hoogd. *auf* meermalen, is 't voor *open*.

»aufgrünen, virere, revirere, revirescere, nnl. opgroeijen und opgroenen”: *opgroenen* alleen is goed. Kennis van de archaëologie en de vormen der taal is niet de geheele taalkennis; deze is eene veelzijdige wetenschap. De verwarring van *groenen* met *groeijen* is des te vreemder, omdat ook 't Angelsaksisch zijn *growan* heeft; 't Engelsch *to grow*, 't Nedersaks. *grojen*. *To grow green* is niet *groen groenen*, maar *groen worden* (= groeijen).

Aufklären »unser *aufklären*, wie das nnl. opklaren, beide immer transitiv, entsprechen mehr dem *schiarare, éclairer*, als dem *schiarire, éclaircir*, welchen vorzugsweise die sinnliche bedeutung des hellen

und heiteren gebührt" [?] (aufhellen, aufheitern), während *schiarare* und *éclairer* in abstractionen übergingen, doch mit mancher ausname."

Over de kracht van 't Italiaansche kan ik niet oordeelen; ook is de redenering zelve mij niet helder: maar zeker is 't, dat opklaren nu zelden transitief, maar meest onzijdig (of ook wederkeerig?) is: de lucht, de hemel, 't weêr *klaart op*; begint *op* te *klaren*; en alléén in deze beteekenis gangbaar. »Eene duistere plaats der schrift *opklaren*", zooals Weiland opgeeft, zegt men nooit, meen ik: eene duistere plaats *verklaren* of *ophelderen*? Ein räthsel, das geheimnis *aufklären*: 't raadsel, 't geheim *oplossen*, *ontdekken*, ophelderen. Ein *aufgeklärtes* Jahrhundert is bij ons eene *verlichte* eeuw. Was die gegenstände an sich selbst sein mögen, würde uns durch die *aufgeklärteste* erkenntnis der erscheinungen niemals bekannt werden: 't geen de voorwerpen op zich zelve zijn, 't wezen der dingen, zou ons door 't *helderste* inzicht, de zekerste kennis der verschijnsels, nooit klaar worden.

Verlichting, in dezen zin, is al oud: Luc. 2, 32: Een licht tot *verlichtinge* der Heidenen; bij Luther: ein Licht zu *erleuchten* die Heiden.

Wat *éclaircir* en *éclairer* betreft, ook deze schijnen mij niet goed verklaard. 't Meer of minder »sinnliche" [concrete?] of abstracte maakt het onderscheid niet uit; beide woorden hebben hun lett. en fig.

Le vent a *éclairci* l'horizon: la vérité *s'éclaircit* par la discussion. Le soleil *éclaire* la terre: cette étude lui a *éclairé* l'esprit. 't Verschil is dit, zoo 't schijnt: *éclaircir* maakt 't voorwerp, de stof zelve, waarop't werkt, helderder, dunner, doorschijnender: *éclairer* laat den persoon, de stof zelve, zóó, als ze waren, maar geeft er licht aan, verspreidt er licht over, op en om.

ausleeren exhaurire, nrl. uitleeren: Lees: ledigen. Aus, *uit*, is overbodig: de kracht van *uit* ligt in *ledigen* noodwendig opgesloten.

auswendig, kolom 1015: »Dies auswendig bedeutet uns aber auch ἀπὸ στόματος... par coeur, nnl. bij der herten." Vroeger kan men zoo gesproken hebben: thans verstond 't niemand; *van buiten* is de vaste uitdrukking.

»beschaben, deradere, nnl. beschaven. Naar de *beteekenis*, van 't Hoogd., is 't ons *afschaven*, zoo 't schijnt; ook is *abschaben* in die taal, in gelijken zin, gebruikelijker.

Beschaven - beschaafd, beschaving, beschaafdheid - ten minste reeds anderhalve eeuw oud, in zijne fig. beteekenis, is een woord, 't Nederlandsch bijzonder eigen. 't Geen 't Fransch uitdrukt door *civiliser* en *civilisation* [burgeren werkw. en burgering]; *polir* en *politesse* [gladden en gladding]; 't Hoogd. door *bilden*, *Bildung* [beelden werkw., beelding], *Civilisation*, *Cultur*, enz.; omvat het Nederlandsch in de bovengenoemde woorden.

bewindhaber, nnl. bewindhebber, *befehlshaber*, ein unhochdeutsches wort, das zuweilen für die holländische würde beibehalten wird z. b. Simpl. 2. 413 von einigen *bewindhabern* der ostindischen *compagnie*. J. Paul macht daraus *bewindheber*." *Befehlshaber*, of *bevelhebber*, commandant, beteekent het niet: verwalter, verweser, of zoo iets, was beter geweest.

't Ligt niet op onzen weg, de meer of mindere volledigheid van 't Woordenboek, met betrekking tot het Hoogduitsch, te beoordeelen: maar, bij artikels als dit, schijnt het vreemd, admiral met zijne zamenstellingen in 't Woordenboek niet te vinden. Van de *deutsche Flotte* is niet veel geworden: maar de fregatten van den grooten Keurvorst in de zeventiende eeuw, zoomin als d' oorlogschepen van Oostenrijk in de tegenwoordige, veroorloven, de zeemagt en hare waardigheden af te wijzen.

Nog een paar voorbeelden, wat verder uit 't Woordenboek genomen, mogen deze proeve besluiten.

beiwort, n., »*proverbium*» [ook Kiliaan heeft

bijwoord nog met de beteekenis van *spreekwoord*] »*man hat es aber auch, nach vorgang des nml. bijwoord, in der grammatik für das lat. adjectivum verwandt, und von nebenwort, adverbium, unterschieden.*» 't Is hier weder die zelfde zwakke kennis onzer taal, als op zooveel andere plaatsen. Bij ons is *bijwoord* = adverbium; adjectivum = *bijvoegelijk naamwoord*. 't Was mogelijk, hoewel dit nu zoo is, dat het vroeger anders was geweest, en *bijwoord*, wat zijne beteekenis betreft, eene herschepping had ondergaan. Want het plagt hier te lande eene eigene liefhebberij der taalstudie te wezen, als ze tijd over had van hare spel oefeningen, dan 't vernuft te spitsen, om nieuwe Nederlandsche kunstwoorden voor hare wetenschap uit te vinden, en zooal niet openlijk in te voeren, dan binnen te sluiken; zelfs wanneer er geene de minste behoefte aan bestond, dewijl 't gebruik zich reeds aan andere had gewend. Nog onlangs beschonk ons zoo eene spraakleer met *tijdwoord* voor *werkwoord*. Zulke nageborene kunstwoorden in te dringen, moet het gevolg hebben, dat geen van beide, 't oude of 't nieuwe woord, zóó vast wortelt, als 't anders zou gedaan hebben — maar met *bijwoord* heeft geene verandering plaats gehad; voor ruim twee en eene halve eeuw gebruikte men 't reeds in gelijke beteekenis. »*Bijwoord is een deel eender redene, dat, an of bij een woord gezet zijnde, deszelfs beteekenis verbreedt, vervult, vermeerdert of vermindert. De beteekenissen zijn verscheiden: van plaats, des tijds*», enz. (*Kort Begrip, leerende regt Duits spreken*, 1584). En d' adjectiva zijn daar ook reeds »*bijvoegelijke*».

Dat het Hoogduitsch een adjectivum een *bijwoord* noemt, dit is dan niet, zooals 't woordenboek meent, op 't voorbeeld van 't Nederlandsch. In de tweede plaats, eene andere vraag is deze: welke der beide talen heeft het eerst d'oude beteekenis van 't woord, proverbium *spreekwoord*, laten varen, en er de nieuwe, 't zij dan van adjectivum of adverbium, mede verbonden? 't Woordenboek houdt deze laatste beteekenissen, blijkens 't geen

't laat volgen, voor wanscheepsels, en kent — dierhalve? — 't eerstgeboorterecht aan ons *bijwoord*=adverbium toe (in 't Woordenboek, door misverstand, adjectivum). Veronderstellingen, willekeurige uitspraken, veranderen zoo min de geschiedenis van een woord en zijne beteekenissen, als die van rijken en volken. 't Zooeven aangehaald Kort Begrip zegt, bij 't begin van zijne spraak-kunst, maar nadat het over de verwarring bij ons in de woordgeslachten heeft gesproken: »De *Hoogduitschen* hebben naast korte jaren, in zulks, wetten in druk laten uitgaan; ik hebbe hier ook bij een van de onze korteling een ruig bewerp gezien.” Elders zegt de schrijver (of één der schrijvers?) van dat werkje, Dirk Volkerts Koornhert, bldz. 80, dat hij ter hulp heeft genomen: »eenen gedrukten Donaat tot Straatsburg in Overlands, van woord tot woord verduitscht zijnde, en door den welgeleerden Henricus Glarianus lest gezuiverd, uit hetwelk wij veel vocabula artis, hier” [daar?] »*verduitscht* zijnde, *ontleend* hebben, opdat men niet vermeene, dat wij naar ons eigen hoofd vermetelijk die alle” [namelijk ook de paradigmata van de voornaamwoorden, die daar volgen] »gesteld hebben, of ook, dat wij iemand van zijne eere willen berooven.” Nu ontstaat het vermoeden, hetgeen 't Woordenboek zegt:

»Bei wort... *adjectivum*, *nach vorgang des* nnl. bijwoord,” dat dit welligt is *om te keeren*, en dat er moet gelezen worden: bijwoord *adverbium*, *nach vorgang des Oberdeutschen beiwort*, *bei* Henricum Glarianum.” Deze schrijver, en zijne vertaling met hem, kan in Duitschland in 't vergeetboek zijn gekomen; hier te lande, door 't Kort Begrip zijn bewaard. 't Is vermoeden, waarschijnlijkheid: tot zekerheid kan't, bij diergelijke nasporingen, nooit gebragt worden. Voor 't overige, omtrent het nut van dit soort van onderzoek kunnen de gevoelens zeer uiteenloopen: maar dit moeten allen toestemmen, dat, wil men verslag geven van de geschiedenis van de beteekenissen van een woord, men dan deze geschiedenis moet hebben nagegaan; en geene veronder-

stellingen voordragen, waar opgave van feiten wordt gevorderd.

Op dit artikel zegt het Woordenboek verder: »*An sich drücken* beivort und nebenwort ganz dasselbe aus, und das lat. adverbium (*quod verbis adjicitur*) kann durch keine derselben erreicht worden, da wir wort nicht auf verbum einschränken, und auch vom nomen gebrauchen. Darum sind diese verdeutschungen untreffend, und wie sollten wir beivort und nebenwort sondern, während beivog und nebenweg" &c. &c. »einerlei sind?"

't Gebruik bepaalt de beteekenis der woorden, *verba valent usu*. Dezen regel laat het Woordenboek gelden voor 't Lat. woord *verbum*, maar niet voor de Hoogduitsche woorden *bei* en *neben*. 't Weegt met tweederlei weegschale: daarom is d' uitkomst onregtvaardig en ontaalkundig. *Verbum* als *kunstwoord* beteekent alleen *werkwoord*. Zoo is 't aangenomen gebruik, maar bepaald in de grammatica. In de Latijnsche taal was en is *verbum* een *woord* in 't algemeen, en niet uitsluitend een *werkwoord*. Wanneer Cicero b. v, zegt: »*est ipsum verbum amoris, ex quo amicitia*", dan beteekent *verbum amoris*, 't *woord* liefde, niet het *werkwoord*. Het gebruik dierhalve der Latijnsche grammatica heeft aan *verbum*, 't welk 't Latijn zelf voor 't geheele geslacht nam, en dat van een woord in 't algemeen gold en geldt, de bepaalde waarde van *werkwoord* gegeven; en, *verba valent usu*, niemand kan 't afkeuren. Maar heeft, op hare beurt, de Hoogduitsche spraakkunst aan *beivort* den zin van *adjectivum*, aan *nebenwort* den zin van *adverbium* gegeven, 't Nederlandsch hiervoor *bijvoeglijk* naamwoord en *bijwoord* ingevoerd, beide hebben dit met hetzelfde regt gedaan; ze hebben 't op denzelfden grond kunnen doen, als de Latijnsche Grammatica aan *verbum* eene bijzondere beteekenis heeft gegeven. 't Schijnbaar scherpzinnige betoog van 't Woordenboek is wezenlijk onoordeelkundig.

Compagnie... *nach französischer schreibung, denn*

wir sprechen compani... ein seit dem mittelalter durch ganz Europa verbreitetes wort, ital. compagnia, sp. compañía, franz. compagnie, engl. company, polnisch kompania, böhm. kumpanye, die Niederländer haben es nicht aufgenommen."

Onder de misslagen tegen de Nederlandsche taal, die in 't werk voorkomen, is deze een der onverklaarbaarste. Dat Grimm met onze taal en letteren, op haar tegenwoordig standpunt, maar oppervlakkig bekend is; dat hij ze niet opmerkzaam heeft beluisterd, en hare eigenheden afgezien, dit moet niemand bevreemden. In 't midden van de taaloudheden van Germania, onder de stammen en tongen der vroegere eeuwen, had hij zijne tente opgeslagen, en bragt daar zijn leven door in de verrijking zijner wetenschap, toen het lot hem eensklaps aan zijn stillen werkring ontrukte, en hem in 't midden der beslommeringen en werkzaamheden overbragt, die een woordenboek voor dezen tijd en van zulk een' omvang noodwendig vorderen; toen het lot hem in eene wereld verplaatste, waar hij, op zijne gevorderde jaren, niet meer eigen kon worden, noch zich te huis gevoelen. Getuigen dan nu 's mans landgenooten: »*das Grimmische Wörterbuch ruht nicht auf einem eindringenden und umfassenden Studium der neuen hochdeutschen Litteratur, sondern auf den Zettel-excerpten Anderer*'' (*): wat wonder dan, in dezen stand der dingen, dat onze taal haar vollen eisch niet heeft gekregen? Maar met *compagnie* is 't iets anders. De Nederlandsche Oostindische Compagnie is een grootsch verschijnsel in de wereldgeschiedenis van den handel en zeevaart der laatste eeuwen. Honderden bij honderden van Grimm's landgenooten hebben in hare dienst fortuin gemaakt, en zijn, met hetgeen ze hadden overgewonnen in hun vaderland terug gekeerd, heinde en verre

(*) *Das deutsche Wörterbuch der Gebrüder Grimm, von R. von Raumer in: Zeitschr. für die Oesterr. Gymnasien, 1858, erstes Heft.*

door Duitschland verspreid. De schatten en rijkdommen der Nederlandsche Oostindische Compagnie waren, jaren lang, even als nu de Handelmaatschappij, Duitschland een doorn in 't oog; voor zich diergelijke goudbronnen te zien vloeijen, daarop vlamden koningen en vorsten. d' Oostindische Compagnie, aan welke Keizer Karel de zesde te Ostende (1722), en Frederik de tweede te Emden (1751), octrooi verleende, zijn in de geschiedenis bekend. Hoe, bij dit alles, een beschaafd Duitscher, een man van jaren, tot de dwaling is vervallen, dat de Nederlanders 't woord *compagnie* niet hebben aangenomen, is onverklaarbaar. Dit alleen blijft over: Weiland, in zijne zonderlinge vrees voor 't gebruik der *c*, heeft »compagnie” niet in zijn woordenboek. Op dit gezag is Grimm afgegaan, en geeft, in 't volle vertrouwen op dien zegsman, zijnen landgenooten de verzekering, dat »compagnie” bij ons niet in gebruik is?

Dalassen. Voor de toenemende nadering van 't Hoogduitsch tot de Nederlandsche woordenkeus en beteening van begrip is, bij »anlegen”, als oorzaak d' invloed in 't midden gebragt van de Hoogduitsche schrijvers, die, in Noordduitschland te huis hoorende, in hunne schrijftaal meer en meer de spraak overbragten, waarin ze geboren waren, 't Nederduitsch. We wederroepen, noch bevestigen dit hier; 't is eene veronderstelling. Geheel afgescheiden van hare gegrond- of ongegrondheid, is 't voor de betrekking tusschen het Hoogduitsch en Nederlandsch, niet onverschillig, 't feit op te merken, dat er *opzettelijk* door meer dan een Hoogduitsch schrijver woorden en wendingen uit onze taal in de hunne zijn overgebragt. 't Is bekend, dat reeds Leibnitz, + 1716, zijnen landgenooten den raad gaf, hunne taal, door 't overnemen van woorden en uitdrukkingen uit het vroeger beschaafde Hollandsch, te verrijken en te veredelen (*). 't Geen voor eenige jaren in een klein Hoogduitsch stukje

(*) Leibnitz, *unvorgreifliche Gedancken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der Deutschen Sprache*.

(*Excursus über holl. und vläm. Art, Sprache und Literatur*, von Dr. C. A. W. Kruse) beweerd werd, dat Herder, Göthe en A. W. von Schlegel, » *sich nicht bloss aus Laune, sondern aus wahrer Anerkennung zur Niederländischen Poësie hin gezogen fühlten; und viele andre, die den reinen, gemäßigten, keuschen Prosastyl der gebildeten Schriftsteller dieser Nation der Mischling mancher deutschen Prosa vorziehen*, » vind ik alleraardigst en beleeft gezeid, maar er is mij nooit iets voorgekomen, in de werken dier schrijvers, dat deze bijzonderheid bevestigt. Intusschen, dat Göthe Hollandsch verstond, veel of weinig, bleek hiervoor bij » *bepfälen* ». Een opzettelijk onderzoek naar de kennis, die Schiller, de schrijver van den » *Abfall der Niederlande* », die Göthe, de dichter van den » *Egmond* », die Herder en andere van onze taal hadden, was geene onbelangrijke nasporing. Met meer zekerheid blijkt het, uit Jean Paul's *Vorschule der Aesthetik*, dat deze zich met onze taal had bemoeid, en eenige woorden kende. 't Woord, aan 't hoofd van dit artikel, *dalassen*, dat ik in geen ander Hoogduitsch woordenboek vind, en dat bij Grimm alleen voorbeelden heeft uit Jean Paul, schijnt ons *daarlaten*, en door dien schrijver overgebracht te zijn. Is dit waar, dan is 't woord wel overgenomen, maar zonder den geest. Ons *daarlaten*, » *dat zullen we maar daarlaten* », vult het gebruik, eigenaardig maar stilzwijgend, aan met: *waar 't is*; dit beteekent: wij zullen er niet verder over spreken; de zaak niet dieper onderzoeken. In 't Woordenboek: » *er nahm seine tochter nicht mit, er lies sie da, zu hause* »; *er hat sein tagebuch dagelassen*, mit zu nehmen vergessen », enz. heeft niets bijzonders, zoodat het verkieslijker was de bijgevoegde verklaringen zelve te nemen, in plaats van dit » *dalassen* ».

't Woordenboek met betrekking tot het Deensch.

In een opzettelijk onderzoek te treden naar de kennis, die 't Woordenboek van vreemde levende talen, buiten d' onze, laat blijken, lag niet in 't plan dezer Aanteekeningen. In vergelijking met het Nederlandsch, komt er, volgens den aanleg van 't werk, ook maar weinig voor van andere hedendaagsche talen. D'eigene schepping, door 't Woordenboek, van »*omniprésence*» voor 't Fransch, hiervoor bladzijde 35, en de bepaling van 't onderscheid tusschen *éclairer* en *éclaircir*, bladz. 80, geven geen hoogen dunk van bedrevenheid in die taal. Minder nog is de behandeling van 't Deensch in meer dan een artikel. Kan men hier, met het oog op de studie des Schrijvers, aan geene onkunde denken, dan is 't erger, dan is 't opzettelijke miskennen. En, inderdaad, 't is, op meer dan eene plaats, of de strijd der Denen en Pruissen uit Sleeswijk in 't Woordenboek is overgebracht. Een voorbeeld *udrette* hebben we reeds aangehaald op »ausrichten.”

Wij nemen hier nog een paar anderen tot proeve: *art*, *aard*, dit gaat 't Deensch »*völlig ab*”; *baum*, *boom*, is »*mangelnd*.” We treden in nader onderzoek.

»*Art f. natura, genus, indoles, modus. Die geschichte dieses worts hat ihre schwierigkeit. so verbreitet es heute bei uns ist, geht es doch der goth. fries. nord. sprache völlig ab, denn das von Biörn (*) angeführte art, ôart, vanart, ist aus dem dänischen hergeholt, das dän. und schwed., wie schon rt lehrt, aus dem deutschen.*”

Aangenomen: »*art*” is in 't Deensch niet oud. Waar onze bijbeloverzetting heeft »naar zijn' *aard*”, Genes. I en elders; Luther »nach seiner *art*”, heeft het Deensch

(*) *Lexicon Islandico-Latino-Danicum Biörnsonis Hal-dorsonii*, cura R. K. Raskii, Havniae, 1814.

» efter sit *Slags*”; en de Deensche bijbelvertaling is, met veel zorg voor het taaleigen, naar die van Luther gemaakt (*) — ’t Zweedsch heeft: » efter sin *art*.” In ’t Vriesch komt » *aert*”, » *aerdigt*” *uefaerd* (ontaard) ook voor (†). Maar we bepalen ons tot het Deensch. We nemen aan: *art* was, naar de Deensche bijbelvertaling te oordeelen, in ’t midden der zestiende eeuw nog niet in zwang in die taal, en is der Duitsche ontleend. Dan volgt de vraag: aan welk Duitsch is ’t ontleend? Aan de *Hoogduitsche schrijftaal*, of aan ’t Nedersaksisch, aan ’t Platduitsch? Alles pleit voor ’t laatste. In dezen tongval is » *aart*” zeer gewoon: » *aart* wil van *aart nig*”; » dat is aardje van ’t vaartje”, enz. enz. Is dit stellig, dan heeft d’ aanteekening, dat het Deensche *art* uit het Duitsch is » *hergeholt*”, geene de minste waarde. ’t Deensch bekent van zich zelf, de Denen, hiervoor blz. 21, bekennen van hunne taal, dat zij èn uit Oudnoordsch èn uit *Nederduitsch* bestaat, gelijk ’t *Hoogduitsch* uit *Nieder-* en *Oberduitsch* is gemengd.

Kan ’t Deensche *art* niet in eigendom aan ’t *Hoogduitsch* worden toegewezen: de grond, waarop aan ’t woord zijne Deensche nationaliteit wordt geweigerd, schijnt wankel. Het Deensch *art* is uit het Duitsch, » *wie schon rt lehrt*,” zegt het Woordenboek. Versta

(*) Koning Christiaan III droeg aan de vier godgeleerde professoren van de Hoogeschool van Koppenhagen d’ overzetting op van den geheelen Bijbel. Ze kwam tot stand, maar niet naar den grondtekst: *men kun en Fordanskning af Luthers Bibel*. » *Dette Arbeide er imidlertid udført med saa stor Skønsomhed og saa dyb en Fortrolighed med det danske Tungemaal, at man vel kan sige, Oversætteren eller Oversætterne have tilegnet Modersmaalet Alt hvad det tydske Sprog havde vundet ved Luthers berømte og udødelige Version, uden at opoffre eller bortgive noget af hvad det danske Sprog eiede i Midden af det 16de Aarhundrede.*” — Molbech.

(†) In G. Japicx, *Woordenb. van Epkema; en bij Outsen, Glossarium der friesichen Sprache*, Koppenh. 1837.

ik dit wel, dan stelt het dezen regel: alle woorden, in't Deensch enz., die op *rt*, en niet op *rd*, eindigen, zijn *Hoogduitsch*, *Oberdeutsch*. Waarheen die regel *ons* zou voeren, bij welke men, welligt overeenkomstig d' afleiding, maar zeker tegen den genius der taal, nog heden ook niet zelden aart, grijsaart, enz. schrijft, dit laten we hier onaangeroerd; er zijn meer afdoende voorbeelden, om den gestelden regel te bestrijden. *Bort*, voort, *Fart*, vaart, mogen ook *Oberdeutsch* zijn (*fort* en *Fahrt*): in weerwil van hunne *rt*, zijn ze evenzeer Deensch en Nederlandsch. Nog meer. 't IJslandsch *stertr*, Angelsaksische *steart* (*), 't Deensche *stiert*, ons *staart* (*Hoogduitsch schwanz*) heeft allen schijn voor zich, een zuiver Noordsch en Nederduitsch woord te wezen, dat aan 't Bovenduitsch geheel vreemd is, in weerwil van zijn *rt* op 't einde. Een ander voorbeeld. 't Deensch schrijft *Vert*, *Vertinde*, waard, waardinne, maar 't Zweedsch, *vård*, *vårdinne*. Dit is eene dubbele tegenstrijdigheid, naar 't aangevoerde stelsel: *rt* komt in een Deensch woord voor, en wel daar, waar 't hardere Zweedsch *rd* heeft.

Baum.... nnl. boom, eng. *beam*; *schw. und dän. mangelnd*.

Onjuist. Ligt het ontbreken, 't *mangeln*, van 't woord in 't gemis van overeenkomst in *beteekenis*, dan heeft 't Engelsch 't ook niet: even als in 't Deensch, is een boom, *arbor*, a tree, en *Trac*; en *beam* is een straal. Ligt het in 't woord als *woord*, dan is 't ook in 't Deensch: »slagbom” slagboom, tolhek; »Havnebom” havenboom, »bomhuus” boomhuis, enz.

(*) 'tEerste genomen uit Biörn, het tweede uit Bosworth, *Dict. of the Anglo-Sax. lang.* Lond. 1838.

Grimms bepaling van een woordenboek en 't doel, dat hij voor 't zijne stelt.

Hoe is 't Nederlandsch in 't Woordenboek behandeld? Dit onderzoek lag ons 't naast aan 't hart; en, om de verwantschap van 't Deensch met onze taal, was 't niet onbelangrijk, ook hierbij, al was 't dan maar in een paar artikels, stil te staan. Voor 't overige, is een Hoogduitsch Woordenboek, alleen voor die taal zamengesteld, gelijk dit, van hoeveel waarde ook voor Duitschland, geen zoodanig verschijnsel, dat men pogen zou hier te lande, om er algemeen d'aandacht op te doen vestigen; aan onze taal en letteren is en blijft het vreemd. Maar Grimms verdiensten omtrent de taalkennis, inzonderheid omtrent de taalarchaeologie, zijn groot en algemeen erkend. De roem des schrijvers is 't boek voorafgegaan, en heeft het overal, waar men in taalstudie belang stelt, eene gunstige ontvangst voorbereid. 't Laat zich vooraf berekenen, dat 's mans wijze van zien en van werken op meer dan een' woordenboekschrijver, ook voor andere talen, invloed zal oefenen. Behoort dan 't Woordenboek uitsluitend Duitschland toe: Grimms begrippen van lexicographie verdienen ook elders d'overweging der taalbeoefening.

Wat is een Woordenboek? de Schrijver antwoordt:

Wörterbuch ist die alphabetische verzeichnung der wörter einer sprache: (*) een woordenboek is de lijst van de woorden eener taal, volgens d'orde van 't abc.

Wat zal men met zulk eene naakte woordenlijst doen? Dit is de vraag, die ons hierbij aanstonds voor den geest komt. Bij eene lijst van lijfstoebehooren, bij den inventaris of catalogus eener nalatenschap: twaalf hemden; twee dozijn stoelen; een tapijt, valt het in 't oog, wat men wil: 't is om later te zien, of er niets verloren, niets

(*) Voorrede IX.

ontvreemd is; om 't voorwerp den kooplustige te doen kennen. En die lijsten, inventarissen, catalogussen zelven, 't zijn nooit naakte en bloote namen: 't zijn twaalf hemden, gemerkt zoo en zoo; 't zijn moderne mahoniehouten stoelen; 't is een Smyrnaasch tapijt, zóó lang en zóó breed. 't Is meer dan twijfelachtig, of men ooit in eenige taal eene woordenlijst, die in Grimm's bepaling sluit, »woordenboek», *dictionary*, *lexicon* genoemd hebbe; voor een *vocabulary* is ze zelfs te naauw. Johnson, Adelung, *l'Académie Française*, anderen, nemen 't woord in ruimeren zin naar waarheid en naar 't wezen der zaak.

Dictionary, *containing the words of any language in alphabetical order*, with explanations of their meaning.

Das Wörterbuch, ein Buch, in welchem die Wörter einer gewissen Art, in alphabetischer Ordnung, gesammelt und erklärt werden.

Dictionnaire, *Vocabulaire recueil de tous les mots d'une langue, rangés dans un certain ordre, et expliqués dans la même langue ou traduits dans une autre.*

Is de bepaling van het Woordenboek te bekrompen: in breede trekken wordt het doel opgegeven, dat men er zich mede voorstelt. »Es soll ein heiligthum der sprache gründen, ihren ganzen schatz bewahren, allen zu ihm den eingang offen halten" (*), d. i., zoo we den zin wel vatten: 't moet een heiligdom der taal *zijn*, of *vormen*, waar de geheele taalschat wordt bewaard, en tot welken, hier, voor ieder de toegang open staat. Dat »voor ieder" is zeer ruim genomen: »einen haufen bücher mit üblerfundenen titeln giebt es, die hausieren gehen und das bunte und unverdaulichste gemisch des manigfaltigen wissens feil tragen. Fände bei den leuten die einfache kost der heimischen sprache eingang, so könnte das wörterbuch zum *hausbedarf*, und mit verlangen, oft mit *andacht* gelesen werden" [!]

(*) Voorrede XII.

»Warum sollte nicht der vader ein paar wörter ausheben und sie abends met den knaben durchgehend zugleich ihre sprache prüfen und die eigene auffrischen? die mutter würde gern zuhören, frauen mit ihrem gesunden mutterwitz und im gedächtnis gute sprüche bewarend tragen oft wahre begierde ihr unverdorbnos sprachgefühl zu üben, vor die kisten und kasten zu treten, aus denen wie gefaltete leinwand lautere wörter ihnen entgegen quellen.” »*Les Allemands ont quelque fois le défaut de vouloir mêler aux ouvrages philosophiques*” — *aux ouvrages d'érudition* — »*une sorte d'agrément qui ne convient en aucune manière aux écrits sérieux*” — »*C'est quelquefois aussi par un désir mal entendu de plaire aux femmes, qu'ils veulent unir ensemble le sérieux et la frivolité*” (*).

In dichterlijke taal is 't doel van 't Woordenboek opgegeven: om de meerdere duidelijkheid, kan ze tot gewone uitdrukkingen herleid worden: »'t Woordenboek is, in d' eerste plaats, een heiligdom”.

Odi profanum vulgus et arceo:

in een heiligdom wordt d' oningewijde menigte niet toegelaten; wat onrein is en afkeerwekkend, wordt van daar geweerd. Is het woordenboek een heiligdom der taal, dan neemt het, even zoo min, noodeloos op, 'tgeen gemeen, vuil, walgelijk of ontuchtig is. Aan de taal van 't graauw, aan boeven- en dievenspraak ontzegt het den toegang; uit de schemering van kelders en slopjes, brengt het niet de meest krasse en liederlijkste beeldspraak van de heffe des volks in 't volle daglicht. In dat heiligdom, in zulk een woordenboek, wordt eenig de woordenkeur bijeen gebracht. Al verder: valsche munt, stukken, die besnoeid zijn, of van 't onregte allooi, goud, dat het gewigt niet heeft, neemt de schatkist niet aan; ze wil zuivere, gangbare munt. In dienzelfden geest is een woordenboek ingerigt, dat eene *schatkamer* is der taal: 't neemt

(*) Mme Stael, *de la littérature*, Chap. 17.

alleen op, 'tgeen wezenlijk tot haren rijkdom behoort, alleen, dat dienstbaar is of zijn kan in den grooten omvang der werkelijkheid en der gedachte, der behoeften en der verbeelding van een beschaafd volk. Verongelukte woordscheppingen en taalwendingen, beelden en spreekwijzen, verbasteringen, alles wat niet tot den taalschat behoort, maar taalschuim is; alles, wat in de taal geen' wortel heeft gevat, of had moeten vatten, neemt het niet op. Wordt er van dezen regel afgeweken, dan is 't alleen, indien een of ander stuk dier valsche taalmunt voor echt in omloop is. 't Is om er tegen te waarschuwen; 'tis de valsche gulden, dien de winkelier op de toonbank heeft gespijkerd. Want daarom »blijft de toegang tot den taalschat voor *allen* open», omdat in zulk een woordenboek de waarachtige schat der tale is vervat; hier de begripswaarde en gehalte van ieder woord en spraakwending kan nagegaan worden; en hier ieder voor zijne eigene denkbeelden die woorden en uitdrukkingen vinden, die ze op 't helderste verzinnelijken, en, levend, onverflaauwd, uit zijne voorstelling in de ziel van hoorder of lezer overdrukken.

We toetsen 't Woordenboek in zijne uitvoering aan dit voorgestelde doel. In d'eerste plaats, 'tschijnt ons geen taalheiligdom. Proeve. *Aas*, du rabenaas! — *arsch*, met zijne zamenstellingen, meer dan drie kolommen — *rotz*, mit dem ermel abwischen — bescheissen, *concacare*, bijna twee kolommen beeldspraak; *bescheiszerei*, *bauernbescheiszer* — *beseichen* — *bekacken*: *die ordnung Gottes bekacken* — so werden wir nicht so gut sein, dass uns die hunde *anseichen* — *bauer*, f., coïtus en onanismus, enz., enz. Over 't opnemen der *letterlijke* beteekenis van diergelijke woorden kan getwist worden. Alles in de wereld, al wat is, heeft een' naam: en 't woordenboek, als 't contraboek der taal, moet alle letterlijke beteekenissen opnemen, ook van 't onedelste en gemeenste. Nog evenwel blijft de vraag over: in welken kring is 't betwiste woord in letterlijk gebruik; bestaat er een ander voor 't zelfde voorwerp,

minder door 't gebruik bemorst, en is dit niet voldoende? Hoe dit beantwoord worde, dit blijft: de aangehaalde woorden en uitdrukkingen, voor zooverre ze *figuurlijk* zijn, behooren niet in 't heiligdom der taal, noch maken van haren rijkdom een deel uit. Gaarne wil de nakomeling die figuren op rekening zetten van de ruwheid der tijden: maar als een erfdeel, als een' schat, wil hij ze niet ontvangen; zulke nalatenschappen worden zonder beraad verworpen. Ook de verschillende maar korte artikels »ade, adies, adieu", tongvallen van 't Fransche *adieu*, schijnen ons niet tot den taalschat te behooren; *aschenbrödel*, *aschengrittel*, veel te lang voor een woordenboek der taal van *dezen* tijd. Willen we nu op de woorden heiligdom en *taalschat* niet verder drukken, en eenig luisteren naar de reden, die voor 't opnemen van diergelijke woorden gewoonlijk wordt aangevoerd: »'t algemeene woordenboek eener taal moet *al* hare woorden bevatten": dan vinden we, dat ook deze vlag eene diergelijke lading nooit dekken kan. Een volledig woordenboek, in waarheid volledig, van welke taal ook, blijft een droombeeld; 't is er niet, en zal er nooit komen. Niemand is tot de kennis van alle woorden en spreekwijzen gekomen, die eene taal, zelfs van beperkt gebied, in de verschillende afdeelingen en woonplaatsen harer bevolking, met der daad bezit, en die werkelijk leven. Niemand heeft den onbeschaamden moed, om alle lage en vuile, liederlijke en ontuchtige uitdrukkingen, wist hij ze ook, op 't papier te brengen. Eindelijk, èn kon, èn durfde ook iemand de geheele taalbevolking, die leeft, te boek stellen: nog zou 't hem onmogelijk wezen die allen optenemen, die zweven tusschen te zijn en niet te zijn, woorden of geen woorden. Eene onnoozele taalzuivering, voor eenige jaren, maakte van »lantaren", »*lamptaren*", van »lessenaar", »*lezenaar*", van »galerij", »*gaanderij*": zijn lamptaren, lezenaar, gaanderij, woorden, of zijn 't geen woorden? Doodgeboren zijn ze niet, ze hebben inderdaad eenigen tijd geleefd. 't Is voor uitbreiding vatbaar, dit voorbeeld. In elk gezin

bijna maken de kinderen nieuwe woorden, geven eigene beteekenissen aan andere, die zich in dien kring korter of langer staande houden. *Saepe pueris, inter ludicra et jocos, nec cogitantibus excidunt vocabula, nova quidem, sed nulla novitatis specie, quae non intelliguntur modo, sed audiuntur haud aliter quam usitata*, zeide de Groot (*). Voeg er de woorden bij, waarmede sprekenden en schrijvenden, of in 't vuur der rede, of door luim of onkunde, voor korteren of langeren tijd de taal vermeerderden: en de twee, drie voorbeelden, lamptaren, lezenaar, groeijen aan tot honderden en duizenden. En dat *alles* zal in 't woordenboek? Zonder keus, zonder oordeelkunde, is nooit een woordenboek aan 't licht gekomen; 't is onmogelijk; 't was niet wenschelijk, dat er ooit een kwam.

Genoeg om te doen zien, dat d' uitvoering van 't werk anders is, dan 't voorgestelde doel liet verwachten. Van den anderen kant, geeft het Woordenboek meer dan de bekrompene bepaling, hier boven medegedeeld en onaannemelijk bevonden, regt gaf te vorderen: bij vele woorden is eene Latijnsche vertaling gevoegd.

De Schrijver verdedigt deze manier van bewerken met het voorbeeld van Boiste, in zijn *Dictionnaire Universel*: » *er* » [Boiste] » *setzt es* » ['t Latijn] » *den französischen ausdrücken noch oft hinzu*. » Grimm vergeet er bij te voegen, dat Boiste, behalve 't bijgevoegde Latijn of Grieksch, de woorden ook nog veelal omschrijft, b. v. *bouche*, *bucca*, *la partie inférieure de la tête*, *par où l'on parle*; dat dit Grieksch

(*) H. Grotii, *Parallelon rerum publ. ed.* Meerman, III, p. 67. » Er ontvallen dikwijls aan de kinderen, onder 't spelen en dartelen, woorden, zonder dat ze er zelve om denken, die wel nieuw zijn, doch geen' den minsten schijn van nieuwheid toonen; en die men niet alleen verstaat, maar ook als gewone en bekende opneemt. » De Groot rekent dit onze taal tot lof: maar bij andere volken en talen zal, waarschijnlijk, 'tzelfde verschijnsel plaats hebben.

en Latijn niet zoo zeer dienen, om 't Fransche woord te vertalen - anders had Boiste hier *os*, niet *bucca* genomen - als wel om den oorsprong aan te wijzen. „*Eingenommen für ihre muttersprache waren gewis die verfasser der Crusca*,” gaat Grimm voort, vorr. XL, „*sie hatten aber nicht das geringste bedenken dem italienischen wort das lateinische zum geleit und zur stütze zu geben*.” Ook dit voorbeeld van een Italiaansch woordenboek doet minder af. 't Italiaansch, gelijk 't Fransch, staat tot het Latijn in eene geheel andere betrekking dan 't Hoogduitsch. De Italiaansche woorden zijn niet alleen grootendeels van Latijnsche afkomst, maar in een aantal der begrippen, die ze uitdrukken, leeft nog, minder en meer, de geest van Oudrome. Bij 't Hoogduitsch valt dit voordeel weg, en 't nut, dat hier eene Latijnsche vertaling aanbrengen kan, is al zeer beperkt. Stel, b.v., men vindt bij *abgesandt* missus, en bij *abgeordnete* wederom missus: 't zegt niets. Niemand is er, die zulk een woordenboek raadpleegt, die niet zóoveel Hoogduitsch verstaat, of hij weet, dat »*abgesandt*” van *absenden* en »*abgeordnete*” van *abordnen* komt, en beide hierin overeenkomen, dat ze »afgezondene” beteekenen. Dit weet hij wel, en hiertoe hoeft hij geen woordenboek. Hij wil 't onderscheid weten: en hieromtrent laat *missus* = *missus* hem even onkundig, als hij was. In verre de meeste gevallen, houdt het nut van de Latijnsche vertaling juist dáár op, waar de behoefte aan voorlichting begint.

»Versmaadt men de hulp, die de bekendste en de »naauwkeurigste aller talen, 't Latijn, aanbiedt, dan »moet men zich de wijdloopigste en meest nutte- »looze zaakverklaringen getroosten” (*). Tot voorbeeld neemt de Schrijver, onder andere, de »*definition von nase*”: *der vorstehende und erhöhte theil des menschlichen oder thierischen angesichts, unmittel-*

(*) Vorr. XL.

bar über dem mund, der sitz und das werkzeug des geruchsinnes." Is *menschlichen* und *thierischen* hier niet overbodig? Of zijn er in 't Hoogduitsch ook nog andere *angesichter*? Is 't, bij *werkzeug* ook nog *sitz* te voegen, geen woordenoverdaad? Hoe dit zij, d'aangevoerde redenen zijn meestal niet overtuigend. Niemand versmaadt de hulp van 't Latijn: maar 't is aangetoond, dat het geene hulp geeft. Velen zijn er daarenboven, in onzen leeftijd, voor wier beschaving een beredeneerd woordenboek hunner moedertaal eene behoefte is, maar die geen Latijn verstaan. Als de zaakverklaringen »die umständlichsten en unnützeften" worden, dan is dit de schuld van den woordenboekschrijver zelven. Zijne taak vordert, in het tegendeel, dat hij zijne bepalingen kort, juist en scherp make; hierin moet men de hand van den meester erkennen. De Fransche bepaling van »nez" wint het ver, in de *Dictionnaire de l'Académie*, van d'aangevoerde van »nase". Nez. *Cette partie saillante du visage, qui est entre le front et la bouche, et qui est l'organe de l'odorat.* Men kan zich, bij 't zamenstellen van een woordenboek, van de woordomschrijving ontslaan, *omlat* ze moeilijk en omslagtig is: maar tot hare *waarde* doet dit niet af. Voor de tegenwoordige behoeften der beschaafde volken, is de woordomschrijving en bepaling eene levensnoodwendigheid; een juist omschrijvend woordenboek even onmisbaar voor de burgermaatschappij, als een wetboek voor 't burgerlijk regt of eene grondwet voor den staat. De bekende strijd over *jusqu'à la mer* keert, onder duizend gedaanten, telkens weder; nog onlangs werd er hier te lande over de meerdere of mindere kracht van *be*, in »beslotene plaatsen", een belangrijk regtsgeeding gevoerd. De vorderingen van 't denkende leven der volken zijn eveneens ondenkbaar, zonder toenemende taaljuistheid. Wat men dan in 't Woordenboek goed en navolgenswaardig moge vinden, de daarin ontwikkelde begrippen omtrent de wijze van 't zamen te stellen over te nemen, was met der daad achteruitgang.

§ 6.

't Woordenboek in samenstelling en bewerking — rangschikking der beteekenissen — 't aandeel van 't Niederdeutsch — afleidingen — de figuurlijke taal — volgens enkele artikels overvogen.

Een geleerd en breedvoerig onderzoek, naar den oorsprong van 't woord, opent het artikel »Art.» Adeling wordt er niet in genoemd, maar zijne afleiding van de hand gewezen. 't Slot van 't onderzoek is: »*Jetzt werden aus der wurzel ertan, parere, gignere, die bedeutungen unseres heutigen art sich leicht darlegen lassen.*» Dan volgen de beteekenissen, tot zes afdeelingen gebracht. Ze zijn:

- 1) Genus, nobilitas, adel *mhd. von arte hôhgeborn. Nib. 5 »(var. von arde hôhe erborn)* enz.
- 2) genus, geschlecht; abkunft *überhaupt, auch geringe, gerade wie adel*” [?] »*gebraucht wurde.*”

In d'eerste plaats, deze beteekenissen moeten in eene omgekeerde orde staan: 2) moet 1) worden. De zoo even aangewezen wortel *ertan*, *parere*, schrijft dit voor. Zoo, in de tweede plaats, 't woord *art* met de grondbeteekenis »afkomst” ook die van »adel” verbindt, dan, dit aangenomen, vertoont zich bij dit woord een gewoon verschijnsel. In alle talen zijn er woorden, wier grondbeteekenis geen bijbegrip van goed of van kwaad in zich bevat, en die 't gebruik, des niet tegenstaande zonder nader bijvoegsel, steeds in goeden zin neemt. »Een man van *geboorte*” is van *hooge* geboorte; »*vir egregius*” (e grege: uit de kudde) kon, en eigenaardiger, een slecht mensch beteekenen, die, een besmet schaap gelijk, uit de kudde was verwijderd: 't is een *uitstekend* man. *Uitstekend*: uitstekende, uitmuntende door *goede* eigenschappen; uitgelezen uit het midden van velen, om zijne *goede* hoedanigheden. »*Avoir opinion de quel-*

qu'un", eene *goede* verwachting van iemand hebben. Ook bij ons » ik heb er geene *verwachting* van", d. i. geene *goede*. Dan, zoo men staat kan maken op de voorbeelden, die 't artikel mededeelt, dan heeft » *art*", volgens 't gebruik, die goede beteekenis niet door en op zichzelf, zonder nadere bepaling:

» *got grüsz den vurt von hoher art (den edeln vurt)*", » *ein königssohn von edler art.*" Van de voorvoegsels » *hoog*" en » *edel*" ontleent hier » *die art*" haren adeldom.

Gaf nu ook d'eerste afdeeling, 't geen ze belooft, *art*, volstrekt genomen, voor *adel*: d'*eerste* beteekenis was 't dan toch niet. De begrippen der menschen en hunne beteekening, de woorden, houden, in hunne wording en opvolging, dezelfde orde, als der menschen behoeften: van de natuurlijkste, de zinnelijkste, de noodwendigste, komen ze tot de meer verwijderde, de meer afgetrokkene en de min noodwendige. Daarom is bij alle volken, en in alle talen, 't begrip en 't woord » *geboorte*", » *afkomst*", » *geslacht*" ouder dan 't begrip en 't woord » *adel*"; en zijn er talen, in welke 't zelfde woord beide beteekenissen heeft, dan is d'*eerstgenoemde*, volgens eene onveranderbare natuurwet, d'*oudste*. — Er volgt:

» 3) *natura, indoles, angeborne art, natürliche beschaffenheit.*"

» 4) *species, franz. espèce. . . . gilt. . von thier- und pflanzenarten, häufig fig. auch im abstracten sinn.*"

» 5) *modus, weise, manier was mit natur und beschaffenheit unter 3 nahe berührung hat.*"

» 6) *art, manier, geschick, tüchtigkeit.*"

De derde en vijfde afdeeling komen niet alleen in aanraking: ze loopen ineens. 't Voorbeeld uit 3): » *nu Christus spricht, das ist mein leib, vermag kein mensch aus art der sprachen anders verstehen*" komt overeen met dat uit 5): » *die art und natürliche folge des worts.*" Hiertegen is d'*onderscheiding*, die had *kunnen* gemaakt worden, niet gemaakt, namelijk:

a) *art*, *indoles*, *natura*, d'eigenheden, goede en kwade, die bij mensch, dier en plant, als gevolgen van afstamming, van ras, van moederplant of zaad, worden waargenomen; »een aardje naar zijn vaartje;»

Fortes creantur fortibus et bonis,

Geen aard van d'echten tuk verzaakt zich in de dieren.

b) dat aangeborene, dat aangeërfde, op 't levenlooze en op 't abstracte overgebracht; d'aard van den grond, d'aard onzer begrippen.

Wat de natuurlijke volgorde betreft, afdeeling 4) had vóór afdeeling 3) moeten staan; d'*uiterlijke* gevolgen van afkomst en oorsprong, vóór d'*innwendige*. Naar 't bijzondere, dat wezens van 't zelfde genus, ten gevolge van afkomst, kenmerkt, ontstaan de species of soorten, in 't Woordenboek onder 4) gebragt: 't karakter, d' inborst, *indoles*, onder 3) gerangschikt, hebben gelijken oorsprong, maar betreffen den *innwendigen* mensch. De zesde afdeeling, eindelijk, behoort bij die, welke 't Woordenboek als d'eerste aanneemt.

De meeste woordenboeken kunnen geene aanspraak maken op eene streng logische ontwikkeling der beteekenissen en hare volgorde. 't Is niet mogelijk, dit lijdt geen' twijfel, dat ooit iemand *alle* aanleidingen doorziet, waaruit nieuwe beteekenissen zijn ontstaan; alle overgangen ontdekt, waardoor 's menschen voorstelling van d'eene op d'andere is gekomen: maar hier, gelijk in alle menschelijke wetenschap, is nadering mogelijk. En toch zelfs de *Dictionnaire de l'académie française*, een werk anders van zooveel scherpzinnigheid, maakt veelal zijne overgangen alleen door: *se dit aussi, se dit encore; signifie aussi, signifie encore*. 't Artikel *art*, waarvoor ook menig ander had kunnen gekozen worden, doet zien, dat het aan dit Woordenboek evenmin is mogen gelukken, dien hoek te boven te komen.

Deze min ware en min heldere ontwikkeling en volgorde der beteekenissen moge men dan als eene onvolkomenheid beschouwen, over 't geheel aan dit soort van

schriften eigen: anders is 't, met de mindere zorg gelegen, die aan 't *Niederdeutsch* is besteed, ook dan wanneer geene spelling of *lautverschiebung* in den weg stond, maar 't woorden gold van gelijken vorm. Dit bevreemdt te meer, omdat het voorberigt uitdrukkelijk betuigt, dat beiden, *hoch- und niederdeutsch auf die ehrenvolle benennung der deutschen gleicher anspruch zustehet*. 't Proefartikel is

behagen. Na eene korte geschiedenis van 't woord en zijne taalverwanten, laat het Woordenboek volgen.

Eine muthmaszung über den ursprung des worts, da uns das einfache starke verbum abgestorben ist, mag gleich hier stehn. es scheint ein hagan huoc, sepire, gewesen zu sein, dessen part. praet. gihagan septus auch ahd. vorhanden ist (Graff 1, 761) und im mhd. behagen vegetus, validus (Ben. I, 608^a) fortbauerte. hac ist der gehegte wald, hagen, ahd. hagan der hegende dorn, hegen weitere ableitung jenes hagan. das gehegte geht über in den begrif des gefriedigten, gemüchlichen; behagen ist bequem, zufrieden, gemüchlich sein, das ays. onhagian, opportunum esse, das altn. hagr commoditas, utilitas, hagr und hægr dexter, facilis, moderatus, hægia moderare, sedare. skr. ist kaks porta, hegende thür, kaks septum und ks sehen wir andernwärts einem blossen kehllaut anderer zungen entsprechen, vgl. aksa auge, bhaks φαγείν.

Deze taalgeleerdheid kan ik, in hare waarde, niet beoordeelen; op zich zelve eerbiedig ik ze ongeveinsd. Bedenk ik echter, waarop het toch alleen aankomt, en meteen, wat het *Niederdeutsch* had kunnen leveren, dan mag ik ze hier niet hoog aanslaan. Men kan twee vragen stellen te beantwoorden: is, of was, 't eenvoudig werkw. *hagen* nu of voorheen in gebruik; en is *behagen*, *hagen* al of niet van »*haag*» of »*heeg*» afgeleid. Waar of *haag* zelf van afkomt, behoort niet in *dit* artikel; men zoek op »*hecke*» of op »*hegen*». D'antwoorden

op de beide vragen, die in 't *Bremisch-Niedersaksische* Wörterbuch gevonden worden, hadden overweging verdiend.

»Hagen, *Hecke, lebendiger Zaun.... Daher das Hochdeutsche Gehäge*”, enz. »*Man leitet auch am bequemsten folgendes Wort davon ab.*

»Hägen = *hegen*, 1) sparen... *he het enen dögen Pungel Geld to samen häget*”: hij heeft eene geduchte beurs met geld bijeengespaard = hij heeft aardig wat opgepot = hij zit er warm. »2) *verpflegen*... *Ji mötet em hägen, dat he wedder beter ward*”: gij moet hem oppassen, dat hij weder beter worde. »*Vergnügen*.... Holl. verheugen, *he häget sik regt daaraver*”: hij verheugt er zich zeer over = hij heeft er regt schik aan.

»Verhagen, *hegen*... *so scholden de vorgerorden Grevinne und öhr Sohn Johan... keine Seeroovers.. husen und verhegen*”: zoo moeten de gravin en haar zoon Jan geene zeeroovers laten wonen, noch ze beschermen.

»Häge, *Pflege, Lust, Schmaus, Schutz*,” enz.

»Hagen, *gefallen, dat haget mi in de Mutze*”: dat is mij regt naar 't zin = ik ben er zeer mede in mijne nopjes. Verder »behagen”, »mishagen”.

»to hagen, *daar haget mi good mit to*: daar ben ik zeer mede ingenomen”.

Kan men niet voetstoots alles aannemen: hoezeer 't *Bremisch-Nedersaksisch-Niederdeutsch* op 't artikel »behagen” verdiend had in aanmerking te komen, blijft boven alle bedenking. En andere Nederduitsche taalverwanten? Bij Weiland was te vinden, dat »das einfache starke verbum” bij ons nog leeft, althans in de vorige eeuw nog leefde:

»*Dit haagt de Regge, die haar glazen stroom*”
Moonen.

In 't Deensch is »*behage*” de gewone vorm der beleefdheid; »'t believen, *gefallen, to please, pluire*” der nabuurtalen en van 't Fransch.

Niet voor alle artikels kan 't *Bremer-Nedersaksisch* eene zoo milde bijdrage leveren, gaaf is dit toegestemd. Van den anderen kant, bij deze Aanteekeningen, is voor de zoogenaamde platte spraken van Duitschland alleen van dit idioticon gebruik gemaakt. De Niederdeutsche tongvallen en volkstalen in Duitschland zijn talrijk, gedeeltelijk zeer uiteenlopende; van de meeste, of ten minste van vele, bestaan eigene woordenboeken. Uit die allen hadden taalarchæologie en lexicographie, door innig taalgevoel geleid, schatten kunnen verzamelen, en in 't » *Deutsches Wörterbuch* » als nationalen rijkdom opleggen. Op die wijze, zeker niet minder dan nu, ware zijn titel geregtvaardigd geworden.

D'afleidingen.

't Woord *arm*, *pauper*, is 't Woordenboek niet ongenegen van *arm*, lichaamsdeel, af te leiden: » *armen* » wordt er gezeid, » beteekent *amplecti*, *in manus tollere*, *omarmen*; dit nadert *erbarmen*, medelijden hebben. » Hoe zacht gevoelig zou die taal zich vertoonen, voor welke d'arme zoodanig iemand was, dien men met medelijden liefderijk opneemt, en in zijne armen sluit. »

Er zijn vele afleidingen, die op zich zelve onberispelijk zijn; waarvan men kan zeggen: 't is mogelijk. Geheel anders doen zich dezelfde afleidingen voor, bezien bij 't licht der geschiedenis en in verband met de zeden en gewoonten van den tijd, waarin ze vermoedelijk zijn geboren. Dan wordt d' uitspraak omgekeerd: 't is onmogelijk. Zoo is 't b. v. op zich zelf niet onmogelijk, dat, gelijk men heeft gewild, de scheldnaam » *mof* », dien men vooral aan de Westfaalsche grasmaaiers geeft, afkomstig is van 't Engelsch » *to mow* », maaijen. Maar, dat de Nederlandsche taal, zonder eenige aanleiding zou heen gegaan zijn, en, bij luim en inval, van 't haar volslagen onbekende » *to mow* » » *mof* » gemaakt hebben, dit kan niemand aannemelijk voorkomen. Men zou dan moeten veronderstellen, dat, tijdens 't in zwang komen, in de latere middeleeuwen (?), van 't woord *mof*, Engelsch werkvolk gewoon was, in Nederland te komen grasmaaijen.

Hiervoor ontbreekt 't bewijs : en d' afleiding van mof van to mow schijnt voor alsnog onmogelijk. Zoo is 't mogelijk voor een enkel oogenblik , ziekelijk-gevoelig , sentimenteel , zich op te winden , zich in eene ideale wereld te verplaatsen , waar rijken en armen elkander niet alleen welwillend ontmoeten , maar d' eersten de laatsten zelfs met zulk eene onstuimige drift in d' armen sluiten , dat een *arme* , boven allen die lief en dierbaar zijn , bij uitnemendheid , d' *omarmde* wordt genoemd. Maar komen we tot onzen natuurlijken toestand terug ; maar verplaatsen we ons in vroegere tijden , in de middeleeuwen , toen zulk eene afleiding moest gemaakt wezen , in dat tijdperk van teugeloosheid en geweld , waarin de laatste sporen van menschelijkheid uit het maatschappelijke leven waren verdwenen , en 't grootste deel der bevolking gekromd lag onder de brooddronkene willekeur van 't minder getal ; toen men zeide :

*Nu is d' een edel , d' ander vri ,
Die derde eigenman daarbi.
Nu zeit men tot den dorper , fi !
Ganc weg ! God oneere di !
Du biste der wereld scame !*

.... Doen we dit , komen we tot een kalmen toestand terug , en verplaatsen we ons zoo in gene tijden , dan verdampt d' afleiding arm , *pauper* , van arm , *brachium* , als sneeuw voor de zon ; maar ze doet dit niet , zonder eene duidelijke vlek van ongerijmdheid achter te laten.

Wat de figuurlijke taal betreft , bij alle verdiensten der Hoogduitsche letteren , is deze , vergeleken met het Fransch , hare zwakke zijde. Gedwongen vergelijkingen , beelden van natuur en waarheid vervreemd , iets Swaanenburgsachtig in de beeldspraak , is , ook bij de beste schrijvers , niet zeldzaam. 't Woordenboek is d' afdruk der taal ; 't is de spiegel , waar ze voor staat : 't beeld kan niet schooner wezen , dan 't oorspronkelijke : maar , omdat de woordenboekschrijver niet alles voor dien spiegel kan brengen , niet alle taalwendingen en figuren kan opnemen , dáárom

doet hij eene keuze ; en die keuze is de maatstaf van zijn' smaak , de proefsteen voor de waarde van zijn werk als geschenk aan tijdgenoot en nageslacht. We nemen enkele proeven uit het Woordenboek. Naar deze te oordeelen , is des Schrijvers smaak , en zijne wijze van opvatten , niet onberispelijk.

Op 't art. »arm , m. brachium'' staat :

»*Bedeutsam ist die anwendung von arm (nie von hand , finger) auf aeste und zweige der bäume , wie beim Lat. brachium.*'' Overdragtelijk wordt *arm* gebruikt voor de takken van boomen : d' opmerking is , hoewel zeer bekend , evenwel waar. 't Bijvoegsel , dat hand en vinger nooit , gelijk arm , van de takken van boomen gebruikt worden , is ook gegrond , maar getuigt dan toch ook , dat de Schrijver geen open oog heeft voor taalbeelden. Op 't geziene en ongeziene , brengt de mensch zijne ligchaamsdeelen over , en schept zich wezens naar zijne gelijkenisse. Hoofd , mond , oog , hand , vinger , arm , been , voet , alles deelt hij zoowel toe aan de voorwerpen , die hem omringen , als aan de voorstellingen , die hij zich van 't bovenzinnelijke schept. Geene gril of willekeur geleidt hem bij deze overdragt ; zinnelijke , zoo men wil grof-zinnelijke , maar toch onbetwistbare overeenkomsten wijzen hem den weg. Hij noemt de takken van den boom *armen* , omdat hij eene ruwe overeenkomst van vorm ziet tusschen een menschenligchaam met uitgestrekte of opgehevene armen en een' boomstam met zijne takken. Nooit , in geene taal , noemt hij de takken »handen'' of »vingers.'' Natuurlijk niet ; wat zou hem tot deze overdragt bewegen ? Er is geene schaduw van overeenkomst in gedaante , noch in gebruik tusschen deze ligchaamsdeelen en een' boomtak. Op geheel andere wijze gebruikt de beeldspraak »hand'' en »vinger.'' »We zijn in Gods hand'' , d. i. in zijne magt , onder zijne leiding : want de hand leidt en bestiert ; er is overeenkomst van *werking* , niet van *vorm*. »'t Is Gods vinger ,'' met den vinger oefent de mensch weinig magt uit : vergelijkender wijze , zinnelijk uitgedrukt , is

dàt, waarin we Gods vinger zien, het werk van eene hoogere tusschenkomst, voor haar even ligt als voor ons 't gebruik van een enkelen vinger. 't Is in dit geval overeenkomst van gedaante, noch van werking: in de *mate* van inspanning, heeft de zinnelijke opvatting d' overeenkomst gevonden.

»Abbröckeln, in *frusta frangere*», afbrokkelen, *afvallen*... »CLAUDIUS 4, 73 *setzt abbröckeln intransitiv: die tugend wankt und bröckelt ab*»: de deugd wankelt en brokkelt af. De deugd van een individu, als een persoon voorgesteld, kan wankelen, struikelen, zelfs vallen en voor dood opgenomen worden, gelijk ieder mensch. *Afbrokkelen* kan de deugd niet, de schijnheiligheid wel, want deze is gelijk aan de wit gepleisterde graven uit de Schrift; even als 't pleister, zit ze buiten op.

Hoe de schrijver van 't Woordenboek zelf over de figuur *abbröckeln* dacht, blijkt niet. Bij een voorbeeld op »*abgrund*», ons afgrond, d'afgrond der zee, der hel, drukt hij zijn eigen gevoelens er bij uit, en verklaart »*abgrund*, fraai gezeid van oogen, »*schön*» von *tieffen* augen: *aus ihren abgründen schien ein licht hervor zu blicken*» Göthe. Uit het voorbeeld blijkt niet, of er lof of blaam aan die oogen wordt toegeedeeld. Zeker is 't, hoe dit ook zij, dat het beeld verwerpelijk is. Is 't blaam, kan er dan grooter overdrijving bedacht worden, dan de vergelijking met een grondelooze diepte van twee zintuigen, zoo klein in omvang als d' oogen? Is 't lof, hoe kan zich, buiten 't monsterachtige van den omvang, ooit het denkbeeld van iets *liefelijks* met de voorstelling van een' *afgrond* verbinden? Beide, liefelijk en afgrond, blijven eeuwig in tegenstelling. Onze Swaanenburg, die zingt van hem,

...die de sterren reeg aan een saffieren snoer,
En vuur en water kan in éénen koffer pakken;
Hij, die van nieten d' ieten stampet,
En d' aardbol, als een wicht, aan zijne tepels pramt,

Willem van Swaanenburg, de nooit overtroffene in dolle

beeldspraak, mogt hij verrijzen uit de graven, kon 't schoon vinden, d'oogen afgronden te noemen; van dien stouten tropus kon hem 't hart verdagen: maar Göthe? Göthe zou thans door zulk een beeld de pen halen; stellig zou hij hem der nakomelingschap nooit, als eene gelukkige ὑπερβολή, aanbevelen.

Nog een paar voorbeelden.

Die Hoogduitsch leest, schriften van smaak vooral, weet het, de hedendaagsche schrijvers bedienen zich gaarne van beelden, aan scheepvaart en zeeleven ontleend. Die beelden moeten dan den stijl jeugd en frischheid geven. Vroeger, hoewel in mindere mate, vindt men voorbeelden van dezelfde gewoonte. Natuurlijk voor 't grootste deel der bewoners van een land, gelijk 't Deutsche Rijk, is de scheeps- en zeemanstaal eene vreemde spraak, wier uitdrukkingen en zin ze hier en daar, op goed geluk, hebben opgevangen, en niet zelden even zoo gebruiken. 't Is er mede, als met de »phrases" en »flosculi" die in vroegeren tijd de jonge Latinist, van ginds en elders, uit zijne classici bijeen bragt, en waarmede hij dan zijne opstellen versierde. Verkeerd aangewend werden ze niet zelden, iets gezochts en gedrongens hadden ze meestal. Met de scheeps- en zeemanstaal der Hoogduitsche dichters en stilisten, is 't somtijds niet anders. Ze wenden de hun vreemde taal verkeerd aan, oneigenaardig; ze zijn gelijk d'onbevarene matrozen aan boord. 't Woordenboek levert de bewijzen, b. v. op »anker."

»getreue liebe kan nicht wanken,
sie liegt zu anker jeder zeit."

Opitz.

't Wezen, de kracht, de handeling der liefde is *beminnen*: de liefde, die niet wankelt, bemint, dierhalve, onafgebroken door. 't Werk, de taak van een schip, van een' schipper, is *varen*, *voortsteevenen*. Ligt hij voor anker, dan is zijne taak, zijn werk, 't varen, voor dat oogenblik *afgebroken*. Wordt nu 't beeld van een schip voor anker op de liefde overgebracht,

zoo is dit eene liefde, die tij stopt; eerst nog, b. v., voor ze zich verklaart, wil zien, hoe zwaar de bruid-schat wezen zal. 't Blijkt hieruit dat Opitz, door onbekendheid met het zeeleven, iets, dat een Silesier te vergeven was, het tegengestelde heeft gezeid van 't geen hij bedoelde; hij meende:

*getreue liebe kan nicht wanken,
sie liegt zu anker keiner zeit.*

't Andere voorbeeld is van Gökingk:

*dasz aber keiner meine galle,
wie sonst, zum ankerlichten reizt.*

De dichter heeft willen zeggen: dat niemand mijne gal, = drift, in beweging bringe, gaande make. Hij waarschuwt tegen een *begin* van beweging. 't Ankerligten is ook een *begin* van beweging; dit is het *tertium comparationis*. Maar ongelukkig, bij de gal, de drift, is 't een begin van beweging, om te *komen*: bij 't ankerligten, om te *vertrekken*. Had de brave Gökingk zijne oplopendheid maar laten gaande maken, om 't anker te ligten: hij was er dan van ontslagen geworden. — En nog zijn deze dwaasheden d'eenige niet op » anker" en » ankern."

» *Thörichter hast du deine wolfart auf ein weib geankert?*: dwaas! hebt gij uwe welvaart *op eene vrouw geankerd*? Zonderbare voorstelling, zonderbare ankergrond.

» *Nach etwas ankern oder den anker auswerfen, ihm [?] nachstreben.*" Naar iets, naar iemand zijn anker uitwerpen: zoo met een' zwaai even als een hengelsnoer? Hoeveel beter nog onze Willem van Swaanenburg, als hij spreekt van

.... een hemel vol van neêrgestuwde engelen,
die, op een schralen haard, vergeefs naar nectar hengelen. (*)

Neem aan, de nectar was gestold, en zijn hengelen is, als beeld, nogal dragelijk: maar *naar* iemand *ankeren*:

(*) W. van Swaanenburgs *Parnas, of de zanggodinnen van een schilder*. Amst. 1724, bl. 4.

herculeus labor! met ankers van eenige honderden of duizenden ponden naar iemand visschen!

In enkele wordscheppingen, dezelfde wansmaak, dezelfde verkrachting der natuur, b.v.

» *augenschmaus*” (en ook *ohrenschmaus*), naar de beteekenis ons » oogenweiding, oogenweide”, Hd. *Augenweide*. Of ook » ooggenot” oorgenot. In plaats van deze, heeft het nieuw Hoogduitsch de misgeboorten *Augenschmaus* en *Ohrenschmaus* ter wereld gebragt.

In weerwil van de talrijkheid van 't *imitatorum servum pecus* in ons land, zijn ze nog niet nagevolgd. In een zwak oogenblik evenwel, door d'algemeene germanomanie aangetast, heeft een verdienstelijk Nederlander, in 't begin dezer eeuw, zich over 't gemis van deze wanscheepsels beklagd: en, rusteloze snuffelzucht heeft zijn nagelaten opstel opgedolven en in 't licht gegeven. *Sancta simplicitas!* Om klankverwantschap, beeld, associatie van begrippen, van alle zijden, zijn deze woorden verwerpelijk. De klank van » Schmaus” nadert dien van » Schmutz”; Augen-Ohrenschmaus, walgelijk genoeg, dien van Augen-Ohrenschmutz, oogen- en oorenvuil. Het beeld? Oogenmaal, oorenmaal: geregt, maaltijd, een maal, een feest-geregt *voor* d'oogen, *voor* d'ooren, is geen liefelijk beeld. Eten, kaauwen, slikken, zijn noodwendig voor 't dierlijk leven, maar onbruikbaar in eene veredelende beeldspraak; onnatuurlijk, van d'oogen gezeid. Ook op d'associatie van begrippen gelet: Augenschmaus en Ohrenschmaus laten tevens dezen zin en deze vertaling toe: een geregt *van* oogen, een geregt *van* ooren. Er zijn, meen ik, zulke, zelfs geliefde schotels van varkensoreen en pooten, van vischoogen. Stel nu, men wil bij eene uitmuntende schilderij, bij wél uitgevoerde muziek zijn gevoel lucht geven, en men gebruikt een woord, dat, onwillekeurig, een schotel gestoofde oogen of ooren voor de verbeelding schuift van den toegesprokene.

» *Wat dorperheid is dit?*”

§ 7.

*Over 't verband tusschen 't woord en 't begrip ,
dat er door vertegenwoordigd wordt ; in-
zonderheid over » Woordenboek."*

Er moet verband bestaan tusschen 't woord en 't beteekende begrip. Met andere woorden, er is eene reden, waarom b.v. 't woord »hemel" den hemel beteekent, »aarde" d'aarde, en niet omgekeerd. Dit onderzoek hangt zamen met dat naar den oorsprong der talen, en wordt hier niet bedoeld. Dat verband, hoe dan ook, wordt hier verondersteld. De vraag is alleen: in hoeverre, tot welken omvang en hoogte, kan één niet-zamengesteld, eenvoudig woord een begrip kenmerkend onderscheiden; of anders: kan een woord meer dan ééne eigenschap van 't beteekende begrip uitdrukken? Op deze vraag weet ik geen ander antwoord dan: neen; en geen beter voorbeeld, om ze te verduidelijken, dan 't woord *leger*, Gr. *στρατός*, Lat. *exercitus* (heerleger), Fr. *armée*. Deze vier woorden beteekenen één en 't zelfde begrip, en wel op drie verschillende wijzen; doch ieder woord drukt maar ééne der eigenschappen uit, die in 't begrip zich vereenigen. *Leger*, van liggen of leggen, = *στρατός* van *στροφέννυμι*; *exercitus* van »*exerceo*", oefenen; *armée* van »*armer*" »*armare*", wapenen. Als we 't hoofdbestanddeel van 't beteekende begrip: »eene menigte mannen", onder ieder woord, er bij denken, dan geeft ons 't Nederlandsch, even als 't Grieksch, eene menigte, die te zamen is *gelegerd*; 't Latijn, eene menigte, die is *geoeffend*; 't Fransch, eene menigte, die is *gewapend*. Ieder woord geeft, om 't zelfde begrip te merken, maar ééne van zijne eigenschappen op. Een woord is geene schilderij van een begrip, maar een aangenomen *merk*, aan een zijner bestanddeelen ontleend.

Deze beschouwing bevat niets nieuws. Ik had ze ook

niet in 't midden gebragt, was 't mij niet voorgekomen, dat Grimm van een ander gevoelen is. In zijne pleitrede, voorberigt XL, tegen de noodzakelijkheid, die er is, de woorden in een woordenboek te bepalen en te omschrijven, zegt hij . . . » in τράπεζα für τετράπεζα » [lett. viervoet; beteekenis tafel] » *liegt nichts als die vorstellung der vierfüszigkeit, wie sie auch dem stul oder jedem andern ursprünglich auf diese zahl von beinen eingerichteten gerät zukommt.* » Toegegeven, in den *Griekschen* naam eener tafel is alleen d' eigenschap viervoetig uitgedrukt; gelijk in 't woord stoel, stal, stad, waarschijnlijk alleen 't staan is gekenmerkt. Maar één niet-zamengesteld woord kan niet meer dan ééne eigenschap uitdrukken; dit is eene algemeene wet, waarboven zich geen woord kan verheffen. Maakt men aan τράπεζα daarvan een verwijt, dan moet men verondersteld worden, die algemeene wet niet te erkennen. Elders, IX, schijnt Grimm dit wezenlijk niet te doen. *Das λεξικόν (βιβλίον) von λέξις, das dictionnarium von dictio stellt redensarten, ausdrücke zusammen, das γλωσσάριον deutet alte, verdunkelte wörter, enthält glossen. . . richtig nennen z. b. Ducange en Oberlin ihre werke glossare, die französischen academiker ihre getroffene auswahl dictionnaire . . . gelangen einmahl die Franzosen zu einem vollständigen wörterbuch ihrer sprache, so werden sie ihm wol einen andern namen beilegen als den eines dictionnaire oder lexique. häufig hat man auch den umfassenden begrif angemessen durch den titel von thesaurus, tesoro, trésor, sprachschatz, oder durch beifügung eines adj. (totius latinitatis lexicon) eingeholt.* »

» Richtig nennen die französischen academiker ihre getroffene auswahl dictionnaire ». Juist en niet juist is deze naam, dictionnaire. Juist indien men aanneemt, gelijk bij » leger » is uiteengezet, dat ieder woord maar één kenmerk van 't beteekende begrip kan uitdrukken; hier de » gezegden, » dictiones, welke 't Woor-

denboek bevat. Onjuist is de naam volgens de redenering. tegen *τράπεζα*: want *dictionnaire* drukt *niet* uit, dat 't werk *woorden* bevat. Voor 't overige, gaat men aan 't » inhalen », dat is: aan 't bijvoegen van adjectiva en 't gebruiken van meer woorden voor één begrip, dan verandert de zaak van natuur. Zonder betoog: » Volledige lijst van alle woorden, in hunne verschillende beteekenissen, en van alle spreekwijzen en uitdrukkingen der Nederlandsche taal » is veel naauwkeuriger dan » Woordenboek »: maar 't is eene *omschrijving*: over een *woord* wordt gehandeld. » Thesaurus », enz. zijn metaphoren, die 't zeker in duidelijkheid, noch in bepaaldheid van » woordenboek », » lexicon », of » dictionnaire » winnen. De Franschen zijn een vernuftig volk: maar als ze eenmaal 't hun toegewenschte woordenboek zullen hebben, als ze dat dan » *wol einen andern namen beilegen werden als den eines dictionnaire oder lexique* »: zoo zal die naam of eene *omschrijving* wezen, of, eenvoudig een woord zijnde, even onvolledig 't begrip uitdrukken, als *dictionnaire* en *lexique* 't nu doen, want de natuur der woorden zal nooit veranderen; en in de toekomst, gelijk in het tegenwoordige en in 't verledene, zullen ze altijd maar, door 't uitdrukken van ééne eigenschap, 't geheele begrip kunnen merken of stempelen.

Zijn er alzoo gegronde bedenkingen te maken tegen de wijze, waarop Grimm 't verband tusschen begrip en teeken beschouwt: 't geen hij omtrent het woord » woordenboek » in 't midden brengt, kan evenmin worden aangenomen; er wordt aantekening tegen verzocht.

» *Den ausdrück wörterbuch kannte das siebzehnte jahrhundert noch nicht* » . . . » *zuerst meines wissens verwendet ihn Kramer (1719) nach dem nnl. woordenboek.* »

Niets is moeilijker dan 't geboortejaar van een woord op te geven; er worden doopboeken, noch registers van gehouden. Op deze aangifte van den ouderdom van » Wörterbuch » is Grimm zelf terug gekomen. In eene rede, bij de K. Pruissische Akademie van Wetenschappen

later gehouden, berigt hij, 't woord gevonden te hebben in de voorrede van Schottelius voor zijne *ausführliche Arbeit von der deutschen Hauptsprache*, Wolfenbüttel, 1633. — In zijne eigene voorrede vervolgt hij »*von uns gelangte es zu*» [den?] »*Schweden und Dänen*.»

» Woordenboek » schijnt eene Nederlandsche vinding; Kiliaan, vóór 1600, heeft al *woordboek*. In den *Schat der Deutsche tale*, van Edouard Leon Mellema, Rott. 1618, vindt men dan eens » woorden-boek » en dan eens » *woordboek*.» 't Eerste heeft d'overhand behouden. — D'aanwijzing bij ons, dat Hooft » woordenboek » (woordboek) 't eerst zou gebruikt hebben, 1629, is eene dwaling. — Maar is 't even zeker, als zijn oorsprong dit schijnt, dat het woord van hier, over Duitschland, naar 't Noorden is getrokken, zoo als Grimm dit wil? 't Oudste Latijnsch-Deensch Woordenboek van Christen Pedersen, vind ik, dat al in 1510 te Parijs werd gedrukt. Welligt heeft Pedersen zijn werk ook al *Ordbog* genoemd. Dit soort van zamenstellingen behoort tot die uitvindingen, welke, worden ze door verscheidenen gedaan, die van elkander niets weten, daarom toch niets verwonderlijks hebben. Dit is niet het eenige, 't welk de reis van dit woord over Duitschland onzeker maakt. Op 't einde der zestiende, de geheele zeventiende eeuw door, waren onze betrekkingen tot Denemarken, ook tot Zweden, zoowel van oorlog en vrede, als van handel en letteren, veel drukker dan wel later. Voor 1650 bestond er reeds eene Deensche vertaling van de werken van Jacob Cats. In lateren tijd zijn er ook nog sporen van levendiger belangstelling dan in onze eeuw. Zoo verhaalt de verdienstelijke woordenboekschrijver Samuel Pitiscus, in de voorrede van zijn *Lexicon Latino-Belgicum*, 1724, op achtentachtigjarigen leeftijd, voor den herdruk van zijn boek geschreven, sprekende van den eersten druk: » De drukker had tweeëndertighonderd afdruksels, een groot getal! op eenmaal van de pers gebragt. Deze zijn [in vijftien jaar] niet alleen door Nederland verspreid, maar ook overgegaan in landen, welker inwoners onze taal of

ten deele, als in »Hoog-Duitschland" of in 't geheel niet verstaan, als in Zweden, in welke de liefhebbers van studie in de Latijnsche taal iets lezen, en *willen weten*, hoe de Nederlanders dit of dat in hunne taal zeggen, die naar zich getrokken hebben. 't Eerste heeft mij een professor uit Hanau, het tweede hebben mij twee edellieden van Upsal, onze landen doorreizende, verhaald." Genoeg, om de mogelijkheid te doen zien, dat het woord regtstreeks van hier naar 't Noorden kan zijn vertrokken, zoo er al navolging heeft plaats gehad.

Op 't zooveen aangehaalde »*von uns gelangte er*" [*der ausdruck wörterbuch*] »zu" [*den?*] »*Schweden und Dänen*" volgt: »*die doch ordbok und ordbog sagen, das Isländische ordabók enthält, wie wörterbuch, den gen. plur. und gemeint ist auch ein buch der wörter, kein wortbuch.*"

Aan onkunde mag men niet denken, aan misleiding nog minder. En evenwel, 't is waar, de Zweden zeggen *ordbok*, de Denen *Ordbog*: dit schijnt een verschil met ons woordenboek en 't Hoogduitsch *Wörterbuch*: maar waarom zegt Grimm er niet bij, dat in beide talen ord *enkelvoudig* en ord *meervoudig* gelijk zijn; dat deze woorden niet in 't meervoud staan, dewijl ze, geen eigenen vorm voor 't meervoud hebbende, er ook niet in staan kunnen?

Over 't IJslandsch kan ik niet oordeelen. Dat een woordenboek een boek *der* woorden, *met* woorden is, geloof ik, even zoo stellig, als ik geloof, dat een »schaapherder" een herder van schapen is, en een »*kukhirt*" een hoeder van koeijen: ik vat daarom niet, dat men bij *Woordboek* eene andere beteekenis zou moeten denken, dan bij *Woordenboek*. Even zoo min neem ik dit aan, als wanneer men beweerde, dat vroeger Kiliaan, Mellema, Hooft, bij hun *woordboek* iets anders gedacht hebben, of volgens den aard der tale hebben *moeten* denken, dan wij heden bij *woordenboek*. Voor 't overige, ik ben niet ver genoeg in 't Hoogduitsch, om aan den vorm te kunnen zien, dat

» *Wörter*” in » *Wörterbuch*” de *genitivus pluralis* is. *Nom. plur. Wörter*, *Gen. Wörter*, *Dat. Wörtern*, enz. De laatste naamval alleen onderscheidt zich; de twee andere zijn gelijk; doch de *zin* zegt het, even gelijk hij zegt, dat bijenkorf een korf der bijen is, maar ook, dat appelboom een boom is met appels.

» *Schöner*” [dan *wörterbuch*] » *ist das ohne zusammensetzung gebildete slavische slovar, slovník . . . und warum hätte nicht auch ahd wortâri, mhd wortære sich sagen lassen?*” . . De schoonheid van *slovar* en *slovník* ontken ik niet, en stem ze ook niet toe; waarom de Duitschers niet verkozen hebben, in plaats van naar ons woordenboek *Wörterbuch* te maken, zulk een werk *wortâri* of *wortære* te noemen, weet ik niet. Maar ik weet dit, dat hij ons d’algemeene volksdenkwijze ’t afkeurt, op een geschenk, of op iets, dat men is komen leenen, te smalen; en dat ze niet wil, zooals ze dit uitdrukt, dat men een gegeven paard in den bek ziet (om naar zijne tanden op te maken, hoe oud of ’t is, en alzóó de meerdere of mindere waarde der gift). Nog komt er dit bij. Had Grimm tijd gehad, of zich dien gegund, om meer naar ’t Nederlandsch om te zien, dewijl hij zich er toch mede wilde bemoeijen; hij had bij Hooft in plaats van » woordenboek” ook in onze taal een *onzamengesteld* woord kunnen vinden, zoowel als in ’t Slavoonsch *slovar*, namelijk *woordenaar* . . . : » doch en heb”, dus schrijft hij » mijn voorneemst woordboek oft woordenaar, hoe men op ’t Duits heeten wil, niet hier . . .

Van den huize te Muiden, den laatsten van Hooimaand, 1629” (*).

(*) *Brieven van P. C. Hooft*, Amst. 1738, bl. 147, brief 183.

Bijvoegsel omtrent Jean Paul's kennis onzer taal en die van Schiller.

Hiervóór, bl. 87, staat: »Met meer zekerheid blijkt het, uit Jean Paul's *Vorschule der Aesthetik*, dat deze zich met onze taal had bemoeid, en eenige woorden kende". In deze regels wordt 's mans Hollandsche taalkennis niet opgehemeld; aan de gedachte, als of hij Hollandsche schrijvers las, geen voedsel gegeven. Evenwel, om toch vooral van deze studie onzer taal geen hoogen dunk te doen voeden, komt het mij nog beter voor, 's mans eigene woorden, hierboven aangehaald, uit bedoelde *Vorschule* geheel af te schrijven, 1ster th., § 84, *Campens Sprachreinigkeit*.

»*Ja wir brauchen nicht einmal immer neue Wörter zu machen, sondern nur alte zu borgen, und können unsere Gedanken in verwandtes inländisches Tuch kleiden, nämlich in holländisches. Bei den Holländern — die grössten Puristen (Reinsprecher) Europens, welche, nach Holberg, gegen alle fremde Religion so duldsam als gegen fremde Wörter unduldsam sind — könnten wir, nach dem vorgange Hermes und Campens und Affsprungs, manche schon fertig stehende Verdeutschungen unseres Undeutsch abholen.*

Z. B. Affsprung (in den Beiträgen zur weitem Ausbildung der deutschen Sprache, 2 B., 5 St.). Belvedere heisst Holländisch schoonzigt (Schönsicht) — Chirurg, heelmeeester — Charpie, pluksel (Pflücksel) — Idée, denkbeeld — Immaterialität, onstoffelijkheid — Makulatur, vlakpapier" [? misdruk?] — »Miszellaneen, mengelstof" [verouderd; later mengelwerk, nog later mengelingen] — »neutral, onzijdig (unseitig), Representant, vertegenwoordiger (Vergegenwärtiger.)

Velen onder ons hebben 't zwak, ook die, welke zelven

meest Hoogduitsch en Fransch lezen, te willen, dat de Duitschers onze schrijvers zullen lezen, en, natuurlijk, bewonderen. Deze meening versterkt Jean Paul hier niet, dat ziet ieder. Of er al of niet eene Nederlandsche letterkunde bestond, was hem denkelijk nooit voor den geest gekomen. 't Hoogduitsch zou van uitheemsche woorden gezuiverd worden; daartoe 't Hollandsch dienen, en daarom kwam 't alleen in aanmerking. 't Geldt eenig de taal als taal. Hare schrijvers, dichters, letteren? ze leggen geen de minste gewigt in de schaal. En die kennis van 't woordenmateriaal »schoonzigt'', enz.: deze zelfs is niet van Jean Paul zelven, zooals blijkt, maar van een Duitsch taalzuiveraar, Af sprung, dezelfde wellicht, die, in de laatste helft der vorige eeuw, *Briefe über die vereinigten Niederlande* in 't licht gaf. Nog teeken ik hierbij aan, dat een nader opzettelijk onderzoek naar de kennis van onze taal, die deze en gene beroemde Hoogduitsche schrijvers hadden, en waarvan op dezelfde bladzijden hiervóór gesproken wordt; dat dit onderzoek, wat Schiller betreft, door zijne eigene getuigenis overbodig is gemaakt, iets, dat ik nu eerst zie. In de voorrede toch voor zijn' *Abfall der Niederlande*, 1788, zegt hij zelf, dat hij van vele werken geene partij heeft kunnen trekken, »da ich des *Holländischen* nicht mächtig bin."

Zooveel tegen de dwaling, dat onze letteren min of meer aandacht in Duitschland hebben getrokken. Wat heil 't ons zal aanbrengen, zoo men daar onze schrijvers leest, is mij dan ook niet helder. Zijn ze, deze schrijvers, inderdaad zoo uitstekend, zoo oorspronkelijk, dat dit lezen eene aanwinst zou worden voor dat land: wel nu, dan verliezen de buitenlanders door eigene schuld, niet wij. De innerlijke waarde dier werken rijst, noch daalt er door. Vermanend zeide d'oudheid: Is uw weten niets, zoo een ander niet weet, dat gij dit weet? Er is nu evenveel grond voor de vraag: moet Duitschland eerst het merk zijner goedkeuring op de Nederlandsche voortbrengsels van den geest zetten, eer gij zelf den moed

hebt ze goed te keuren? Wat der Duitschers eigen verlies aangaat, uit het verwaarloozen onzer taal ontstaande, bij eene stof als de *Abfall der Nederlande*, is dit niet twijfelachtig; want daardoor heeft Schiller's boek, nu reeds, als geschiedenis genoegzaam alle waarde verloren, afgescheiden van de nieuwe bronnen, die door later historieonderzoek voor dat tijdvak zijn geopend.

De tegenstelling die Jean Paul Holberg laat maken tusschen der Nederlanders verdraagzaamheid omtrent verschillende godsdienstbelijdenissen en onverdraagzaamheid omtrent uitheemsche woorden, is eenigzins anders uitgedrukt in de Hollandsche vertaling van Holbergs »Deensche Wijsgeer», 27ste vertoog. Hier staat over 't weren van vreemde woorden: »Geene natie is ooit hierin zoo verre gegaan als de Hollandsche, waarover men zich te meer moet verwonderen, naardien er geene natie met haar burgerregt aan allerlei vreemdelingen te geven, zoo bereidwillig is als even de Hollanders, van welke men derhalve met regt zeggen mag, dat ze zoo beleefd zijn ten opzichte van vreemde menschen, als onbarmhartig ten opzichte van vreemde woorden, verbannende zonder genade, alle die niet kunnen toonen, dat hunne afkomst van de oude Batavieren zij.» Holberg komt meermalen, ook in zijne brieven, op dit thema, van de vreemde woorden, terug; 't was een van zijne stokpaardjes: welligt staat elders het denkbeeld zoo uitgedrukt, als Jean Paul opgeeft.

Bij de **UITGEVERS** dezes is mede uitgegeven :

Dr. **E. F. BOJESEN**, **Handboek der Romeinsche Antiquiteiten, benevens eene korte geschiedenis der Romeinsche letterkunde**, ten gebruike in gymnasiën en bij privaat onderwijs, naar de Hoogduitsche vertaling van Dr. **J. HOFFA** en naar de Deensche tweede uitgave, door Dr. **H. C. MICHAËLIS**. Derde, vermeerderde en verbeterde druk..... f 2,15

E. F. BOJESEN, **Handboek der Grieksche Antiquiteiten**, ten gebruike in gymnasiën en bij privaat onderwijs, naar het Hoogduitsch van Dr. **J. HOFFA**, door Dr. **H. C. MICHAËLIS**. Tweede, herziene en vermeerderde druk..... f 1,90.

Mr. **J. A. SCHNEITHER**, **Handwoordenboek der Latijnsche Taal**; bewerkt naar de tiende uitgave van Dr. **CARL ERNST GEORGES** *Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*.... f 10,00.

W. H. STOLL, **Handboek der Grieksche en Romeinsche godsdienstleer en mythologie**. Vertaald en bewerkt door Dr. **E. MEHLER**. Met 15 afbeeldingen gr. 12mo..... f 2,40.

P. VAN LIMBURG BROUWER, **Cesar en zijne Tijdgenooten**. 4 dln. f 14,50, verminderde prijs..... f 8,00.

Prof. **P. HOFSTEDE DE GROOT**, **Wenken over de Eigene Studie, voor jeugdige Onderwijzers in de Lagere Scholen**..... f 0,50.

Tafereelen en Verhalen uit de Natuur en de geschiedenis. Een Leesboek voor de Scholen, ter bevordering van smaak en kennis. Verzameld uit *de Huisvriend* voor 1843..... f 0,30.

————— et **L. G. PAREAU**, **Encyclopaedia Theologi Christiani. Editio tertia, aucta et emendata**..... f 2,10.

Prof. **L. G. PAREAU** et **P. HOFSTEDE DE GROOT**, **Compendium Dogmatices et Apologetices Christianae. Editio tertia, aucta et emendata**..... f 2,75.

Dr. **W. HECKER**, **P. C. HOOFTS Nederlandsche Historiën**, met Aanteekeningen. 5 Dln., op ord. velin papier f 12,50, verminderde prijs..... f 5,00.

Het Oostenrijksche Concordaat, beschouwd in het licht der Geschiedenis. Uit het Engelsch . f 0,75.

